

**T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ve DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

MEVLÂNÂ'DA AKIL-AŞK İLİŞKİSİ

Zuhal ÇELİK

**Danışman
Prof. Dr. İbrahim EMİROĞLU**

İZMİR - 2006

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Mevlânâ’da Akıl-Aşk İlişkisi” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.16./08./2006.

Zuhal Çelik

İmza

YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin _____

Adı ve Soyadı : Zuhâl Çelik
Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Programı : Yüksek Lisans
Tez Konusu : Mevlana'da Akıl-Aşk İlişkisi
Sınav Tarihi ve Saati :

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen öğrenci Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün tarih ve Sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisansüstü Yönetmeliğinin 18.maddesi gereğince yüksek lisans tez sınavına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini dakikalık süre içinde savunmasından sonra jüri üyelerince gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan Anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI OY BİRLİĞİ ile O
DÜZELTME O* OY ÇOKLUĞU O
RED edilmesine O** ile karar verilmiştir.

Jüri teşkil edilmediği için sınav yapılamamıştır. O***
Öğrenci sınava gelmemiştir. O**

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.
** Bu halde adayın kaydı silinir.
*** Bu halde sınav için yeni bir tarih belirlenir.

Tez burs, ödül veya teşvik programlarına (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir. O
Tez mevcut hali ile basılabilir. O
Tez gözden geçirildikten sonra basılabilir. O
Tezin basımı gerekliliği yoktur. O

Evet

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

..... Başarılı Düzeltme Red

..... Başarılı Düzeltme Red

..... Başarılı Düzeltme Red

Ö Z E T

Yüksek Lisans Tezi

Mevlânâ'da Akıl-Aşk İlişkisi

Zuhal Çelik

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimleri Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Bilimleri Anabilim Dalı

Akıl ve aşk insanlık tarihi boyunca üzerinde en çok konuşulan, tartışılan kavramlar arasında olmuştur ve halen de tartışılmaktadır. Bu kavramlar hem kendi başlarına bir değerlendirme konusu olmuşlar hem de birbirleriyle ilişkileri açısından ele alınmışlardır.

Mevlânâ'nın akıl-aşk arasında nasıl bir ilişki kurduğunu ve Mevlânâ'ya göre Mutlak Hakikati tecrübe etmede aklın mı yoksa aşkın mı etkin olduğunu tespit etmek önemli görülmektedir.

Aklı Allah'ın yarattığı yüce bir varlık olarak gören Mevlânâ onu küllî akıl ve cüz'î akıl olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Küllî aklın temsilcileri nebiler ve veliler olurken cüz'î akıl sınırlı bir kapasiteye sahip olan beşerî akıllardır. Hakikati tecrübede cüz'î akıl yetersiz kalmaktadır.

İkinci olarak Mevlânâ'da aşkın ne olduğunu ve âşıkın hallerini incelemek önemli yer tutmaktadır. Mevlânâ'ya göre kainatta her şey birbirine âşıktır. Zaten kâinatın yaratılış sebebi de aşktır. Beşerî aşka da Mutlak Varlığa ulaşmada bir vasıta görevi üstlenmesi durumunda değer veren Mevlânâ'da asıl olan ilahî aşktır. Ona göre insan hem maddî âlemden hem de kendi varlığından geçerek Mutlak birliğe ulaşmalıdır. Yok oluşla, maddeden vazgeçişle kişi gerçek benliğe kavuşmaktadır. Aşk sayesinde ruh özgürlüğe ulaşmakta, beden kafesinden kurtulmaktadır. Mevlânâ'da ilahî sırlara mazhar olmanın tek yolu aşktır. Aşk yegane hakikat olunca dolayısıyla aşkla dolu olan âşık da yüce bir makamdadır ve o, akıllılardan derece olarak ileridedir.

Mevlânâ, gerçek bilgi vasıtasının aşk olduğunu savunurken aklın rolünü tamamen reddetmemiştir. O pratik hayatta bile yanılabilen cüz'î aklın sınırlarını belirtmiş ve Mutlak Varlığa ulaşmada etkin olanın akıl değil de aşk olduğunu vurgulamıştır. Mevlânâ aklın sınırlarını çizmekte ve akla nereye kadar güvenebileceğimiz konusunda bize bilgi vermektedir. Mevlânâ'ya göre ötelere ulaşma konusunda akıl ne kadar acizse aşk o kadar etkindir.

Anahtar Kelimeler: 1) Akıl, 2) Aşk, 3) Âşık, 4) Maşûk, 5) Mutlak Varlık

ABSTRACT

The Thesis of Master

The Relation of Reason and Love in Mawlana

Zuhal Çelik

Dokuz Eylul University

Institute Of Social Sciences

Department Of Philosophy and Religion Sciences

Along the human history reason and love have been too much argued and spoken concepts and it has also been argued. These concepts are both the subjects of the evaluation their own and they are evaluated on the terms of each others' relationships.

It has been seen important how Mawlana established the relation between the love and reason and to fix whether love or reason is active on the subject of the absolute reality according to him.

Mawlana who sees the reason as a great existence has separated the reason in two parts as "whole" and "trifling" reasons. While the representations of the whole reason have been prophets, holy men; the trifling reasons are the human reason which have a limited capacity. In the reality of experience, the trifling reason has been insufficient.

In second, It has an important place what is the meaning of the love and the sorts of the love in Mawlana. According to him (Mawlana) everything in the world fall in love with each other. Anyway the reason of the creation of the nature is love. It is real love in Mawlana who gives importance to the human love on the condition that it is as a vehicle to reach the absolute existence. According to him, human must reach to absolute unity by passing both his own existence and material things in the world human reaches to real personality by vanishing and giving up material. Thanks to love the soul reaches to freedom and escape from body. The only way of the reaching the divine secrets in Mawlana is love. When the love becomes only reality, the human is more successful than the reasonable ones as a grade.

While Mawlana supports love as a real knowledge vehicle he defends the control of the love completely. Mawlana has located the limitation of the trifling reason and he has emphasized that it is not the reason but love in reaching the absolute existence. Mawlana has located the limitation of the reason and also he has given information us to where we would believe in the reason. According to him on reaching the further, the more insufficient is the reason, the more active is the love.

Key Words: 1) Reason, 2) Love, 3) Lover, 4) Beloved, 5) Absolute Existence

ÖNSÖZ

İnsanlık asırlar boyunca aşkın olanı anlamaya, bu anlayış ve algılayışın sonucunda da Mutlak Varlığa ulaşmaya çalışmışlardır. Dinin ve felsefenin gayesi hakikate ulaşmak olmuştur. Bugüne kadar gelen çalışmalar bu arayışın yollarının ve hakikati tecrübe edişin kelimelerle tanımlanmaya çalışılmasının bir ifadesidir.

Hakikate ulaşma gayretinde olanların ellerinde (duyu ve tecrübeleri bir yana bırakırsak) iki vasitanın olduğu görülmektedir: Akıl ve aşk. Bir kısım ilim adamları yegâne vasitanın akıl ve bilgi olduğunu savunmuş, bir kısmı da hakikate aşkla, ilahi bir vecd haliyle ulaşabileceğini savunmuşlardır.

İslam dünyasında da bu konudaki araştırmaların, tartışmalarının kaynağı temelde akıl-aşk ayrımından kaynaklanmaktadır. Aşk referans gösteren sûfilerin ve akli temel alan felsefecilerin ezeli rekabeti de hepimizin bilgisi dâhilindedir. Bu yönüyle akıl ve aşk sürekli üzerinde düşünülüp tartışılacak, yazılıp çizilecek iki önemli kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Fikirlerinin dayanak noktasını Kur'ân ve hadislerden alan Mevlânâ'nın, kendine has bir değerlendirme gücüyle bu iki kavrama layıkıyla hakkını verdiğini düşündüğümüz için, danışman hocam Prof. Dr. İbrahim Emiroğlu'nun yönlendirmesiyle Mevlânâ'da akıl-aşk kavramını çalışmayı uygun gördük.

Mevlânâ, evrenselliği yakalamış, fikirleri, kavramları üst düzey bir bakış açısıyla yorumlayan bir mütefekkir olmasının yanı sıra o hakikati tecrübe etmede aşk olgusunu benliğinde yaşamış bir sûfidir. Dolayısıyla akıl ve aşk arasındaki ilişkiyi Mevlânâ'da incelemenin isabetli olacağını düşünerek böyle bir çalışma yapmayı uygun gördük.

Çalışmamız bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Mevlânâ'nın hayatı, şahsiyeti ve fikirlerine kısaca değinilmiş, ardından akıl ve aşk kavramları üzerinde durulmuştur. Asıl amacımız Mevlânâ'da akıl ve aşk olduğu için bu kavramların derinliğine tahlili yapılmamış, onlar ana hatlarıyla incelenmiştir.

Birinci bölümde Mevlânâ'da akıl kavramı tahlil edilmiştir. İlk olarak Mevlânâ'da aklın nasıl tanımlandığı, akıl deyince Mevlânâ'nın neyi kastettiği belirtilmeye çalışılmıştır. Daha sonra, akıl-inayet, akıl-nefs, akıl-duygu gibi, aklın

çeşitli kavramlarla ilişkisine değinilmiştir. Aklın çeşitleri irdelendikten sonra aklın doğası, gücü, rolü gibi konular üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde ise aşk kavramı ele alınmıştır. Aşk kavramı çeşitli yönleriyle tahlil edildikten sonra aşık ve aşığın halleri, aşık-maşuk ilişkisi incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise akıl-aşk arasındaki ilişki incelenmiş ve aklın aşk alanındaki yetersizliği üzerinde durulmuştur.

Çalışmamızda, konunun adından da anlaşıldığı gibi, faydalandığımız kaynaklar temelde Mevlânâ'nın kendi eserleri olmuştur. Bunun yanında Mevlânâ ile ilgili farklı kaynaklara da başvurduk. Böylece zor olan akıl-aşk ilişkisini kurmada onlardan az da olsa destek almaya çalıştık.

Mevlânâ, fikirleriyle sınırları aşmış bir şahsiyettir. Onun eserlerini okuyan herkes kendince bir şeyler alır. Bir anlamda onun eserleri kişinin kendini seyrettiği bir ayna vazifesi üstlenmektedir. O yüzden bu çalışmamızda, bu yüceliğe, büyüklüğe ve coşkulu anlatışa kendi gözümüzle baktığımızdan ve onları kendimize göre yorumladığımızdan haliyle birtakım değerlendirmelerimiz eksiklik arzedebilir. Konunun zorluğu ve akıl-aşk ilişkisindeki farklı yorumlar da göz önünde bulundurulunca bu eksiklerimizin hoş görüleceğini ummaktayız.

Bu çalışma konusunda bana önderlik eden, çalışma süresince desteklerini esirgemeyen muhterem hocam Prof. Dr. İbrahim Emiroğlu'na, tez süresi boyunca bana her yönden yardımcı olan arkadaşlarıma ve yakınlarıma en derin şükranlarımı sunarım.

Zuhal Çelik

İzmir-2006

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
b.	Beyit no
bkz.	Bakınız
c.	Cilt no
ev.	Çeviren
der.	Derleyen
haz.	Hazırlayan
s.	Sayfa no
SAV	Sallallahu aleyhi ve sellem
vd.	Ve devamı

Ö Z E T

Yüksek Lisans Tezi
Mevlânâ'da Akıl-Aşk İlişkisi

Zuhal Çelik

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimleri Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Bilimleri Anabilim Dalı

Akıl ve aşk insanlık tarihi boyunca üzerinde en çok konuşulan, tartışılan kavramlar arasında olmuştur ve halen de tartışılmaktadır. Bu kavramlar hem kendi başlarına bir değerlendirme konusu olmuşlar hem de birbirleriyle ilişkileri açısından ele alınmışlardır.

Mevlânâ'nın akıl-aşk arasında nasıl bir ilişki kurduğunu ve Mevlânâ'ya göre Mutlak Hakikati tecrübe etmede aklın mı yoksa aşkın mı etkin olduğunu tespit etmek önemli görülmektedir.

Aklı Allah'ın yarattığı yüce bir varlık olarak gören Mevlânâ onu küllî akıl ve cüz'î akıl olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Küllî aklın temsilcileri nebiler ve veliler olurken cüz'î akıl sınırlı bir kapasiteye sahip olan beşerî akıllardır. Hakikati tecrübede cüz'î akıl yetersiz kalmaktadır.

İkinci olarak Mevlânâ'da aşkın ne olduğunu ve âşıkın hallerini incelemek önemli yer tutmaktadır. Mevlânâ'ya göre kainatta her şey birbirine âşıktır. Zaten kâinatın yaratılış sebebi de aşktır. Beşerî aşka da Mutlak Varlığa ulaşmada bir vasıta görevi üstlenmesi durumunda değer veren Mevlânâ'da asıl olan ilahî aşktır. Ona göre insan hem maddî âlemden hem de kendi varlığından geçerek Mutlak birliğe ulaşmalıdır. Yok oluşla, maddeden vazgeçişle kişi gerçek benliğe kavuşmaktadır. Aşk sayesinde ruh özgürlüğe ulaşmakta, beden kafesinden kurtulmaktadır. Mevlânâ'da ilahî sırlara mazhar olmanın tek yolu aşktır. Aşk yegane hakikat olunca dolayısıyla aşkla dolu olan âşık da yüce bir makamdadır ve o, akıllılardan derece olarak ileridedir.

Mevlânâ, gerçek bilgi vasıtasının aşk olduğunu savunurken aklın rolünü tamamen reddetmemiştir. O pratik hayatta bile yanılabilen cüz'î aklın sınırlarını belirtmiş ve Mutlak Varlığa ulaşmada etkin olanın akıl değil de aşk olduğunu vurgulamıştır. Mevlânâ aklın sınırlarını çizmekte ve akla nereye kadar güvenebileceğimiz konusunda bize bilgi vermektedir. Mevlânâ'ya göre ötelere ulaşma konusunda akıl ne kadar acizse aşk o kadar etkindir.

Anahtar Kelimeler: 1) Akıl, 2) Aşk, 3) Âşık, 4) Maşûk, 5) Mutlak Varlık

ABSTRACT

The Thesis of Master

The Relation of Reason and Love in Mawlana

Zuhal Çelik

Dokuz Eylul University

Institute Of Social Sciences

Department Of Philosophy and Religion Sciences

Along the human history reason and love have been too much argued and spoken concepts and it has also been argued. These concepts are both the subjects of the evaluation their own and they are evaluated on the terms of each others' relationships.

It has been seen important how Mawlana established the relation between the love and reason and to fix whether love or reason is active on the subject of the absolute reality according to him.

Mawlana who sees the reason as a great existence has separated the reason in two parts as "whole" and "trifling" reasons. While the representations of the whole reason have been prophets, holy men; the trifling reasons are the human reason which have a limited capacity. In the reality of experience, the trifling reason has been insufficient.

In second, It has an important place what is the meaning of the love and the sorts of the love in Mawlana. According to him (Mawlana) everything in the world fall in love with each other. Anyway the reason of the creation of the nature is love. It is real love in Mawlana who gives importance to the human love on the condition that it is as a vehicle to reach the absolute existence. According to him, human must reach to absolute unity by passing both his own existence and material things in the world human reaches to real personality by vanishing and giving up material. Thanks to love the soul reaches to freedom and escape from body. The only way of the reaching the divine secrets in

Mawlana is love. When the love becomes only reality, the human is more successful than the reasonable ones as a grade.

While Mawlana supports love as a real knowledge vehicle he defends the control of the love completely. Mawlana has located the limitation of the trifling reason and he has emphasized that it is not the reason but love in reaching the absolute existence. Mawlana has located the limitation of the reason and also he has given information us to where we would believe in the reason. According to him on reaching the further, the more insufficient is the reason, the more active is the love.

Key Words: 1) Reason, 2) Love, 3) Lover, 4) Beloved, 5) Absolute Existence

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	II
YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI.....	III
ÖZET.....	IV
ABSTRACT.....	V
ÖNSÖZ.....	VII
KISALTMALAR.....	IX
İÇİNDEKİLER.....	X

GİRİŞ

<u>İÇİNDEKİLER.....</u>	<u>X</u>
<u>.....</u>	<u>XII</u>
<u>MEVLÂNÂ ve AKIL- AŞK KAVRAMLARINA GENEL BİR BAKIŞ.....</u>	<u>1</u>
<u>1. Mevlânâ'nın İlim, Fikir, Düşünce ve Sanat Dünyamızdaki Yerine Kısa Bir Bakış</u>	<u>1</u>
<u>2. "Akıl" Kavramına Genel Bir Bakış.....</u>	<u>3</u>
<u>3. "Aşk" Kavramına Genel Bir Bakış.....</u>	<u>5</u>
<u>I. BÖLÜM.....</u>	<u>7</u>
<u>MEVLÂNÂ'YA GÖRE AKIL.....</u>	<u>7</u>
<u>1. Mevlânâ'ya Göre Akıl Nedir?.....</u>	<u>7</u>
<u>2. Akıl- Akılsızlık.....</u>	<u>9</u>
<u>3. Akıl- İnyet.....</u>	<u>11</u>
<u>4. Akıl-Nefs.....</u>	<u>11</u>
<u>5. Akıl-Duygu.....</u>	<u>13</u>
<u>6. Akıl Çeşitleri.....</u>	<u>14</u>
<u>6.1. Küllî Akıl.....</u>	<u>14</u>
<u>a- Hakikî Akıl.....</u>	<u>17</u>

b-Kâmil Akıl.....	18
c- Sebepden Kurtulmuş Akıl.....	19
6.2. Cüz'î Akıl.....	19
a- Allah'ı Arayan Akıl.....	20
b-Tecrübe ile Zenginleşen Akıl.....	21
c- Olgun Akıl.....	22
d- Noksan Akıl.....	22
7. Aklın Doğası.....	22
8. Aklın Gücü ve Rolü.....	23
a- Aklın Nefisle Savaşı.....	25
b- Aklın Meşveret Etmesi.....	26
c- Aklın Kılavuzluğu.....	27
9. Akılların Farklılığı.....	28
10. Aklın Yüceliği.....	28
11. Akli İyi Kullanma ve Geliştirme.....	29
12. Aklın Önündeki Engeller.....	30
13. Akli Kullanmama- Ahmaklık.....	32
14. Aklın Yetersizliği.....	33
II. BÖLÜM.....	35
MEVLÂNÂ'YA GÖRE AŞK.....	35
1. Mevlânâ'ya Göre Aşk Nedir?.....	35
a- Aşk Canların Gıdasıdır.....	37
b- Aşk Çaresizliktir.....	38
c- Aşk Varlıktan Geçmektir.....	38
1. 2. Aşk Nasıldır?.....	39
1. 3. Aşk Çeşitleri.....	40

a- İlahî Aşk.....	40
b-Beşerî Aşk.....	43
1. 4. Aşkın Sebebi.....	46
1. 5. Aşkın Doğası.....	47
1. 6. Aşkın Rolü ve Gücü.....	52
1. 7. Aşk Derdi ve Sarhoşluğu.....	53
1. 8. Aşkta Sebat.....	55
1. 9. Aşksızlık.....	55
2. Âşık, Hali ve Özellikleri.....	57
2. 1. Âşık Kimdir?.....	57
2. 2. Âşığın Hali.....	57
2. 3. Âşıkların Özellikleri.....	59
1. 4. Âşık- Maşûk İlişkisi.....	62
III. BÖLÜM.....	65
AKIL- AŞK İLİŞKİSİ.....	65
1. Aşkta Aklın Yetersiz Kalması.....	65
2. Âşıkların Âkillerden İleride Olması.....	68
3. Aşk Makamında Aklın Geri Kalması.....	69
4. Aşk Karşısında Aklın Teslimiyeti.....	71
SONUÇ.....	72
BİBLİYOGRAFYA.....	75

GİRİŞ

MEVLÂNÂ ve AKIL- AŞK KAVRAMLARINA GENEL BİR BAKIŞ

1. Mevlânâ'nın İlim, Fikir, Düşünce ve Sanat Dünyamızdaki Yerine Kısa Bir Bakış

Fikir ve düşünce tarihimizde oldukça önemli bir yer tutan ve her yıl çeşitli etkinliklerle anılan Mevlânâ'nın, hayatı, eserleri, ilmi ve edebi kişiliği sıkça işlendiğinden ve bu konuda çokça malzeme bulunduğu¹ biz, bu konuda, özet bir bilgi verip geçeceğiz. Özellikle Onun hayatı üzerinde ayrıntılı bilgi vermeyi zaid görmekteyiz.

Türkistan'da, Amuderya ırmağının yakınındaki Belh kentinde, 1207 yılında doğan Celâleddin (Mevlânâ ve Rûmî adları sonradan eklenmiştir) devrinin büyük bilginlerinden Bahaü'd-Din Veled'in oğludur.²

Moğol istilası ve döneminin çeşitli siyasi sebeplerinden dolayı Belh şehrini terk eden Mevlânâ ve ailesi çeşitli şehirlerde konaklamışlar, buralarda devrin önemli bilginleriyle görüşmüşlerdir. Nişabur şehrindeki ikametlerinde, Mevlânâ, dönemin önemli bilgin ve mutasavvıflarından Fahrettin Attar'ın ilgisini çekmiştir.

İkamet yeri olarak Anadolu Selçuklularının başkenti Konya'yı seçen Bahaü'd-Din Veled halkı irşad faaliyetlerine burada devam etmiştir.

Babasının vefatından sonra Mevlânâ'nın eğitimini Burhanettin Tirmizî üstlenmiştir. Dokuz yıllık süren bu eğitim sonucunda Burhanettin Tirmizî Konya'dan ayrılarak Kayseri'ye gitmiştir. Mevlânâ, hocasının Kayseri'ye gidişinden sonra medresede irşad vazifesinin başına geçmiştir. Burhanettin Tirmizî ise Kayseri'ye gidişinden bir yıl sonra vefat etmiştir.

Mevlânâ bir taraftan medresede, derslerle uğraşırken, hakikati arayanlarla sohbetler ediyor, onların sorularına cevaplar veriyor, bir taraftan da Hak âşıklarına müridlik ediyor, onları uyarıyordu. Böylece Mevlânâ, din ilminde ve çeşitli ilim dallarında, babası gibi bilginlerin başı olmuş ve sufilik alanında da ariflerin sultanı sayılmıştı.³

¹ Mevlânâ Celâleddin er-Rûmî'nin hayatı, eserleri, ilmi kişiliği ve sanatı hakkında bkz. Ahmet Eflakî, **Âriflerin Menkıbeleri (Menâkibu'l Ârifîn)**, çev. Tahsin Yazıcı, Ankara 1953, c. I, s. 76 vd.; c.II, s. 1-41; Çelebi, Asaf Halet, **Mevlânâ ve Mevlevilik**, İstanbul 1957, s. 9-67; Füzûzanfer, B., **Mevlânâ Celâleddin**, çev. Feridun Nafiz Uzlu, İstanbul 1997, s. 45 vd.; Kabaklı, Ahmet, **Mevlânâ**, İstanbul 1975, s. 7-180; Lermioğlu, Ayten, **Hz. Mevlânâ ve Yakınları**, İstanbul 1969, s. 21-76; Nicholson, R.A., **Mevlânâ Celâleddin Rûmî**, İstanbul 1973, s. 15-25; Can, Şefik, **Mevlânâ, Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri**, İstanbul 1999; Emiroğlu, İbrahim, **Sufî ve Dil**, İstanbul 2005, s. 13-25.

² Sofu, Tuğrul, "*Mevlânâ Üzerine Bir Deneme*", **Hoşgörü Yılında Mevlânâ**, Ankara 1995, s. 147.

³ Can, Şefik, **Mevlânâ, Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri**, İstanbul 1999, s. 46-47.

Mevlânâ, öğrencilerini yetiştirmesi ve halkı aydınlatma vazifelerini büyük titizlikle yerine getirirken Şems-i Tebrizi ile ani karşılaşması onun hayatında büyük değişiklik meydana getirmiştir. Bu meşhur karşılaşma 15 Kasım 1244 tarihinde olmuştur.⁴ Dersleri ile meşgul olan büyük bilgin, sûfî ve mürşid Mevlânâ'yı, bu gelen Tebrizli Şems adındaki garip zat kendinden geçirmiştir. Onu, coşkun bir Hak âşığı haline getirmiştir.⁵ Hayatının kırılma noktasını oluşturan bu karşılaşma ve birliktelik sonucunda Mevlânâ Tanrı sırlarını seyreden bir âşık olarak karşımıza çıkmaktadır. Ruhi dönüşüm ve gelişim bakımından son derece verimli geçen bu Şems-Mevlânâ beraberliği, Şems'in Tebrizî'nin ölümü (veya bazı kaynaklara göre kayboluşu) üzerine fazla sürmemiştir.

Şems'ten sonra bambaşka bir gönül adamı olan Mevlânâ Celâleddin, bütün vaktini şiire ve semâa vermiştir.⁶ Hayatının geri kalan döneminde Mevlânâ derslerini ve halkı aydınlatma görevini devam ettirmiştir.

Mevlânâ bir çok insanı etkileyecek eserler bırakarak 17 Aralık 1273 günü vefat etmiştir. Onun en önemli eseri, 25700 beyti ihtiva eden *Mesnevî*'sidir. Diğer eserleri şunlardır:

Divan: Gazel ve rubailerden müteşekkil

Fihî ma Fihî: Mevlânâ'nın sözlerini ve hayatı bakımından önemli bazı bilgilerini ihtiva eder.

Mecalis-i Seb'a: Mevlânâ'nın yedi öğüdü

Mektubat: Mevlânâ'nın çeşitli zamanlarda yazdığı mektuplarıdır.⁷

Mevlânâ'nın eserlerine baktığımızda Onun amacının, ilmi, edebi, ahlakî ve aşkî işeyerek ve yayarak insanlığa hizmet olduğunu görmekteyiz. O bunu yaparak, hem aklın ve aşkın yolunu seçenlere, hem de avama ve havasa bir şeyler söylemiş ve her kesimi etkilemiştir.

Pek çok ilim ve fikir adamının değeri yaşadığı çağda tam takdir edilememesine karşın Mevlânâ, yaşantısı ve eserleriyle döneminde oldukça iyi tanınan taktir ve takip edilen bir Hak âşığdır. Ölümünden sonra da onun gücü ve şöhreti geride bıraktığı eserlerle ve hakkında yazılanlarla günden güne artarak asırlara ve kıtalara yayılmıştır. Bugün de pek çok insan onun hayatından ve eserlerinden etkilenerek **akıl** ve gönül dünyalarını yeni baştan düzenlemektedirler.

Mevlânâ'nın bilgi ve düşüncelerini, Hakk'a olan aşkını ve yaratıklara olan sevgisini, sade bir üslûpla anlattığına şahit oluruz. Sanatı sanat için değil de halkın anlaması için

⁴ Kayaalp, İsa, *Mesnevî'den Seçmeler*, İstanbul 2005, s. 19.

⁵ Can, *Mevlânâ, Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri*, s. 47.

⁶ Öztuna, Yılmaz, "*Mevlânâ Celâleddin Rumî*", *Mevlânâ ile İlgili Yazılardan Seçmeler*, der. Vedat Genç, İstanbul 1994, s. 243.

⁷ Tekin, İlyas, "*Hazreti Mevlânâ*", *Mevlânâ ile İlgili Yazılardan Seçmeler*, der. Vedat Genç, İstanbul 1994, s. 285.

kullanan Mevlânâ'nın, konuşmasıyla yazması, şiiriyle nesri arasında bir üslûp birliği görürüz. Onun her eserinde, samimi, inandırıcı, heyecanlı ve içli bir üslûp hâkim olduğunu⁸ ve anlatılması çok güç kavramların, olayların, olguların hiç zorlanmadan kolaylıkla anlatıldığına tanık oluruz. Özellikle *Mesnevi*'de bir takım hikayelerle, metaforlarla en zor meseleler bile anlaşılabilir sınırlarının dışına alınmaktadır ve herkes bu eserlerden kendince hisseler, dersler alabilmektedir. Anlatılması en zor kavramlardan biri olan aşk bile Mevlânâ'nın beyitleriyle kendi anlam dünyamıza kolaylıkla girebilmesi onun anlatıştaki gücünden kaynaklanmaktadır. Tabii en başta da aşkı derinliğine ve bütün boyutlarıyla yaşayan bir sufi olmasını söylemeye bile gerek yoktur.

Mevlânâ, sürekli olarak samimiyeti, sadeliği ve aşkı vurgulamış ve aşkı da ahlakî davranışa ve yaratıcılığa dönüştürmeyi amaç edinmiştir. O, aşkı, bütün dertlerin dermanı olarak görendir. Yine O, insanı, hayatı ve daha genel boyutuyla varlığı anlama ve anlamlandırmada; varlığın Allah ile sıcak, samimi ve içten ilişkiye sokulmasında ve bunu yaparken de insana nefsinin tanıtılmasıyla, ona aşkı fark ettirmesiyle, insanlar arası sevgi ve barışı işlemesiyle örnek rol oynamış minnet duyulacak bir kişiliktir.⁹

Mevlânâ, dinin statik olan kalıp tarafını değil, dinamik olan özünü tanıtan, onun bu yönünü ön plana çıkaran bir düşünürdür.¹⁰

Buna benzer özellikleri ve güzelliklerinden dolayı Mevlânâ'nın eserleri ve fikirleri çok geniş bir alana ve mekâna yayılmış, gerek Doğu'da gerekse Batıda çok sayıda insanı derinden etkilemiştir. Yeryüzünde ilme ve hakikate ilgi duyanlar olduğu sürece de bu etki devam edecektir.

2. “Akıl” Kavramına Genel Bir Bakış

“Akıl” sözü kadar üzerinde çok durulan, kendisine isnat edilen, onda kuvvet alınan, ona nispet edilen, her şeyin onunla ölçüldüğü ve değerlendirildiği bir başka söz veya kavram yoktur. Bu, insanın değerini akıl sayesinde bulmasından ve onun temyiz edici en büyük vasfı olmasından ileri gelir.¹¹

Akıl kelimesi Arapça “ukl” kökünden gelir ve semantik olarak “bağlamak” anlamındadır. İlk deveyi bağlamak veya “deve kösteği” olarak kullanılan bu kelime ruhî melekeye verilen bir isim olmuştur.¹² Akla fikirleri birbirine bağlayarak akıl yürütme rolü

⁸ Emiroğlu, İbrahim, *Sûfi ve Dil*, İstanbul, 2005, s. 18.

⁹ Emiroğlu, a.g.e., s. 14.

¹⁰ Emiroğlu, a.g.e., s. 14.

¹¹ Bolay, Süleyman Hayri, “*Mevlânâ'nın Akıl Anlayışı*”, *Mevlânâ ile İlgili Yazılardan Seçmeler*, der. Vedat Genç, İstanbul 1994, s. 53.

¹² Yakıt, İsmail, “*Mevlânâ'da Akıl ve Aklın Kritiği*”, *8. Milli Mevlânâ Kongresi*, Konya 1996, s. 73.

oynadığı (bağlamak), yeni bilgiler elde edebildiği (tutmak), insanı tehlikelere karşı koruduğu için bu ad verilmiştir denebilir.¹³

Akıl lügatte: “şuur”, “bellek-hafıza”, “öğüt”, “görüş”, “iyiyi kötünden seçme yeteneği”, ders”, “izan”, “mantık ölçeği”, “ölçü”, “fikir”, “düşünme yeteneği”, “us” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁴

Türkçede bu melekeye “us” denilmektedir. Olumsuz şekli kullanılmaksızın, davranışları kontrol eden mekanizmaya bu adın verildiği anlaşılmaktadır. “uslu ol”, “uslu adam”, “uslu çocuk” tabirlerinde olduğu gibi.¹⁵

Latince *Ratio*, sayma, hesap etme, düşünme anlamlarına gelir.¹⁶ Batılılar ise bu kavrama intelligence, intelligent adını veriyorlar. Latince intellectus’tan alınma bir kelimedir. Bu da Grekçe selectus’tan geliyor. Seçme, ayıklama demektir. Nitekim “selection” tabiri de buradan alınmış. Dolayısıyla Batı dillerinde akıl, iyi ile kötü, büyük ile küçük, doğru ile yanlış arasında seçim yapan melekeye verilen addır.¹⁷

Istilah olarak akıl, “insanın, zihin yorma, düşünme, bilme, iyiyi kötünden ayırma, tehlikelere karşı tedbir alma gücü ve yeteneğine akıl denir ki ahmaklığın, deliliğin zıddıdır.¹⁸

Felsefede aklın tanımına baktığımız zaman, aklın işlevinden ziyade potansiyeli yani onun bi’l-kuvve güç oluşu önemlidir. Akıl “kendisinin de ilerisinde olan, kendini anlama eylem ve çabasında olan yetidir.”¹⁹ Aklın bu genel anlamının yanı sıra sezgisel akıl, dedüktif akıl, pratik akıl anlamlarında kullanıldığını görürüz. Bunlara ilaveten dini bir çerçeve içerisinde akıl “hak ile batılı, güzel ile çirkinini birbirinden ayırt eden, bilginin esasını teşkil eden ilahi güç”²⁰ olarak tanımlanır.

Felsefe ve mantık terimi olarak akıl “varlığın hakikatini idrak eden, maddi olmayan, fakat maddeye tesir eden basit bir cevher; maddeden şekilleri soyutlayarak kavram haline getiren ve kavramlar arasında ilişki kurarak önermelerde bulunan, kıyas yapabilen güç demektir. Bu anlamıyla akıl sadece meleke değil, özdeşlik, çelişmezlik ve üçüncü şıkkın imkansızlığı gibi akıl ilkelerinin bütün fonksiyonunu belirleyen bir terimdir.²¹

¹³ Emiroğlu, İbrahim, “Kur’an’da Akıl ve İnsan”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir 1998, s. 69.

¹⁴ İbn Manzur, Ebu’l-Fadıl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânul Arab*, Kahire, 1308, c. XIII, s. 484.

¹⁵ Yakıt, İsmail, “Mevlânâ’da Akıl ve Aklın Kritiği”, *8. Milli Mevlânâ Kongresi*, Konya 1996, s. 73.

¹⁶ Bolay, Süleyman Hayri, *Felsefî Doktrinler Sözlüğü*, Ankara 1996, s. 6.

¹⁷ Yakıt, İsmail, “Mevlânâ’da Akıl ve Aklın Kritiği”, *8. Milli Mevlânâ Kongresi*, Konya 1996, s. 73.

¹⁸ İbn Manzur, *Lisânul Arab*, c. XIII, s. 484.

¹⁹ Cevizci, Ahmet, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul 2002, s. 33.

²⁰ Cevizci, a.g.e., s. 33.

²¹ Emiroğlu, İbrahim, “Kur’an’da Akıl ve İnsan”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir 1998, s. 69.

İnsanın tanımında onu diğer türlerden ayıran “fasl-ı karib” olarak kullanılan akıl, eşya ve olaylar arasında irtibat kurma, varlığa anlam verme melekesidir. İnsan bu meleke ile sorumlu tutulur; eşya ve olayların illetlerini, nedenlerini yakalar.

Öznel ve yeti (meleke) olarak: Akıl, istidlalde bulunma vasıtasıdır. Yani olaylar ve kavramlar arasında illet birliği yakalanır, bilinenden bilinmeyene nasıl geçileceği bu yeti ile gerçekleştirilir.²²

3. “Aşk” Kavramına Genel Bir Bakış

“Aşk” kavramının, taşıdığı anlam zenginliğinden dolayı tarih boyunca filozof, şair ve aşka yakalananlar tarafından baş tacı edildiği, yoğun çağrışımlarıyla düşünce tarihinde önemli bir yer edindiği; yoğun bir duygu içerdiğinden ve duyguların da dile getirilme zorluğundan dolayı tam olarak tanımlanamadığı görülmektedir. Aşk kimilerine göre insanın olmazsa olmaz değerlerinden birisi, kimilerine göre sakınılması, uzak durulması gereken bir tutku ya da hastalık olarak tanıtılmıştır. Aşk çoğunlukla birine ya da bir nesneye önüne geçilmez bir bağımlılık ve tutku ile yaklaşma ya da adanmışlık biçiminde ortaya çıkan güçlü bir duygulanım olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda aşk, insan yaşamının zenginliği ve güç kaynağıdır.²³

Aşk, sevgi (hubb)nin fazla ölçüde olanına verilen addır. Her sevgi aşk diye adlandırılmaz. Aşk sevginin (oğun) olanına verilen isimdir.²⁴ Sevgi insanı tamamen kuşatır, sevilenden başka her şeye karşı kör eder ve bu durum adeta damarlarda dolaşan kan gibi, maddi manevi bütün varlığa yayılırsa buna “aşk” denir.²⁵

“Aşk, sevginin galeyanıdır. Yani coşup çağlamasıdır. Öyle ki âşık, maşûk haricinde hiçbir şeyden haz alamaz. Ta ki aşkından da maşûkundan da geçer.”²⁶ Yukarıdaki tanımlarda ve bu son ifadede geçtiği gibi aşk, kalpte ortaya çıkan sevgi yoğunluğunun insanda baskın hale gelmesi ve kişiyi maşûktan başka alanlara kapatmasıdır.

Tasavvuf felsefesinde aşk kavramı önemli bir yer tutar. Bu anlayışta evrenin yaratılışı aşk ile izah edilir. Mutasavvıflara göre geçici aşk (aşk-ı mecazî) ve hakîkî aşk (aşk-ı hakîkî) olmak üzere iki türlü aşk söz konusudur. Geçici aşk, Tanrı’nın güzelliklerinden sadece bir tanesine gönlünü kaptırmaktır. Geçici aşk, hakîkî aşka ulaşmak için bir köprü görevi görmektedir. Hakîkî aşk ise, tüm güzellikleri kendisinde barındıran Tanrı sevgisidir.²⁷

²² Bkz. Nihat Keklik, **Felsefenin İlkeleri**, İstanbul 1982, s. 154-157; Bolay, Süleyman Hayri, **Felsefî Doktrinler Sözlüğü**, Ankara 1996, s. 6 (Akıl).

²³ Vural, Mehmet, **İslam Felsefesi Sözlüğü**, Ankara 2003, s. 42 (Aşk).

²⁴ Cahız, “*Aşk ve Kadınlar Hakkında Risale*”, **Aşk Risaleleri**, çev. M. Fatih Birgül, İstanbul 2000, s. 17.

²⁵ Demirci, Mehmet, **Yunus Emre’de İlahi Aşk ve İnsan Sevgisi**, İstanbul 1997, s. 25.

²⁶ Ruzbihan Baklı, “*Aşkın Ashı Hakkında*”, **Aşk Risaleleri**, çev. M. Fatih Birgül, İstanbul 2000, s. 98.

²⁷ Vural, Mehmet, **İslam Felsefesi Sözlüğü**, Ankara 2003, s. 42 (Aşk).

İbn Kayyım El-Cevziyye aşkla ilgili risalesinde bazı felsefecilerin aşkı şu şekilde tanımladıklarını söylemiştir: Aşk kalpte doğan, harekete geçen ve gelişen şiddetli bir arzu (heva)dur. Sonra bu gıdalanıp büyür ve diğer bir takım tutkular da onda toplanır. Her ne zaman aşk kuvvetlenirse, talep ettiği (âşık olduğu) hakkında tozutmasını, inat ve ısrarını çoğaltır. Hatta (aşığı) gama ve gönül darlığına sokar ki vücudundaki kan ve safra, sevdaya dönüşüp alevlenir (ateşi çıkar). Kendisinde sevda çoğalan kişinin fikri (düşünme yetisi) bozulur. Fikrin bozulmasıyla da akıl kaybolur ve bu kişi olmayacak şeyi ümit etmeye, tamamlanamaz iş temenni etmeye başlar. Hatta bu durum deliliğe kadar varabilir. Böyle olduğunda ise bir kısım âşık kendini öldürür, bazıları kederden ölür, diğer bir kısmı maşûkuna bakarken sevinçten ölür, kimi âşık ise (maşûkuna bakarken) sayha atıp ruhu boğulur (nefesi kesilir), yirmi dört saat bu halde kalır, hatta öldüğü sanılarak diri diri gömülür. Bazı âşıklar da (maşûka bakıp) o kadar uzun iç çekerler ki nefsi kalbinin kanında boğulur ve kalbi nefesine yapışıp ölünceye kadar ayrılmaz; onun yanında maşûkunu insan, kanı çekilir ve rengi değişir.²⁸

Hakkında ne söylenirse söylensin aşk tam olarak tanımlanamamaktadır. Aşk, kelimelerin ötesine geçmiş bir tecrübedir. Aşkın anlatılmazlığı aşkın ortaya çıkardığı duygu yoğunluğunun anlatılmazlığıyla doğru orantılıdır. Aşk tanımlanmaktan ziyade tecrübe edilen ve tecrübe edildikçe anlaşılın fakat bir başkasına tam olarak aktarılamayan bir kavramdır. Her insanın ister beşeri aşk anlamında isterse hakiki aşk anlamında yaşadığı tecrübeler farklıdır ve dolayısıyla bununla ilgili olarak da ortaya konan anlamlar farklı olmaktadır.

²⁸ İbn Kayyım El-Cevziyye, “*Ravzatü'l- Muhibbîn ve Nüzhetü'l-Müştakîn*”, **Aşk Risaleleri**, çev. M. Fatih Birgül, İstanbul 2000, s. 109-110.

I. BÖLÜM

MEVLÂNÂ'YA GÖRE AKIL

1. Mevlânâ'ya Göre Akıl Nedir?

Mevlânâ'nın "altın taç" olarak nitelendirdiği akıl, Allah'ın yarattığı en yüce varlıktır.²⁹ Yaratılışının başlangıcında bütün emirleri yerine getirdiği için övgüye mazhar olan akıl, Mevlânâ'ya göre, zorlukların aşılmasını sağlayan,³⁰ insanı dost diyarına götüren bir önderdir.³¹

Allah'ın bütün varlıklardan seçip ayırdığı akli Mevlânâ, inciler saçan, ışıklı bir ülkeye benzetir. Buradaki akıl, Allah'ın sıfatlarından yardım alan akıldır.³²

"Akıl Hızır'ına yoldaş ol da abıhayat kaynağına ulaş, sonra da gündüzün, güneş kaynağı gibi nurlar saçadur.

Hani Züleyha, Yusuf'un himmetiyle gençleşmişti ya; şu eski dünya da bu yıldızın lütfuyla gençliğe kavuşur." diyen Mevlânâ, akli doğru yola ulaştıran bir yoldaş olarak görmektedir.³³

Mevlânâ'ya göre insan hayatında gönül, tartışmasız, padişahdır. Akıl ise bu padişahın veziridir.³⁴ Allah'a ulaşmanın vasıtalarından biri olan akıl, mutlak hakikati bulma konusunda da etkindir, fakat tek başına yeterli değildir.³⁵ Mevlânâ'ya göre, insanın günlük hayattaki işlerini düzenleyen ve bilgi vasıtası olarak yetkinliğe sahip olan akıl, nereye gidilirse gidilsin bir anahtar, mutlak hakikati tecrübe etmede ise kilit gibidir.³⁶ Yani Mevlânâ, mutlak hakikat konusuna gelindiğinde, burada, aklın yetersiz olduğunu ifade eder.

Mevlânâ aklın Tanrı'nın yarattığı varlıkların en üstünü olduğunu ve iki âlemde de önce aklın yaratıldığını³⁷ söyleyerek akla büyük bir değer vermiştir: "Sırlardan birazcığı remiz yoluyla anlatılmıştır ya. Hak, varlık ovasının, bu kutluluklar güneşiyle aydınlanması için akli, mekânsızlık âleminde, gayb gizliliğinden meydana getirince varlıklara, aklın özünü, aklın gönlündeki şaşılacak, güzel ve eşsiz şeyleri bildirmek, o üstünlükle onu bütün varlıklardan seçip ayırmak istedi. Bu paranın başka madenlerle karışık olmadığını, temizliğini, kusursuz

²⁹ Mevlânâ Celâleddin Rûmî, **Mecâlis-i Seb'a**, çev. ve Haz. Abdülbâki Gölpinarlı, Konya 1965 s. 92.

³⁰ **Mecâlis-i Seb'a**, s. 92.

³¹ Mevlânâ Celâleddin Rûmî, **Rubâiler**, çev. Nuri Gençosman, İstanbul 1974, c. II, s. 327, b. 1575.

³² Mevlânâ Celâleddin Rûmî, **Dîvân-ı Kebîr**, çev. ve haz. Abdülbâki Gölpinarlı, Ankara 1992, c. VI, s. 7, b. 39-40.

³³ **Dîvân-ı Kebîr**, c. III, s. 345, b. 3388-3389.

³⁴ **Dîvân-ı Kebîr**, c. I, s. 252, b. 2371.

³⁵ **Dîvân-ı Kebîr**, c. III, s. 395, b. 3812.

³⁶ **Dîvân-ı Kebîr**, c. V, s. 231, b. 2681.

³⁷ Mevlânâ Celâleddin Rûmî, **Mesnevî**, çev. Veled İzbudak, İstanbul 1991, c. VI, s. 154, b. 1936.

bulunduğunu anlamak, meydana çıkarmak için bir mihenk taşının bulunması gerek; aynı zamanda taşın tanıklığıyla beraber bu yüce paranın, bu latif ihsanın ağırlığının meydana çıkması için bir de terazi gerek. On sekiz bin âlemde, hiçbir şey yoktur ki terazisiz üstünlüğü anlaşılabilsin yahut tartılmadan bayağılığı meydana çıksın.”³⁸

Mevlânâ, akı, insanın vücudundaki bir *emire* benzetmektedir. Bütün vücudun işleyişi ona bağlıdır. Akıl kendisine itaat edildiğinde bütün vücudu ayakta tutan varlıktır. Ona göre akıl vücutta emir, diğer varlıklar ise halktır. Buradaki halkın kendi akı ve bilişi olmasına rağmen, onlar, daha üstün bir akla uymalıdır ki akı yaratan yüce Allah’a ulaşabilsinler.³⁹ Mesela diyor Mevlânâ, küçük bir çocuğu terzi dükkânına verdikleri zaman çocuğun ustasına itaat etmesi lazımdır. Usta ona ilinti verirse ilintilemeli, teğel alması lazım gelirse almalıdır. İşte terzilik öğrenmek istiyorsa kendi tasarrufunu bırakıp, ustasının emri altına girmelidir.⁴⁰ Bu durumda Mevlânâ’da hakikate ulaşma konusunda bir tek akıldan bahsedemeyiz. Bütün akılların da kendisine tabi olduğu bir akıl ve tabi olduğunda gerçek kurtuluşa eren iki türlü aklın olduğunu görürüz. Mevlânâ’nın tercih ettiği, insanın kendisine uyulduğunda doğru yola götüreceğini söyleyen akıl, Allah’ın emir ve buyruklarına itaat eden, Hak’tan feyz alan akıldır. “Akıl, zaten ona derler ki Tanrı yaylasında yayılmış, Tanrı nimetlerini yemiş olsun. Utaritten gelen akla, akıl demezler!”⁴¹ diyerek insan hayatına kılavuzluk eden aklın hangi akıl olması gerektiğini bu sözleriyle anlatmak ister.

Mevlânâ Celaleddin er-Rûmî, akı “külli” ve “cüz’î” olarak iki kategoride ele alır. Ona göre bütün âlem Akıl-ı Küll’ün görünüşünden ibarettir. Kâinatı ihata eden akıl, küllî akıl kabul eden Mevlânâ, ferdî akılları da cüz’î aklın kategorisinde ele alır.⁴²

Aklı cana gıda veren yemeğe benzeten Mevlânâ “yemek dediğim akıldır, ekmek ve kebab değil. oğul, cana gıda akıl nurudur”⁴³ diyerek aklın ruh için en temel gereksinim olduğunu belirtir.

Görüldüğü gibi Mevlânâ, akı en ulvi meleke olarak kabul etmekte, onu insanın bütün işlerinde başvurduğu bir kaynak olarak ele almaktadır. Akıl insana ilahi bir lütuf, bir kılavuzdur.⁴⁴ Aşk alanında her ne kadar akıl söz söyleme hakkına sahip olmasa da akıl taçtır. Mevlânâ’ya göre insan bu tacı kendi incisiyle, kendi özüyle bezeyip süsleyerek akla başka bir güzellik, yeni bir parlaklık vermelidir.⁴⁵ Bu durumda aklın her insanda farklı bir mahiyet

³⁸ **Mecâlis-i Seb’a**, s. 93.

³⁹ Mevlânâ Celaleddin Rûmî, **Fîhi Mâ Fîh**, çev. Meliha Ülker Anbarcıoğlu, İstanbul 1990, s. 84-85.

⁴⁰ **Fîhi Mâ Fîh**, s. 85.

⁴¹ **Mesnevî**, c. IV, s. 265, b. 3310.

⁴² Yakıt, İsmail, “*Mevlânâ’da Akıl ve Aklın Kritiği*”, **8. Milli Mevlânâ Kongresi**, Konya 1996, s. 86.

⁴³ **Mesnevî**, c. VI, s. 159, b. 1954.

⁴⁴ Yakıt, “*Mevlânâ’da Akıl ve Aklın Kritiği*”, **8. Milli Mevlânâ Kongresi**, s. 93.

⁴⁵ **Dîvân-ı Kebîr**, c. VII, s. 331, b. 4257.

aldığını, kişinin kendi kapasitesiyle geliştirilebilir ve daha faydalı bir niteliğe dönüştürülebilir bir mahiyetinin olduğunu anlıyoruz. Mevlânâ'nın da yukarıda belirttiği gibi, başlı başına bir değer olan akıl tacının insanın gayretiyle değer kazandığını görmekteyiz.

2. Akıl- Akılsızlık

Akla büyük değer veren Mevlânâ bu meziyete sahip olanları methetmektedir. Ona göre akıllılar ebediliğe ulaşmışlardır.⁴⁶

Aklın meziyeti Mevlânâ'ya göre ileriye görmektir.⁴⁷ Cahilin sonunda göreceği şeyi akıllılar önce görür:

“İşlerin sonu, ilk zamanlarda gizlidir ama akıllı, akıbeti önce görür; günaha dalıp ısrar edense meydana çıkınca!

Her şeyin sonu, önceden belli olmaz, gizlidir. Fakat meydana çıkınca akıllı da görür cahil de!”⁴⁸

Akıllılar önceden feryat ederler, bilgisizlerse işin sonunda başlarına vururlar!

Sen, işin önünde sonunu sor da kıyamet günü pişman olma!⁴⁹

Mevlânâ insanın emniyeti ve huzuru için aklın gerekli olduğunu⁵⁰ söyleyerek akıllı kişinin dünya gamı yemeyip dünya nimetini elde edeceğini, akılsızın ise nedamet içinde bu nimetten mahrum kalacağını ifade eder.⁵¹

Mevlânâ'ya göre aklın asıl görevi manevi alanlarda insanı yücelere ulaştırmasıdır. Bunun için de insan, Mevlânâ'nın ifadesiyle, “ cömertlik denizinin inci hazinesinden akıl, fikir kazanırsa bunların yardımıyla gönlü marifetler elde eder., gönüllükten çıkar, yücelir.. gözleri de nurlanır.”⁵²

Akıllı insan dünyanın tuzaklarına düşmeme konusunda da tedbirlidir.⁵³ Mevlânâ akıllı insanı, tuzaktan kendini adamakıllı çeken kuşlara benzetir. Böyle olan insanı, alametlerden yola çıkarak olup bitenleri anlama kapasitesine sahip kişi olarak tanıtır. Onun benzetmesine göre “aklı keskin adam, tenceredeki yemeği buharından anlar. Yine akıllı insan çömlek almak isterken elini vurarak onun kırık olup olmadığını hemen anlar.”⁵⁴

⁴⁶ Mesnevî, c. VI, s. 192, b. 2426.

⁴⁷ Mesnevî, c. III, s. 275, b. 3372.

⁴⁸ Mesnevî, c. III, s. 178-179, b. 2197-2199.

⁴⁹ Mesnevî, c. III, s. 132, b. 1622-1623.

⁵⁰ Mesnevî, c. III, s. 353, b. 4312.

⁵¹ Mesnevî, c. V, s. 117, b. 1409.

⁵² Mesnevî, c. III, s. 353, b. 4313-1414.

⁵³ Mesnevî, c. V, s. 117, b. 1413.

⁵⁴ Mesnevî, c. VI, s. 390, b. 4898-4899.

Mevlânâ akıllı kişinin ihtiyaç anında nereye başvuracağını çok iyi bildiğini, akıllının acizliğini nekese (yani cimriye) arz etmeyeceğini ifade eder. Akıllı kişiler dert ve ihtiyaç zamanında Tanrı'nın huzurunda ağlayıp inlerler.⁵⁵ Mevlânâ'ya göre akıllı kişi neyi, nerede, ne zaman arayacağını bilen kişidir.

Mevlânâ akıllı kişiyi över ve akıllı insanlarla dost olunmasını ister.⁵⁶ Bununla ilgili olarak akıllı bir emirin, ağzına yılan kaçan birine yardım edişini anlatır.⁵⁷ Ona göre akıllının verdiği cefa, cahillerin vefasından daha iyidir. Mevlânâ, akılsız insanların dostluğunun kişiye nasıl zarar verdiğini anlatmak için, ayının vefakârlığına güvenen bir adamın hikâyesini ve acıklı sonunu örnek olarak anlatır.⁵⁸

Mevlânâ'ya göre akılsız kişiler kuvvetsiz olduğu için onlar her türlü tehlikeye açıktırlar. Akıllı ise kendisinde var olan akıl yetisiyle emniyet ve huzur içindedir. Akıl sayesinde kişi içgörü kazanır, kişinin akli marifetler elde eder.⁵⁹

Mevlânâ kafirin bile akılsızlık sonucunda daha kötü duruma düşeceğini belirterek akıllı ve akılsızı şöyle kıyaslar:

“Kafir bile akılsızlık uyuzuna tutulmasın.. yoksa şumluğu, bulutta bile yağmur bırakmaz!

Şumluğu yüzünden buluttan bir katra yağmur yağmaz.. şehir, onun baykuşluğu yüzünden viraneye döner!

O ahmakların uyuzluğu yüzünden Nuh tufanı, koca bir âlemi kötülüklerle yıktı gitti!

Peygamber “Kim ahmaksa düşmanımızdır.. yol kesen gulyabanidir..

Akıllıysa canımızdır; ondan gelen serin esinti, ondan gelen rüzgar bize fesleğendir.

Akıl, bana sövse razıyım.. çünkü benim feyiz vericiliğimden bir feyze sahiptir.

Onun sövmesi faydasız değildir.. boş elle kalkıp konukluğa gelmez.

Ahmak, ağzıma helva tıksa onun helvasından hastalanır, ateşlenirim!” dedi.

Latifsen, gönlün aydınsa şunu iyice bil: Eşek götünü öpmeye bir lezzet yoktur!

Faydasız yere bıyığını pis pis kokutur.. yemek yemeksizin elbise, onun tenceresiyle kararır!”⁶⁰

Mevlânâ'nın bu uzun kıyaslamasından, onun akıllı insanın pratik hayatta işlerini rahatlıkla düzene soktuğunu, ileri görüşlülüğü sayesinde başına gelebilecekler konusunda

⁵⁵ Mesnevî, , c. IV, s. 96, b. 1171-1173.

⁵⁶ Mesnevî, , c. IV, s. 155, b. 2029.

⁵⁷ Bkz. Mesnevî, c. IV, s. 144-147, b. 1878-1925.

⁵⁸ Bkz. Mesnevî, c. II, s. 148-152; 162-164, b. 1932-1992; 2124-2140.

⁵⁹ Mesnevî, c. III, s. 353, b. 4310-4316.

⁶⁰ Mesnevî, , c. IV, s. 158-159, b. 1944-1954.

önceden tedbir alarak olası tehlikelerden kendini koruduğunu, akılsız insanın ise işlerin sonucunu düşünmediği için olumsuz sonuçlara maruz kaldığını görmekteyiz.

3. Akıl- İnanç

İnsan kendisine verilen akıl nimetini iyi değerlendirirse Allah'ın pek çok yardımının kendisine ulaşmasının yolunu açacaktır. Fakat bu yardım zahiri olarak apaçık bir şekilde kendini göstermeyebilir. Bununla ilgili olarak Mevlânâ şöyle demektedir:

“Çalışıp çabalar, akla hizmet edersen aklın sana yapacağı şey şudur: Seni doğru yola ulaştırır; bu yola ulaşma vesilelerini artırır!

Tanrı, sana açıkça baş sallamaz ama seni başlara başbuğ yapar!

Tanrı, sana gizlice öyle bir şey verir ki bütün dünyadakiler sana secde ederler.

Nitekim bir taş da değer verdi mi o taş, yani altın, halka göre yüce olur!

Bir katra su, Tanrı lütfuna nail olur da inci kesilir, altını bile geçer.

Beden topraktır, fakat Tanrı ona bir ışık verdi mi âlemi kaplamada, dünyayı zapt etmede ay gibi üstat olur.

Kendine gel.. bu hükümdarlar, bir tılsımdan, ölü bir resimden ibarettirler. Fakat bakar gibi görünürler de ahmakların yollarını keserler!

Bakar, göz kırpar gibi görünürler de aptallar, onlara bir varlık verir, onları delil edinirler!”⁶¹

Kişi çalışıp çabaladığında Allah ona dolaylı yollardan gizlice yardım etmektedir. Fakat akla yapılan bu yardım kesilirse zeka sahibi olan akıl fonksiyonunu icra edemeyip aptallıkta bulunur. Aklın fonksiyonunu yerine getirebilmesi de ancak Allah'ın yardımıyla olmaktadır.⁶²

Mevlânâ'ya göre akıl, aşk ve can; bu üçü birden, düzgün çizilmiş bir üçgen oluşturup, her yaraya merhem, her derde adeta bir derman oluştururlar.⁶³ Bu üçünün de etkin hale gelebilmesi Allah'ın yardımı ve dilemesiyle gerçekleşmektedir.

4. Akıl-Nefs

İnsanın hakikate ulaşması yolculuğunda aklın önündeki en büyük engel olan nefisle akıl arasında devamlı bir mücadele vardır. Akıl bu mücadeledeki konumuna göre değer kazanmaktadır. Mevlânâ'nın övdüğü akıl nefsin istek ve arzularına esir olmayan akıldır. Mevlânâ, aklın nefse demirden bir bağ olduğunu, nefsi kötülüklerden menetmeye çalıştığını söyler.⁶⁴Çünkü akıl yapısı itibariyle dünyevî alandaki durumları düzenleyici rolü de

⁶¹ Mesnevî, , c. IV, s. 279, b. 3485-3493.

⁶² Mesnevî, , c. IV, s. 298, b. 3726-3729.

⁶³ Divân-ı Kebîr, c. II, s. 332, b. 2752.

⁶⁴ Mesnevî, c. IV, s. 161, b. 1983-1982.

üstlenmektedir. İşte burada akıl nefis engelini aşar onun kötülük yapmasını engelleyebilirse Mevlânâ' nın övdüğü akıl durumuna gelir.

Mevlânâ, akılı hüthüt kuşuna, Belkıs' ı ise kötülüğü buyurup duran nefse benzetir. Akıl, her solukta düşünce vasıtasıyla nefsi gafletten uyarmaya çalışmaktadır.⁶⁵ Akıl, bu mücadelede nefse galip olursa nefis de akıldan bir pay alarak derecesini yükseltmekte, akıl yönüne gitmektedir.

Akıl nefis ilişkisini benzetmelerle anlatan Mevlânâ başka bir beytinde akılı erkeğe, kadını ise nefse ve tabiata benzetmektedir.⁶⁶ Bu benzetmeye göre akıl- nefis ilişkisinde de akıl nefsin isteklerini düzenleyip kontrol etmektedir.

Rûmî başka bir yerde ise nefsi anaya, akılı da babaya benzetmektedir. Akla uyan başlangıçta daralıp bunalsa da sonuçta pek çok genişliğe ulaşmaktadır.⁶⁷

Akıl-nefis ilişkisinde Mevlânâ aklın nurani ve iyi bir hak ve hakikat arayıcısıyken zulmânî nefsin ona galip gelmesini nefsin kendi evinde olmasına, aklınsa kendi yurdunda olmayıp garip oluşuna bağlıyor.⁶⁸ Mevlânâ'nın burada aklın asıl yerinin Allah'ın katı olduğunu, bu dünyada bir yerinin olmadığını ifade etmesinden, tercihini akıl yönünde yaptığını görüyoruz ki bu akıl Mevlânâ'nın eleştirdiği akıl değil ötelere talip olan, nefsin kölesi olmayan akıldır.

Rumî'ye göre nefis kendisini efendi yerine koymuş, ululuk taslamaktadır.⁶⁹ Nefsin efendilikten vazgeçip akıl cihetine düşmesi için nefsin yemekten içmekten kesilmesi gerekmektedir.⁷⁰ Aklın insan hayatında galip olması için nefsin öldürülmesi gerektiğini söyleyen Mevlânâ, insan hayatında nefsin galip olmasını ise “velinimetzade olan akıl, ihtiyaçlar içinde kalmış, kanlı katil nefis, efendi olmuş, öne geçmiş!”⁷¹ diyerek nefsin insan hayatındaki üzüntü verici galibiyetine dikkat çekiyor. Bu galibiyetin sona ermesi için insanın, Mevlânâ'nın deyimiyle, “zahmetsiz rızka” ulaşması gerekiyor. Zahmetsiz rızık ise ruhların gıdası, peygamberlerin rızklarıdır.⁷² Peygamberlerin rızklarına da ulaşmak yine nefsin öldürülmesine bağlıdır⁷³ ki bu, yukarıda da belirttiğimiz gibi, riyazetle gerçekleşmektedir. Zaten kişi nefsinin istekleri konusunda ihtiyar sahibidir, aklının istekleri söz konusu olunca orada mecburiyet vardır.⁷⁴ Kişi akıl yoluna gitmek istiyorsa seçimini ona göre yapacaktır.

⁶⁵ **Mecâlis'i Seb'a**, s. 54.

⁶⁶ **Mesnevî**, c. I, s. 233, b. 2903.

⁶⁷ **Mesnevî**, c. VI, s. 116, b. 1437.

⁶⁸ **Mesnevî**, c. III, s. 207-208, b. 2556-2557.

⁶⁹ **Mesnevî**, c. III, s. 202, b. 2505.

⁷⁰ **Mesnevî**, c. VI, s. 92, b. 1123.

⁷¹ **Mesnevî**, c. III, s. 204, b. 2510.

⁷² **Mesnevî**, c. III, s. 204, b. 2511.

⁷³ **Mesnevî**, c. III, s. 204, b. 2512.

⁷⁴ **Mesnevî**, c. IV, s. 115, b. 1401.

Mevlânâ'ya göre insan nefsi neye meylederse, meylettiği o şeyle aynileşir. Kişi Hâmân'a meylederse Hâmân'dan, Musa'ya meylederse Sübhan'dandır. Kişi eğer her ikisine de meylederse onda hem akıl hem nefis katışık durumdadır. Bu durumda insana düşen kendine gelip nefisini yenmesidir.⁷⁵ Fakat aklın nefis karşısında savaşıması da o kadar kolay değildir. Mevlânâ bunu şu beyitleriyle dile getiriyor:

“Çadır içinde o ay parçasına kastetti. Akıl nerde, halifeden korkma nerde?
Şehvet, bu ovada davul dövdü mü akıl dediğin ne oluyor ki a turp oğlu turp:
Yüzlerce halife, o anda o erin ateşli gözüne bir sinekten aşağı görünür.”⁷⁶

Akıl- nefis ilişkisinde özetle, Celaleddin Rumî, nefsi aklın hedeflerine ulaşmasında engel olarak görmekte ve bu engelin de ancak nefsin terbiye edilmesiyle aşılacağını ifade etmektedir. Nefsin akla göre daha etkin olmasının sebebini ise onun kendine ait yerde, dünya hayatında, olmasına bağlamaktadır. Oysa aklın yeri fani dünya âlemi değil aşkın olanın yanıdır. Akıl bu dünyada aşkın olana ulaşmak için çaba harcamak zorundadır. Bu çabalardan biri de nefis engelini aşmasıdır. Burada kastedilen akıl ise toza toprağa bulanmamış akıldır.⁷⁷

5. Akıl-Duygu

Mevlânâ'ya göre akıl ve duygu insan davranışlarını düzenleyen, insanı harekete geçiren iki temel faktördür. Akıl, işlerin sonunu araştırması yönüyle, Mevlânâ'nın ifadesiyle akar durur ve bu özelliğiyle değerlidir. Buna karşın duygu ıssı (sahibi) ise geçici heveslere aldandığı için olduğu yerde durur ve haliyle ilerleyemez. Aklın, insanı doğru yola götürmesi fonksiyonundan dolayı, sürekli gelişmeye açıktır. Duygu ise kendi dilediği şeyi gördüğünden dolayı akla zıt bir özellik taşımaktadır.⁷⁸

Kısacası, Mevlânâ'ya göre, akıl ve duygu birbirine düşmandır ve Hz. Muhammed'le Ebu Cehil'lerin savaştığı gibi birbirleriyle sürekli savaş halindedirler.⁷⁹ Bu savaşta üstünlük ise aklın elindedir. Mevlânâ'ya göre duygu akla esirdir. Ona göre duygu ve düşünceler suyun yüzünü çerçöpün kapladığı gibi gönlü kaplar. Akıl, suyun yüzündeki çerçöpü giderir, suyu meydana çıkarır. Burada akıl, duygu ve düşüncelerin olumsuz etkisini giderdiği için gönülde gayba ait sırlar zuhur eder.⁸⁰ Mevlânâ “hizmetkârın âkil olursa sana galip olan duygular da

⁷⁵ Yanlışlara düşmemek veya yanlışlardan korunmak için nefse uymama ile ilgili bilgi için bkz. Emiroğlu, İbrahim, **Yanlış Düşünce ve Davranışlar Karşısında Mevlânâ**, İstanbul 2003, s. 122-126; “*Mevlânâ'ya Göre Yanlışlara Düşmemek İçin Nefsi Eğitime*”, **Felsefe Dünyası**, Ankara 2000/1, Sayı: 31, s. 15 vd.

⁷⁶ **Mesnevî**, c. V, s. 315, b. 3877-3879.

⁷⁷ **Mesnevî**, c. III, s. 266, b. 3263.

⁷⁸ **Divân-ı Kebîr**, c. III, s. 495, b. 6473-6475.

⁷⁹ **Mesnevî**, c. II, s.123, b. 1605.

⁸⁰ **Mesnevî**, c. III, s. 148-149, b. 1824-1829.

mahkumun olur”⁸¹ diyerek insanda aklın etkinliğinin artırılmasıyla istenen sonuca ulaşılabileceğini vurgular.

6. Aklın Çeşitleri

Mevlânâ akli değişik açılardan sınıflandırmıştır. Temelde akli, küllî akıl ve cüz’î akıl olarak ikiye ayırır. Bunun yanında aklın elde edilmesi açısından da akli ikiye ayırır. Bunlardan biri kazanılan akıldır ki bunu da insan çocuğun mektepte ilim öğrenmesi gibi öğrenir.⁸² Bu bilgi sayesinde insan başkalarından daha fazla akıllı olur. Fakat bu bilgiyle de insan ağırlaşır ve sıkılır.⁸³ Bu ezberlenen bilgi hakkında Mevlânâ “geze dolaşa adeta bir ezberleme levhası kesilirsin. Halbuki bunlardan geçen Levh-i mahfuz olur diyerek aklın olması gereken durumunu güzel bir şekilde ifade eder.⁸⁴

Elde edilmesi açısından aklın diğer çeşidi ise “tanrı vergisi olan akıldır.”⁸⁵ Bu aklın kaynağı bizzat candadır. Fakat tahsil ile elde edilen akıl, şuradan buradan çıkan ırmağa benzer; yolu kapandığında da çaresiz kalıp akamaz. Bunun için de insan çeşmeyi gönlünde aramalıdır.⁸⁶ diyerek asıl etkin olan aklın Allah vergisi olan sebeplerden sıyrılmış akıl olduğunu belirtir..

O, temelde akli “küllî” ve “cüz’î” olarak iki kategoride ele alır. Ona göre bütün âlem akl-ı küll’ün görünüşünden ibarettir. Kâinatı ihata eden akli, küllî akıl kabul eden Mevlânâ, ferdi akılları da cüz’î akıl kategorisinde ele alır.⁸⁷

6.1. Küllî Akıl

Akli iki ana kategoriye ayıran Mevlânâ bütün âlemin akl-ı küllün sureti olduğunu söyler.⁸⁸ Mevlânâ’ya göre akl-ı küll her şeyi bulan, meydana getirendir.⁸⁹ Mevlânâ’ya göre bilgi, hüner sahibi olan tam akıl(aklı küll)dir. Bu tersine dönmüş feleğe maya katan tam akıldır.

O akıl ki, onun akli (bağı) vardır. O, parça akıldır. Akıl eğer aklından uzaklaşırsa (bağından kurtulursa) o zaman tam akıl olur.⁹⁰

⁸¹ Mesnevî, c. III, s. 148-149, b. 1832.

⁸² Mesnevî, c. IV, s. 159, b. 1960-1961.

⁸³ Mesnevî, c. IV, s. 159, b. 1962.

⁸⁴ Mesnevî, c. IV, s. 159, b. 1963.

⁸⁵ Mesnevî, c. IV, s. 159, b. 1964.

⁸⁶ Mesnevî, c. IV, s. 159-160, b. 1965-1968.

⁸⁷ Yakıt, İsmail, “Mevlânâ’da Akıl ve Aklın Kritiği,” 8. Milli Mevlânâ Kongresi, Konya 1996, s. 75.

⁸⁸ Mesnevî, c. IV, s. 261, b. 3259.

⁸⁹ Yeniterzi, Emine, Mevlânâ Celaleddin Rumî, Ankara 1995, s. 55.

⁹⁰ Rubâiler, c. I, s. 70, b. 336.

Mevlânâ küllî akı, aklın akı olduğunu ve bu aklın doğru olduğunu bilmediği yola adımını atmadığını söyler. Oysa kabuktan ibaret olan akıl, bir işi yüzlerce delille ancak anlayabilir.⁹¹ Mevlânâ'ya göre felsefeye sarılan kişinin akı, ancak akılla anlaşılabilen şeylere bağlı kalmıştır. Oysa temiz ve pak kişi küllî akla talip olmuştur.⁹²

Mevlânâ'ya göre akl-ı küll öğretmendir. Onu öğrenmesine lüzum yoktur. Kendiliklerinden yeni bir şey bulanlar Küllî Akıldır. Bunun gibi bütün, ilk önce varolan şeyleri inceleyecek olursak aslı ve başlangıcı da vahiydir ve nebilerden öğrenilmiştir. Nebiler akl-ı küll'dür.⁹³ diyen Mevlânâ bununla ilgili olarak Hâbil ile Kâbil hikayesindeki karganın toprağı eşerek ölü kargayı gömmesini örnek verir. Kabil mezar yapmayı ve ölüyü gömmeyi kargadan öğrenmiştir. İşte bunun gibi bütün sanatları da da her cüz'î akıl sahibinin öğrenmesi gerekir. Bu öğrenmeyi sağlayan, akl-ı küllü, akl-ı cüz'îye bağlayan da velilerdir.⁹⁴

“Akıl, defterleri baştanbaşa karalar durur. Aklın aklıysa bütün âlemi ayla doldurur, nurlandırır.

O karadan da kurtulmuştur, aktan da. Onun ayının nuru, gönle de yayılmıştır, sana da.

Cüz'î akıl, bu karayla akı, yine kadirde, bir yıldız gibi parlayıp âlemi aydınlatan Kadir gecesinden elde etmiştir.⁹⁵ Mevlânâ'ya göre hem bu dünya alanında hem de aşk alanında yetersiz olan akl-ı cüz'î edindiği bilgileri Akl-ı Küllî'den almıştır. Ona göre insanı doğru yola ulaştıran akl-ı küll'dür.

Yer ile gök arasında olan şeyler ve bütün varlıklar küllî aklın gölgesidir. Tanrı'nın velileri bu göklerden ayrı gökler müşahede etmişlerdir. Fakat bunlar gözle görülmez ve bu gökler onların nazarında ufacık ve hakirdir. Onlar, bunlara ayak basıp geçmişlerdir.⁹⁶

Mevlânâ'ya göre insanı sadece mantık kurallarıyla maksadına ulaştırmaya çalışan ve kalbin devamlı kan göndermesiyle kafa içinde hayatiyetini sürdüren akıl, olayları vahyin ve ilhamın desteğiyle kavrayan Akl-ı Küllî'yi algılayamaz.⁹⁷

“Bu cihan, akl-ı küll'ün bir düşüncesinden ibarettir. Akıl, padişaha benzer, suretler de peygamberlere,”⁹⁸ diyen Mevlânâ akl-ı küll'ün bu dünyadaki temsilcisinin peygamberler olduğunu söylemektedir. Meclislerde, peygamberlerde bulunan akıl gibi bir akıl ara diyen Mevlânâ bu aklın gaybları önden de arttan da göreceğini söylüyor.⁹⁹ Mevlânâ, Küllî akıl

⁹¹ **Mesnevî**, c. III, s. 205-206, b. 2527-2530.

⁹² **Mesnevî**, c. III, s. 205, b. 2527.

⁹³ **Fîhi Mâ Fîh**, s. 219.

⁹⁴ **Fîhi Mâ Fîh**, s. 219-220.

⁹⁵ **Mesnevî**, c. III, s. 205-206, b. 2531-2533.

⁹⁶ **Fîhi Mâ Fîh**, s. 338-339.

⁹⁷ Göztepe, Yüksel, “*Mevlânâ Celaleddin Rumi'nin Akla Eleştirel Bakışı*”, **Tasavvuf** (Mevlânâ Özel Sayısı), Ankara 2005, s. 425.

⁹⁸ **Mesnevî**, c. II, s. 74, b. 975.

⁹⁹ **Mesnevî**, c. VI, s. 206, b. 2617.

deyince “Hakikat-i Muhammediye”yi ve ondan kaynağını alan diğer nebileri ve peygamberleri anlar.¹⁰⁰ Mevlânâ,

“Zühal yıldızının devrinden meydana gelen aklın, akl-ı külle karşı ne değeri vardır!

O akıl, Utarit’le Zühal’den feyz alır, bilgi sahibi olur. Bizse sıfatı lütuf ve ihsan olan Tanrı kereminden feyz alır, bilgi sahibi oluruz”¹⁰¹ diyerek akl-ı küllün üstünlüğünü ifade etmektedir.

Görüldüğü gibi Hakikat-i Muhammediye de denilen küllî akıl yaratıcı kudretin faal olarak görülmesidir ki¹⁰²Küllî Aklın üstünlüğü kaçınılmaz olunca artık bir akıl, aklın aklından kaçarsa akıllılar taifesinden hayvanat zümresine geçmiştir. (Aklın aklından kaçan, peygamber ve velilere uymayan kişi) meşhur Hârût’la Mârût’a benzer. Onlar ise gururları yüzünden zehirli ok yemişlerdir.¹⁰³

“Gökyüzü çadırdır, akl-ı küll de padişah; fakat padişah olmasaydı çadır kurulmazdı”¹⁰⁴ diyen Mevlânâ, her alanda bu aklın üstünlüğünü ifade ederek başka bir beytinde ise “ne söylersen yerinde, doğru sözlüsün; hakim de sensin, hükmünü yürüten de sen.”¹⁰⁵ İfadesiyle akl-ı küll’ün susarken bile konuştuğunu¹⁰⁶ söyleyerek gölge varlıkların gücünü ondan aldığını ifade eder.

Mevlânâ, nefs-i küllideki akıllılığın nereden geldiğini sorgularken ona bu akli verenin Akl-ı Küllî olamayacağını söyler. Çünkü Akl-ı Küllî de sürekli yardım almaktadır. Mevlânâ, “anamlar denizinden bir su bulamazsa o Tüm Akıl, tüm bilgisizlik olur gider”¹⁰⁷ diyerek Akl-ı Küllî’nin de yardıma muhtaç olduğunu dile getirir. Bu durumda “küllî akıl” denilen varlık bir kısım felsefî anlayışlarda mesela Stoa felsefesinde olduğu gibi kâinatı idare eden, akıl yahut Tanrı manasında olmadığını¹⁰⁸ anlıyoruz. Akıllardaki düşünceler, Akl-ı Evvel¹⁰⁹’den meydana gelmektedir. Mevlânâ’ya göre akılların tasarrufları, aldığı tedbirlerin kaynağı akl-ı

¹⁰⁰ Bolay, Süleyman Hayri, **2. Millî Mevlânâ Kongresi**, “Mevlânâ’nın Akıl Anlayışı”, Konya 1986, s.167.

¹⁰¹ **Mesnevî**, c. V, s. 212, b. 2585-2586.

¹⁰² Yeniterzi, **Mevlânâ Celaleddin Rumî**, s. 55.

¹⁰³ **Mesnevî**, c. I, s. 265, b. 3310.

¹⁰⁴ **Dîvân-ı Kebîr**, c. VI, s. 307, b. 3130.

¹⁰⁵ **Dîvân-ı Kebîr**, c. I, s. 94, b. 869.

¹⁰⁶ **Dîvân-ı Kebîr**, c. V, s. 364, b. 4698.

¹⁰⁷ **Dîvân-ı Kebîr**, c. VII, s. 501, b. 6562-6565.

¹⁰⁸ Bolay, Süleyman Hayri, “*Mevlânâ’nın Akıl Anlayışı*”, **2. Millî Mevlânâ Kongresi**, Konya 1986, s.167.

¹⁰⁹ Akl-ı Evvel: Akl-ı Evvel’e Muhammedî nur, Cebrail, vahdet mertebesi, insanın hakikati ve arş gibi çok değişik adlar da verilmektedir. Felsefede Akl-ı Evvel, Tanrı’dan ilk zuhur eden şeydir. Tanrı önce onu, sonra onun aracılığıyla diğer tüm şeyleri yaratmıştır. Bu duruma “ilahî ilmin ilk zuhuru” adı da verilir. Meşşai filozofları oluşu izah etmek için kullandıkları *sudûr* teorisini Akl-ı Evvel ile başlatırlar. Bu teoride dokuz akıl ve dokuz nefsin kaynağı yine bu Akl-ı Evvel’dir. İslam düşüncesinde olduğu kadar diğer düşüncelerde de sıkça geçen “Allah’ın ilk yarattığı akıldır” sözü bu akla işaret etmektedir. [Vural, Mehmet, **İslam Felsefesi Sözlüğü**, Ankara 2003, s. 22 (Aklü’l- Evvel)]

evveldir.¹¹⁰ O bütün akılların ilk kaynağıdır. Dolayısıyla küllî aklın da bilgi aldığı kaynak aklı-ı evvel olmaktadır.

a- Hakikî Akıl

“İnsanlar akıllı kişilerden usanmaz;

Akıldan doğan sevgi azalmaz.”¹¹¹ diyen Mevlânâ burada hakiki akla vurgu yapmaktadır. Mevlânâ'nın akılı değerlendirmesine baktığımızda aklın ancak Allah'a vuslatta bir rolü olduğunda önem taşıdığını görüyoruz. Mevlânâ tercihini aşka hizmet eden, yol gösteren akıldan yana yapıyor ki bu da gerçek akıldır.¹¹²

Mevlânâ peygamberde bulunan bir akıl gibi akıl aranmasını söyler ki bu gaybı önden de gören, arkadan da gören hakiki akıldır.¹¹³

“Sersemlikten uç, akla doğru koş. Meczâî akıl, göklere ulaşabilir mi?” diyerek burada da hakikî aklın aranması gerektiğini söyler.

Mevlânâ bir yerde “bahtı yaver ve talihi kutlu olan bilir ki akıl ve zeka taslamak İblis'tendir, aşk Adem'den!” diyerek akılı yererken başka bir yerde ise: “ihtiyar, akıl ihtiyardır oğlum.. saçın sakalın ağarmasıyla adam, adam olmaz!

İblis'ten daha ihtiyar kim var? Fakat değil mi ki akılı yok, hiçbir şeye yaramaz!”¹¹⁴ diyerek burada yerdiği aklın doğruyu bulmaktan uzak olan sebep-sonuç zincirinin dışına çıkamayan akıl olduğunu; övgüye mazhar olan aklın ise hakiki akıl olduğunu anlıyoruz.

Mevlânâ, insanın hayatında aklın ortaya koyduğu çözümün sınırlı olduğunu ispat etmek için, bir kayığa binen ve kibirle kayıkçıya gramer bilip bilmediğini soran bir gramer âliminin hikayesini anlatır. Sorulan soruya cevaben, kayıkçı hayır anlamında başını sallar. Bunun üzerine âlim; “Senin hayatının yarısı heba olmuş” der.

Kayıkçı, bu karar üzerinde bir müddet ciddi ciddi düşünür. Bu sırada çıkan fırtına kayığı girdabın kenarına sürükler. Âlime doğru dönen kayıkçı sorar: “Yüzme biliyor musun?”

“Hayır” der gramerci. Bunun üzerine kayıkçı: “Şimdi senin bütün hayatın heba olmuştur.” der.¹¹⁵

Mevlânâ kayıkçı hikayesinde reddettiği akıl, insanın hem çok kıymetli hem de işine pek yaramayan melekesidir. Burada aklın iki aşaması var. Birinci merhalede akıl, insanı hayvanlardan ayıran, insanı insanlığa ulaştıran çok değerli, ilahi bir armağandır. İnsan akıl

¹¹⁰ *Dîvân-ı Kebîr*, c.I, s. 330, b. 2728.

¹¹¹ *Mecâlis-i Seb'a*, s. 36.

¹¹² *Mesnevî*, c. I, s. 39, b. 1066-1067.

¹¹³ *Mesnevî*, c. VI, s. 370, b. 4649-4650.

¹¹⁴ *Mesnevî*, c. IV, s. 175, b. 2163-2164.

¹¹⁵ Arasteh, A. Reza, *Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş*, Çev. Bekir Demirkol, İbrahim Özdemir, Ankara 2000, s. 49.

gücü ile nefsini yenmekte, süfli arzularından kurtularak üstün bir varlık olmaktadır. Akıl kalpte bir nurdur, onunla hak batıl birbirinden ayırt edilir.¹¹⁶ İşte burada Mevlânâ'nın tercih ettiği hakiki akli görüyoruz ki nahivcinin temsil ettiği aklın terk edilip gerçek akla ulaşılması istenmektedir. Mevlânâ “bu kulağı tıka da hakiki kulak kesil”¹¹⁷ diyerek gerçek aklın aranması gerektiğini söylemektedir.

b-Kâmil Akıl

Mevlânâ'da, insanların akılları arasında çok fark vardır. Hatta bu akıllar arasındaki fark yerden göğe kadar derece derecedir. Bazı akıllar adeta güneş gibidir, bir başkası da ancak Zühre yıldızı kadar parlaktır ve bazıları da henüz yanmamış mum gibidir.¹¹⁸ İşte Mevlânâ'nın burada bahsettiği aklın Kâmil akıl dercesine ulaşmış akıl olduğunu görüyoruz ki tasavvufta bu aklın temsilcilerinin veliler olduğu kabul edilmektedir.

Mevlânâ “dostlar, bahar serinliğinden sakın vücudunuzu örtmeyin.

Çünkü bahar rüzgarı, ağaçlara nasıl tesir ederse sizin hayatınıza da öyle tesir eder.

Fakat güz serinliğinden kaçın . Çünkü o bağa ve çubuklara ne yaparsa sizin vücudunuza da onu yapar”¹¹⁹ hadisinin zahiri anlamına göre yorumlandığını söyler. Fakat hadiste ifade edilen güzün Allah'a göre nefis ve heva olduğunu akılla canın ise baharın kendisi olduğunu ifade eden Mevlânâ, bir insanın gizli ve cüz'î bir akli varsa bir kâmil akıl sahibini araması gerektiğini söyler. Çünkü kişinin cüz'î akli o kâmil akıl sahibi sayesinde küllî olur. Zira Akl-ı Küll, nefse zincirdir.¹²⁰

Burada İslam tasavvufunda, insanın Allah'a ulaşmak için kendi cüz'î ve sebeplerden kurtulamamış aklını kâmil bir akla teslim ederek bu teslimiyet atmosferi içinde kişinin vuslatına en büyük engel olan nefis engelinin aşılmaya çalışıldığını görüyoruz. Çünkü aklın, fonksiyonlarına baktığımızda, beslendiği kaynağa göre farklı yönlerde eğiliminin olduğu görülmektedir. Zira Mevlânâ'da akıl, aşkın olana ulaşmada görevini aşka teslim etmiştir. Fakat aşkın olana ulaşma yolunda bir yere kadar da aşka arkadaşlık eden akıldır. Mevlânâ bunu Cebrail'in Sidretü'l-Müntehâ'ya kadar Peygambere eşlik etmesine benzetir. Cebrail burada akli simgelerken Peygamber ötelere giden aşkın kendisidir. Kısaca Allah'a ulaşmada aşk devreye girer. Bu aşk temrinini de insan Peygamberlerin varisi olan kâmil akıllarla gerçekleştirir.¹²¹

¹¹⁶ Can Mevlânâ Hayatı Şahsiyeti Fikirleri, s. 162.

¹¹⁷ Mesnevî, c.III, s.104, b. 1290.

¹¹⁸ Keklik, Nihat, “Mevlânâ'da Metafor Yoluyla Felsefe”, 1. Milli Mevlânâ Kongresi, Konya 1985, s. 59.

¹¹⁹ Mesnevî, c. I, s. 163, b. 2046-2048.

¹²⁰ Mesnevî, c. I, s. 164, b. 2051-2055.

¹²¹ Mesnevî, c. I, s. 39, b. 1066-1067.

Mevlânâ, “kâmil bir akılı, aklına arkadaş et de aklın o kötü huyundan vazgeçsin” diyerek insanların kendi akıllarının nefis sebebiyle kötülöklere bulandığını fakat bazı akılların bu engeli aştığını söyler ki bu da kâmil akıldır.¹²²

“Akıl zaten ona derler ki Tanrı yaylasında yayılmış, Tanrı nimetlerini yemiş olsun. Utarit’ten gelen akla akıl demezler”¹²³ diyen Mevlânâ, burada da kâmil akla dikkat çekmektedir.

c- Sebepden Kurtulmuş Akıl

Mevlânâ aklın hedefine ulaşabilmesi için onun sebeplerden kurtulması gerektiğini söyler. Sebeplerden kurtulmayan bir aklın başka yolları denemekten fayda görmeyeceğini ifade eder.¹²⁴

Mevlânâ’ya göre akıl tam oldukça aşağılanır. Aklın tam olması ise aklın sebep sonuç zinciri içinde düşünmesidir. Oysa gerçek akıl nasıldan- niçinden kurtulan akıldır.¹²⁵

6.2. Cüz’î Akıl

Akıl, insan düşüncesinin ölçüsü ve değeri olarak az çok şahsileşmiştir. Mevlânâ buna ‘akl-ı cüz’î’ diyor.¹²⁶ Mevlânâ’ya göre cüz’î akıl, bir şeyden hüküm çıkaracak akıl değildir. Bu akıl öğrenmeye ve anlamaya kabiliyetlidir. Yeryüzündeki sanatların kaynağı vahiydir, fakat sonra akıl onların üstüne bir şeyler katar.¹²⁷

Rumî, “ey zayıf adam, cüz’î akıl, kerkese benzer. O daima leş yer de uçar. Abdalların aklıysa Cebrail’in kanadı gibidir. Mil mil yol alır da Sidre gölgesine uçar.”¹²⁸ diyerek cüz’î aklın yetersizliğini dile getirmektedir.

Mevlânâ cüz’î aklın ileri görüşlülüğünün mezara kadar olduğunu, fakat gönül sahibinin ise olacak olan şeyleri sur üfürölünceye kadar gördüğünü dile getirir. Cüz’î akıl, mezardan, topraktan ileriye geçemez. Bu akıl, şimşegin verdiği aydınlık gibidir. Bu aydınlıkla vahye erişilemez¹²⁹ diyen Mevlânâ Allah’a ulaşma konusunda bu aklın bir değerinin olmadığını ifade ediyor. Bu akıl da ancak yukarıda da ifade ettiğimiz gibi ancak küllî aklın öğretmesine muhtaçtır. Akl-ı küllü akl-ı cüz’îye bağlayan ise veliler ve nebilerdir. Mesela el, ayak, göz, kulak ve insanın bütün duyguları kalpten ve akıldan öğrenirler diyen Mevlânâ cüz’î aklın küllî

¹²² Mesnevî, c. V, s. 63, b. 738.

¹²³ Mesnevî, c. IV, s. 265, b. 3310.

¹²⁴ Mesnevî, c.III, s. 291, b. 3575.

¹²⁵ Dîvân-ı Kebîr, c.VII, s. 291, b. 3728.

¹²⁶ Bolay, Süleyman Hayri, “Mevlânâ’nın Akıl Anlayışı” **Mevlânâ ile İlgili Yazılardan Seçmeler**, der. Vedat Genç, İstanbul 1994, s. 59.

¹²⁷ Mesnevî, c.IV, s. 106-107, b. 1294-1300.

¹²⁸ Mesnevî, c. VI, s. 328, b. 4138-4139.

¹²⁹ Mesnevî, c. IV, s. 265-266, b. 3311-3319.

akla nisbetle alet olduğunu ifade ediyor. Cüz'î akıl bütün bilgileri küllî akıldan öğrenir, ondan faydalanır.¹³⁰

“Akı cüz'î, sırta sahip gibi görünürse de hakikatte aşkı inkar eder.

Zekidir, bilir; fakat yok olmamıştır. Melek bile yok olmadıkça şeytandır.

Aklı cüz'î sözde ve işte bizim dostumuzdur. Ama hal bahsine gelersen orada bir hiçten, bir yoktan ibarettir.”¹³¹ diyen Mevlânâ cüz'î aklın mahiyetini belirtmekte ve sınırlarını çizmektedir.

Varlıktan fani olmadığı için o, hiçtir, yoktur. Kendi dileğiyle yok olmayınca nihayet zorla, istemediği halde yok olacaktır. Bu da ona yeter” diyerek cüz'î aklın pratik hayatta işimize yaradığını ama hal bahsinde yetersiz olduğunu dile getirmektedir.

Mevlânâ'ya göre akl-ı cüz'ün afeti vehimdir, zandır. “Yerde yarım arşın enlilikte bir yol olsa insan, hiç vehimlenmeden rahatça yürür. Fakat yüksek bir duvarın üstünde gitsen yolun genişliği iki arşın olsa da yine eğri büğrü gidersen”¹³² diyen Mevlânâ cüz'î aklın gâh üstün gâh baş aşağı olduğunu Akl-ı Küllînin ise bütün bu hadiselerden kurtulduğunu belirtir.¹³³

Mevlânâ, cüz'î akılla Akl-ı Küll'ün anlaşamayacağını söyler.¹³⁴ Ona göre yetersiz olan cüz'î akıl, bağlarından kurtulamaz. Cüz'î aklın aksine küllî akıl ise gölge varlıklarla, geçici şeylerle ilgilenmediği için üstündür.¹³⁵

Akıl dediğin nedir? Akıl sahibinin akl-ı küllü. Cüz'î akıl da akıldır ama pek arıktır diyen Mevlânâ cüz'î aklın yetersizliğini bir kere daha vurgulamış oluyor.¹³⁶

Mevlânâ, cüz'î aklın her yönden yetersiz olduğunu vurgulamakla beraber bu aklın geliştirilmesi için de gayret sarf edilmesi gerektiğini söyler. Bunun için gerekli olan doğuştan getirilen bir potansiyelin olmasıdır. Geliştirilecek cevher olması gerekmektedir ki kişi daha sonra birtakım tecrübelerle bu var olan akla yeni ilaveler yapabilsin.¹³⁷

a- Allah'ı Arayan Akıl

Mevlânâ'da aklın gerçek görevi varlıktan geçip Allah'ı aramaktır. Mevlânâ bu durumu, yüzlerce akla, fikre fitne olarak kaş *nûn*'unu, göz *sâd*'ını, kulak *cim*'ini yazdın. Akıl o harfler yüzünden ince eleyip sık dokumaya koyuldu. Ey yazısı güzel edip, bunları boz!

¹³⁰ **Fîhi Mâ Fîh**, s. 219-221.

¹³¹ **Mesnevî**, c. I, s.158, b. 1982-1985.

¹³² **Mesnevî**, c. III, s. 126, b. 1558-1560.

¹³³ **Mesnevî**, c. III, s. 92, b. 1145.

¹³⁴ **Dîvân-ı Kebîr**, c.V, s. 410, b. 5449.

¹³⁵ **Dîvân-ı Kebîr**, c.VI, s. 116, b. 1032.

¹³⁶ **Mesnevî**, c. I, s. 265, b. 3310.

¹³⁷ **Mesnevî**, c. VI, s. 179, b. 2256.

Yokluğa, her düşünceye göre anbean güzel bir hayal nakşetme; hayal levhine göz, yanak, yüz ve ben gibi görülmemiş harfler yazmaktasın.

Halbuki ben yokluğa aşığım, vara bakıp sarhoş olmam. Çünkü yokluk sevgilisi, bence daha vefalıdır.

Tanrı, akla o şekilleri okuttu, bu suretle onun tedbirlerinden vazgeçip Tanrısını istemesini diledi¹³⁸ diyerek bu durumu ifade etmektedir.

b-Tecrübe ile Zenginleşen Akıl

Mevlânâ'ya göre akıllardaki ayrılık yaratılıştadır. Ona göre bu hususta Sünnîlerin sözünü dinlemek, onların hükmünü kabul etmek gerekir. Bu konuda Mevlânâ, Mutezilenin “akıllar yaratılışta aynı derecededir. Tecrübe ve öğrenme akli çoğaltır, azaltır, bu suretle bir adam, öbüründen daha bilgili olur” sözünü reddederek zeki bir çocuğun bir meslekte kendinden tecrübe olarak çok ileride olan kişileri bile geçebileceğini söyler. O, “yaratılıştaki bir üstünlük, çalışıp çabalama, düşünüp taşınma ile elde edilenden daha üstündür”¹³⁹ diyerek aklın doğuştan getirilen bir yeti olduğunu savunur. Mevlânâ doğuştan getirilen aklın üstün oluşuyla ilgili olarak “sen söyle, Tanrı vergisi mi daha iyi, yoksa topal eşeğin rahvan atı taklidi mi?”¹⁴⁰ diye sorarak yaratılıştan getirilen zekanın üstün olduğunu vurgular.

Mevlânâ bir başka beytinde ise “(insan) çocukluğunda oyunla oynarsa da yavaş yavaş akıl denizine aşına olur, o denize dalar, yüzer. Çocuk oyunla akıllanır, oynaya oynaya akli başına gelir onun oyun görünüşte akla uymaz ama böyledir işte: deli çocuk oyun oynar mı? Cüzü lazım küle dönsün”¹⁴¹ diyerek aklın fonksiyonlarının zaman içinde geliştirilebileceğini ifade eder.

Mevlânâ ”kuş yumurtada kaldıkça kanatları bitmez ki!”¹⁴² diyerek aklın patik hayatta tecrübe kazanması gerektiğini dile getirir.

Celeleddin-i Rûmî'ye göre asıl akıl yaratılıştan gelen akıldır. Fakat potansiyel halde varolan bu akıl da birtakım tecrübelerle zenginleştirilebilir. Mevlânâ, eski ve tecrübe görmüş aklın kişiyi mutluluğa ulaştıracağı düşüncesindedir.¹⁴³

¹³⁸ Mesnevî, c. V, s. 29, b. 311-316.

¹³⁹ Menevi, c. III, s. 124-125, b. 1539-1544.

¹⁴⁰ Mesnevî, c. III, s. 125, b. 1545.

¹⁴¹ Mesnevî, c. VI, s. 179, b. 2254-2256.

¹⁴² Dîvân-ı Kebîr, c. VII, s. 189, b. 2392.

¹⁴³ Mesnevî, c. III, s. 13, b. 147.

c- Olgun Akıl

Mevlânâ, yüzün sararması, saçın sakalın ağarmasının, olgun aklı müjdelediğini söylüyor. Yeni sürmüş, yeni yeşermiş yapraklarsa meyvenin hamlığına delalet eder.¹⁴⁴ Akılsızlık azığı her şeyden vazgeçiş, ariflik nişanesi oğlunu söyleyen Mevlânâ insanın yücelere ulaşabilmesi için olgunlaşması gerektiğini ifade ediyor. Ona göre genç mektepte henüz okuma yazma öğrenmededir. İhtiyarın ayağı, hızlı adım atmasa da aklının iki kanadı vardır, yücelerde uçar¹⁴⁵ diyerek olgun aklın hakikati idrakte daha etkin hale geleceğini söylüyor.

d- Noksan Akıl

Mevlânâ'ya göre dünya ehlinin aklı noksan akıldır. Bu yüzden onlar yalancı sabahı, sahici sabah sanırlar. Yalancı sabah ise halka önderlik edemez.¹⁴⁶ Ona göre noksan akıl, fark ve temyize sahip olmayan akıldır. Düşünürümüz, noksan akıl sahibinin yanlış yorumlarda ve değerlendirmelerde bulunduğunu, “nihayet şimşeği güneş sanır” ifadesinde de belirtmeye çalışır.¹⁴⁷

Mevlânâ akıl noksanlığını kötü bir hastalığa benzetir. Ona göre bu illetten uzaklaşılması gerekir. Fakat aklın noksanlığı ise tamamen ortadan kaldırılamayacak bir durum da değildir. Bedendeki bir eksikliğin tamamlanmasının mümkün olmadığını fakat akıllardaki eksikliklerin ise giderilebileceğini dile getirir.¹⁴⁸

Mevlânâ noksan bilgi nereden aşkı doğuracak diye soruyor ve ardından kendi cevaplıyor: “noksan bilgi de bir aşk doğurur ama o cansız bir şeydir.”¹⁴⁹ Dolayısıyla bu bilginin ortaya koyduklarına itibar edilmemektedir.

Peygamber akıl noksanı olan kişiye mel'un demiştir diyen Mevlânâ'nın burada kastettiği Allah'ın varlığını, birliğini kavramaktan uzak olan akıl noksanlığıdır. Bu akıl insanların Allah'tan uzaklaşmasına sebep olmaktadır. Bunun yanında bu noksanlığı tamamlamak yani akıllanmak da, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, mümkündür.¹⁵⁰

7. Aklın Doğası

Mevlânâ'ya göre melekle akıl aynı yaratılıştadır. Aynı yaratılıştaki olmalarına karşın her ikisinin de birbirinden ayrı oluşunun Tanrısal bir hikmetinin olduğunu söyler. Yaratılış

¹⁴⁴ Mesnevî, c. IV, s. 166, b. 2053- 2054.

¹⁴⁵ Mesnevî, c. IV, s. 166, b. 2055-2058.

¹⁴⁶ Mesnevî, c. V, s. 162, b. 1976-1978.

¹⁴⁷ Mesnevî, c. II, s. 117, b. 1535.

¹⁴⁸ Mesnevî, c. II, s. 117-118, b. 1538-1539.

¹⁴⁹ Mesnevî, c. II, s. 117, b. 1533.

¹⁵⁰ Mesnevî, c. II, s. 118, b. 1539-1540.

itibariyle aynı olmalarından dolayı bu ikisi Hakk'ı bulma konusunda birbirlerine destek olmuşlardır. Melek de, akıl da hakkı bulmuştur ve Âdem'e secde etmiştir.¹⁵¹ Buradaki akıl hadiste nakledilen akıldır ki: “Yüce Allah der ki: akılı yarattığı vakit ona otur dedi, oturdu akıl. Sonra kalk dedi, kalktı. Sonra gel dedi ona, geldi. Sonra git dedi ona, gitti. Sonra konuş dedi, konuştu. Sonra sus dedi, sustu. Sonra bak dedi, baktı. Sonra bakma dedi, bakmadı. Sonra anla dedi, anladı. Sonra dedi ki: üstünlüğüme, ululuğuma, büyüklüğüme, kudretime, kuvvetime, yüceliğime, anlam bakımından varlığımın üstünlüğüne, kudretim ve bilgimin arşımı kavrayıp kaplamasına, halkın üstündeki gücüme, kuvvetime andolsun ki bence senden yüce olan bir varlık yaratmadım; senden daha sevgili bir var halketmedim. Seninle tanınırım; seninle bana kulluk edilir; seninle bana itaat olunur; seninle bir şey verilir bana; senin yüzünden darılırım, azap ederim birine. Sevap da sanadır. Mücazat da sana. Allah da gerçek söylemiştir, Allah'ın elçisi de.”¹⁵²

“Akıl ve gönüller, şüphe yok ki arşa mensuptur; hicap içinde olarak arş nurundan doğarlar”¹⁵³ sözleriyle Mevlânâ, aklın kaynağının ilahî olduğunu belirtmek istemektedir.

8. Aklın Gücü ve Rolü

Aklın rolü ve fonksiyonunu incelediğimizde onun hem maddi âlemle ilgili işleri düzenlediğini hem de manevi alanda faaliyet gösterdiğini görmekteyiz.

Mevlânâ'da asıl olan Hakkı bulmaktır. Bunun vasıtaları ise akıl, aşk, bilgidir. Gerçi Mevlânâ gerçek âlemde Tanrı'ya ulaşmak için çok farklı bir yol olduğunu söylese de¹⁵⁴ öncelikle aşk, ardından hakiki akla vurgu yapar. Allah insana akıl cilası vermiştir ki onunla gönül yaprağı arınır, aydınlanır.¹⁵⁵

Mevlânâ aklın bir usturlaba benzediğini ve varlık güneşinin yakınlığının onunla bilindiğini söyler.¹⁵⁶ Nasıl ki biz usturlap sayesinde güneşe olan uzaklığı ölçüyorsak akıl sayesinde hakikate olan uzaklığımızı ve yakınlığımızı biliriz.

Akıl eserlerde Allah'ın varlığını görür. Mevlânâ'ya göre her bilen kişi, aklen bilir ki hareket edenin bir hareket ettiricisi vardır. Akıl görünmeyen varlığın eserlerini müşahade ederek Allah'a ulaşır.¹⁵⁷

¹⁵¹ **Mesnevî**, c. III, s. 260-261, b. 3193-3197.

¹⁵² **Mecâlis-i Seb'a**, s. 92.

¹⁵³ **Mesnevî**, c. V, s. 54, b. 619.

¹⁵⁴ **Dîvân-ı Kebir**, c. III, s. 395, b. 3812.

¹⁵⁵ **Mesnevî**, c. IV, s. 200, b. 2475.

¹⁵⁶ **Mesnevî**, c. IV, s. 294, b. 3685.

¹⁵⁷ **Mesnevî**, c. IV, s. 13, b. 153-155.

İnsan akılla bir olur, saçı sakalı ağarmakla değil¹⁵⁸ diyen Mevlânâ akıl sayesinde insanın eşyayı tanıdığını söyler.¹⁵⁹

Mevlânâ, Akıl kadının da erkeğinde emniyetini sağladığını söylüyor.¹⁶⁰ Ona göre akıl insana kol, kanat akıldır. Fakat bunu anlamak için de yine akıl gerekir.¹⁶¹

Mevlânâ'ya göre aklın rollerinden biri de işlerin sonunu görmesidir. Çirkinle güzel akla kara akılla ayırt edilir. Akıl gözün göremediğini anlar. Eşyanın arkasındaki hakikate vakıf olan akıldır.¹⁶² Kişi akla uyduğunda önce daralır ama sonunda yüzlerce genişliğe uğrar.¹⁶³

“Fakat kararlı saltanat, aklın nasibidir ancak; çünkü kerpiç, taş, cansız şeyler, ne emniyetten bir şey anlar, ne korku nedir, bilir.

Bu evde akıl mumu ışık veremez; çünkü yağı yel yüzünden o yana bu yana kıvranıp durur.

Melek bilgiyle gelişmiştir, hayvan bilgisizlikle; insanoğlusa ikisinin arasında becelleşekalmıştır.

Gah bilgi onu tutar, illiyine çeker; gah ne olursa olsun der, bilgisizlik onu aşağılara sürükler, düşürür gider.

Cansa, akıl üst gelsin de şu savaş bitsin, ben de çekişten kurtulayım, hoş bir hale geleyim, iyiliklere uyayım diye bir yana çekilmiş, oturmuştur.

Gürültü, şer, fitne korkusundan ağızımı tuttun da şu hikaye yarım kaldı, gitti” beyitlerinde Mevlânâ, aklın kararlılıktaki rolünü anlatmaktadır.¹⁶⁴

Mevlânâ'ya göre bir şeyi kavramak, anlamak, hıfz etmek ve hatırlamak, aklın işidir. Akıl, bunların derecesini yükseltir.¹⁶⁵

“Ahitlere vefa etmek akılla olur. Sense, aklın yok a eşek değerli!

Akıl, ahdini hatırlar. Akıl, unutkanlık perdesini yırtar.

Aklın olmadı mı unutkanlık, sana hakim olur, sana düşmanlık eder, tedbirini bozar!

Aşağılık pervane, aklının azığından kendini ateşe vurur. Ateş, ateşin yakıcılığı, ateşin sesi, aklına bile gelmez.”¹⁶⁶ diyen Mevlânâ, aşk alanında yetersiz görse de, aklın, insan hayatında önemli fonksiyonlarının olduğunu belirtir.

¹⁵⁸ Mesnevî, c. III, s. 185, b. 2280.

¹⁵⁹ Mesnevî, c. III, s. 185, b. 2279.

¹⁶⁰ Mesnevî, c. IV, s. 306, b. 3861.

¹⁶¹ Mesnevî, c. VI, s. 71, b. 851.

¹⁶² Mesnevî, c. VI, s. 234, b. 2966-2968.

¹⁶³ Mesnevî, c. VI, s. 116, b. 1437.

¹⁶⁴ Dîvân-ı Kebîr, c. III, s. 129, b. 1107-1112.

¹⁶⁵ Mesnevî, c. IV, s. 185, b. 2294.

¹⁶⁶ Mesnevî, c. IV, s. 185, b. 2288-2290.

Akıl her şeyi yerinde arar.¹⁶⁷ Akıl insanı dost iline yol gösteren bir kılavuzdur.¹⁶⁸ Mevlânâ “elinde akıl mumu olan ışığı bırakır da dumanın peşine düşer mi diyerek aklın insan hayatında yol gösterici bir rolünün olduğunu ifade eder.¹⁶⁹

Mevlânâ’ya göre tabiat düşmandan hıncını çıkarmak ister ama akıl, nefse demirden bağlıdır. Akıl nefsi kötülüklerden meneder.¹⁷⁰ Zaten Mevlânâ’nın övdüğü akıl nefsin heva ve isteklerine uymayan aksine nefsi kontrol eden akıldır. Aklın bu konudaki fonksiyonunu Mevlânâ şöyle ifade eder:

“İmana mensup akıl adil bir şahneye benzer.. gönül şehrinin bekçisidir, hakimidir.

Kedi gibi akli uyanıktır onun.. hırsız, fare gibi delikte kalakalır!

Nerde fare çıkar, bir şeye el uzatırsa ya orada kedi yoktur, yahut varsa bile sureti vardır!

Kedi nedir? Aslanları yıkan aslan.. tendeki imana mensup akıl!

Onun görünüşü yırtıcı hayvanlara hakimdir.. narası, otlayan hayvanları meneder!”¹⁷¹

a- Aklın Nefisle Savaşı

Aklın nefisle savaşını Mevlânâ Mecnun’la devesine benzetiyor.¹⁷² Deve geride olan yavrusuna dönmek isterken Mecnun’da Leyla’sına kavuşmak istiyor. Nefsin hedefiyle aklın hedefinin tamamen zıt yönde olduğunu bu benzetmeyle Rumî çok güzel ifade ediyor. Bu zıt yönlü ilişkide Mevlânâ aklın nefsi terk etmesi gerektiğini Mecnun’un dilinden ifade ediyor. Zira nefis, aşağılık cinstendir, aşağılık âlemine gider!¹⁷³

Mevlânâ Aklın nefisle savaşını anlatırken bunu hikayelerle daha müşahhas hale getirmeye çalışmaktadır. Bununla ilgili olarak “birisi Bey’den at istedi. Bey “şu gördüğün güzel atı al dedi. Adam, “Ben onu istemem deyince “Neden?” dedi. Adam dedi ki: “Bu hayvanın tuhaf bir huyu var. Geri geri gidiyor.” Bey dedi ki: “sen de kuyruğunu eve çevir!” Mevlânâ’nın bu hikayeyi yorumlayışında nefsin nasıl akılla savaşını ve bu savaşta da aklın ne yapması gerektiğini öğreniyoruz: “senin nefis atının kuyruğu da şehvettir. Bu sebepten o kendine tapan geri geri gider. Şehvet aslında sana kuyruk olduysa o şehveti çok çevir, ona uyma. Ahiretle nasiplen. Şehvetini yemeden, içmeden kestir mi şehvet, yüce akıl cihetine düşer, oradan baş gösterir. Hani bir ağacın kötü dallarını budarsın da iyi dallarından dal budak verir, o dallar kuvvetlenir ya. Kuyruğunu o tarafa çevirdin mi geri geri gitse bile sığımlı olacak

¹⁶⁷ **Rubâiler**, c. I, s. 20, b. 87.

¹⁶⁸ **Rubâiler**, c. I, s. 88, b. 427.

¹⁶⁹ **Dîvân-ı Kebîr**, c. III, s. 119, b. 995.

¹⁷⁰ **Mesnevî**, c. IV, s. 161, b. 1983-1984.

¹⁷¹ **Mesnevî**, c. IV, s. 161, b. 1986-1990.

¹⁷² **Mesnevî**, c. IV, s.126, b. 1533-1543.

¹⁷³ **Mesnevî**, c. IV, s. 218, b. 2704.

yere varır, dayanır. Ne mutludur binicisine ram olan ve doğru giden atlar. Onlar ne geri giderler, ne huysuzluk ederler.¹⁷⁴

b- Aklın Meşveret Etmesi

Mevlânâ'ya göre insanların akılları farklı farklıdır.¹⁷⁵ Bu farklılık içinde bütün akılların yapması gereken Hakk'ı bulmaktır. Hakkı arama yolunda aşkın yoldaşı olan akıl her insanda vardır, fakat bazılarının akılları bu konuda eksik, bazılarının akl-ı cüz'îsi ise nefis karşısında yenik düşmüş durumdadır. İster yaratılıştan gelen farklılık olsun isterse tecrübeyle zenginleşme yoluyla ortaya çıkan farklılık olsun bir akıl başka bir akılla birleştiğinde insan kötülüğe düşmekten korunur.¹⁷⁶

Mevlânâ akıllı insanın başka bir akılla görüşüp dost olması sonucunda birçok belalardan kurtulduğu gibi yücelere de bu şekilde ulaşabileceğini söyler.¹⁷⁷ zira danışmak insana anlayış ve akıl verir.¹⁷⁸ Mevlânâ, sonunda pişman olmamak için müşaverenin vacip olduğunu da söyler.¹⁷⁹

“Bir akıl, garazsız, maksatsız başka bir akılla bağdaşırsa sevgi gün geçtikçe artar.

Fakat nefis, aşağılık bir nefisle tanışır, dost olursa şüphesiz olarak bil ki bu dostluk, zaman geçtikçe azalır.

Çünkü nefsin, daima bir illet, bir maksat etrafında döner, dolaşır.. dostluğu, bilişiği de çabucak bozar!

Yarın dostunun senden nefret etmesini istemiyorsan bir akıllıya dost ol, akla yar ol!”¹⁸⁰ diyen Mevlânâ herkesle de meşveret edilemeyeceğini kendisinden fikir alınan kişinin kemâlât derecesine gelmiş bir akla sahip olması gerektiğini belirtir.¹⁸¹

Rumî'ye göre insanların akılları farklı farklıdır. Nasıl ki alemde güzellerin bazıları bazılarından üstünse bu akıllar için de geçerlidir.¹⁸² Farklılığın; üstünlüğün ve geriliğin olduğu durumda ise öne geçmiş olan akılla meşveret edilmesi insanı yanlıştan koruyacaktır. Nitekim şeker kamışının başka bir kamıştan kemal kazanması gibi akıl da başka bir akıldan kuvvet bulmaktadır.¹⁸³

¹⁷⁴ Mesnevî, c.VI, s. 92, b. 1120-1126.

¹⁷⁵ Mesnevî, c. III, s. 124, b. 1537.

¹⁷⁶ Mesnevî, c. II, s. 2, b. 20.

¹⁷⁷ Mesnevî, c.VI, s. 104, b. 1263-1264.

¹⁷⁸ Mesnevî, c. I, s. 84, b. 1043.

¹⁷⁹ Mesnevî, c. II, s. 174, b. 2268.

¹⁸⁰ Mesnevî, c. III, s. 218, b. 2689-2692.

¹⁸¹ Mesnevî, c.V, s. 63, b. 738.

¹⁸² Mesnevî, c.III, s. 124, b. 1537.

¹⁸³ Mesnevî, c. II, s. 175, b. 2277.

Meşveretin insanın doğru yolu bulması, yanlıştan korunması için gerekli olduğunu söyleyen Mevlânâ kiminle meşveret edileceğine de hadisle cevap vermektedir. “Ümmet ‘kiminle meşveret edelim?’ dediler de peygamber ‘mukteda olan akılla’ diye cevap verdiler”¹⁸⁴ diyen Mevlânâ insanların işlerinde doğruyu bulması için yetkinliğe ulaşmış kişilerin aklının rehber edilmesi gerektiğini söyler. Yoksa dünya ehlinin noksan akı ki bu hakikatleri anlamada yetersiz olan cüz’î akıldır, tek başına doğruyu bulmada yetersiz kalmaktadır.

c- Aklın Kılavuzluğu

Mevlânâ’ya göre insan kendine akli ve dini kılavuz etmelidir.¹⁸⁵ İnsanın kendi akli ise kişiyi kendi hükmüne göre istediği yöne çekmektedir. bu durumda aklın nefis ve duygu etkisiyle kişiyi istenmeyen noktalara götürme tehlikesi ortaya çıkmaktadır. İnsanın sonuçta doğru yola ulaşması için de akılların aklının kılavuzluğuna ihtiyacı vardır ki bunlar da velilerdir.¹⁸⁶

Mevlânâ aklın insanı doğru yola ulaştırmasında gerçek aklın insana önderlik etmesini ister. O, hakikate ulaşmamış önderlerin insan aklını gerileteceğini köye giden şehirli hikayesini anlatarak uyarır ve sonuçta şöyle der:

“Köye gitme. Köy, adamı ahmak bir hale sokar; akli nursuz, fersiz bir hale getirir.

Ey seçilmiş temiz adam, Peygamber’in sözünü dinle. Köyde yurt tutmak aklın mezarıdır.

Köyde sabah, akşam bir gün kalan kişinin akli, bir ay yerine gelemmez.

Tam bir ay onun ahmaklığı gitmez. Köy otlarından da bundan başka ne biçilebilir ki?

Köyde bir ay kalan kişi, nice zaman bilgisiz ve kör kalır.

Köy nedir? Hakikate ulaşmamış, elini taklit ve hüccete atmış şeyh akli kül şehrine karşı bu duygular, gözleri bağlı değirmen eşeklerine benzer.¹⁸⁷

İnsana önderlik eden aklın, aklın sınırlılığını ve yetersizliğini tecrübe etmiş, bu konuda aklın nereye kadar etkin olabileceğini bilen bir akıl olması gerektiğini söyleyen Mevlânâ, aksi durumda ise karganın kılavuzluk etmesi gibi her adımda yanlış yerlere gideceğini belirtir.¹⁸⁸

¹⁸⁴ Mesnevî, c. II, s. 174, b. 2269.

¹⁸⁵ Mesnevî, c. IV, s. 38, b. 465.

¹⁸⁶ Mesnevî, c. I, s. 176, b. 2497-2498.

¹⁸⁷ Mesnevî, c. III, s. 41, b. 517-523.

¹⁸⁸ Dîvân-ı Kebîr, c. V, s. 325, b. 3966-3967.

9. Akılların Farklılığı

Mevlânâ'ya göre nasıl güzellerin bazıları, nasıl bazılarından üstün, bir kısmı da öbürlerinden aşağıysa insanların akıllarının da birbirinden fazla yahut eksik olabileceğini söyler.¹⁸⁹ Ona akıllarının farklılığının ana sebebi doğuştandır, yaratılışa bağlıdır.¹⁹⁰ Fakat bunun yanında akıl zaman içerisinde çeşitli tecrübelerle veya kâmil akılla meşverette bulunularak da geliştirilebilir. Dolayısıyla bu durumda da akılların yaşantı süreci içerisinde de farklılaşabileceği görülmektedir. Zaman içerisinde doğuştan getirilen akıl yetisi işlenip işlenmemesine göre öne geçmekte veya geri kalabilmektedir.

Mevlânâ, “akıl vardır, güneş gibi. Akıl vardır, Zühre yıldızından da aşağıdır, yıldız akmasından da. Akıl vardır sarhoş mumu gibi, akıl vardır, bir ateş kıvılcımı gibi diyerek aklın farklı farklı olduğunu dile getirmiştir.¹⁹¹ Akıllardaki bu farklılığın derecesinin ise yerden göğe kadar olduğunu da ifade eder.¹⁹²

Rûmî' ye göre bazı insanların akli bazısından üstündür. Bununla ilgili olarak Mevlânâ bazılarının olacak olanları on yıl öncesinden kestirebilecek bir akıl, ileri görüşlülük gücüne sahipken bazılarının olayların sadece zahiri taraflarını görüp derine inemediklerini ifade eder. Bunun sebebini de yine akılların farklılığına bağlayan Mevlânâ her insanın olayları kendi bakış ve görüşü miktarınca değerlendireceğini söyler.¹⁹³

10. Aklın Yüceliği

Mevlânâ'ya göre akıl ezelde ilk yaratıldığında Allah'ın emirlerine itaat etmesi sebebiyle yüce bir varlıktır. Hadis-i Şerife göre Allah akıldan yüce olan bir varlık yaratmamıştır.¹⁹⁴ İki âlemden de önce yaratılan akıldır.¹⁹⁵

“Yeşilliklerden, çiçeklerden meydana gelen bahçe bir an içindir. Fakat akıldan meydana gelen gül bahçesi, daimi olarak yeşildir, güzeldir, hoştur.

Topraktan biten güller, mahvolur gider. Gönülde biten güller daimidir ve ne hoştur!” diyerek Mevlânâ aklın değerini ve yüceliğini belirtirken daimi güzelliklerin akıl sayesinde elde edilebileceğini de ifade ediyor.¹⁹⁶

¹⁸⁹ Mesnevî, c. III, s. 124, b. 1537.

¹⁹⁰ Mesnevî, c. III, s. 124, b. 1539.

¹⁹¹ Mesnevî, c.V, s. 41, b. 460-461.

¹⁹² Mesnevî, c.V, s. 41, b. 459.

¹⁹³ Mesnevî, c.IV, s. 233, b. 2895-2903.

¹⁹⁴ Mecâlis-i Seb'a, s. 92.

¹⁹⁵ Mesnevî, c.VI, s. 154, b. 1936.

¹⁹⁶ Mesnevî, c.VI, s. 370, b. 4649-4650.

Mevlânâ Peygamberin, “bir zerre aklın, oruçtan da namazdan da üstün olduğunu” söylediğini ifade ederek bu üstünlüğün, namaz ve orucun araz, aklın ise cevher olmasına dayandırır. Namaz ve oruç akıl tam ise insana farz olur.¹⁹⁷

“Her an daha fazla coşmadayım, daha fazla atılmadayım, daha fazla köpürmedeyim, akıl gibi kanatsız uçuyorum, çünkü yücelerdenim ben”¹⁹⁸ diyen Mevlânâ aklın yüce ve üstün olduğunu yaşadığı hale vurgu yaparak ifade etmektedir.

Mevlânâ’ya göre insanın diğer varlıklardan üstün olmasının sebebi onun akıllı bir varlık olmasından dolayıdır. Akıl, insanı diğer varlıklardan ayıran en önemli unsur olması dolayısıyla yüce bir varlıktır.¹⁹⁹

11. Akıl İyi Kullanma ve Geliştirme

Mevlânâ insanın akılı kendisinden daha üstün bir akla danışarak geliştirmesini tavsiye eder.²⁰⁰

Akıl bağlanmıştır da heva ve heves dilediğini işliyor diyen Mevlânâ, dilediğini işlemesi gerekenin akıl olduğunu ifade eder. Fakat akıl, ayrına düşmüş sineklere dönmüş diyerek aklın kullanılmamasını eleştirmektedir.²⁰¹ Mevlânâ başka bir yerde de insanın, aklını kullanmayıp hayaller peşinde koşmasını da eleştirir ve “avucuna bulut diyen akıllılığa zulmetmiştir.” der.²⁰²

“Sen de aklını başına devşir de tutulma yerine düşmemeye savaş. Bu suretle de tencere gibi yüzü kara bir hale gelme!”²⁰³ şeklinde tavsiyede bulunan Mevlânâ, “nerede bir tane görürsen sakın oradan. Sakın da tuzağa düşme, kolun kanadın bağlanmasın”²⁰⁴ diyerek olayların ve nesnelere görünen tarafının arkasındaki görünmeyen gerçek nedenin bulunmasını aklın kullanılmasına ve geliştirilmesine bağlamaktadır.

“Ey akıl, sen de dizginini eğriltme de tutulup nursuz bir hale gelmeyesin.” Diyen Mevlânâ aklın doğru bir şekilde kullanılmasını aksi durumda insanı olumsuzlukların içine düşüreceğini ifade eder.²⁰⁵

“Aklını birçok yerlere dağıttın. Halbuki o saçma sapan uğraşman, o beyhude dırıldanman, bir tereye bile değmez.

Aklının suyunu her diken, çekip durdukça akıl suyun, meyvelere nasıl ulaşabilir?

¹⁹⁷ **Mesnevî**, c.V, s. 40-41, b. 454-455.

¹⁹⁸ **Dîvân-ı Kebîr**, c. I, s. 115, b. 1076.

¹⁹⁹ **Fîhi Mâ Fîh**, s. 198.

²⁰⁰ **Mesnevî**, c.V, s. 17, b. 167.

²⁰¹ **Dîvân-ı Kebîr**, c. V, s. 182, b. 2067-2068.

²⁰² Göztepe, Yüksel, “*Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin Akla Eleştirel Bakışı*”, **Tasavvuf** (Mevlânâ Özel Sayısı), Ankara, 2005, s.425.

²⁰³ **Mesnevî**, c.VI, s. 77, b. 931.

²⁰⁴ **Mesnevî**, c. III, s. 232, b. 2859.

²⁰⁵ **Mesnevî**, c. IV, s. 77, b. 935.

Kendine gel de o kötü dalı kes, buda. Bu güzel dala su ver de tazelendir!”²⁰⁶

Aklın kullanılması sayesinde kişi olayların sonuçlarını daha başındayken kestirebilir. Bunu yanında insanın pratik hayatta başkaları tarafından da kolay kolay kandırılmayacağını dile getiren Mevlânâ bununla ilgili olarak şu hikayeyi anlatır:

“Bir adamın bir karısı vardı. Pek hilebaz, pek kötü huylu ve yol kesici bir kadındı.

Adam eve ne getirirse harcar, telef ederdi. Adam da sesini çıkarmazdı.

Bir gün adam, konuğunu ağırlamak için yüzlerce sıkıntıyla biraz et aldı, eve getirdi.

Kadın onu kebab edip şarapla sildi süpürdü. Adam gelince de düzensiz sözlerle hileye başladı.

Adam dedi ki: konuk geldi et nerede? Konuğa yemek çıkarmak lazım.

Kadın eti şu kedi yedi, hadi git et al yine dedi.

Adam, Aybek dedi, teraziyi getir, şu kediyi bir tartayım.

Terazi geldi, kediyi tarttı, yarım batman geldi. Bunun üzerine a hilebaz kadın dedi,

Et yarım batmandı, yarım okka kadar da fazlalığı olacak. Kedi de yarım batman geldi.

Eğer bu, kediyse söyle, et nerede? Yok, bu etse hadi var, bucak bucak kediyi ara.”²⁰⁷

Mevlânâ, öğüt veren insanların öğütlerini aklını kullanarak dinleyen kişinin de işin sonunda sıkıntıya düşmeyeceğini de ayrıca belirtir.²⁰⁸

12. Aklın Önündeki Engeller

Mevlânâ'nın övdüğü, sonucu görmede çevik olan; hırstan, şehvetten arınıp, aşıklığa hazır olan aklın²⁰⁹ fonksiyonunu yerine getirmesini engelleyen birtakım etkenler vardır.

İnsan aklının en başta gelen afetlerinden biri vehim ve zandır. Mevlânâ'ya göre vehmin vatani karanlıklar diyarıdır. Mevlânâ insanın yarım arşın yolda rahatça yürüyebildiğini fakat yüksek bir duvarın üzerinde, genişliği iki arşın bile olsa düşme korkusu yüzünden yürüyemeyeceğini hatta bu korkunun insanı düşürebileceğini²¹⁰ ifade ediyor.

İnsanın akıl ve vehmi birbirinden ayırabilmesi için bir ölçütün olması gerekir. Bu ölçüt ise Kur'an ve Peygamberdir.²¹¹ Mevlânâ'ya göre akli bir testere akli ikiye biçse o ateşteki altın gibi gülümser. Aklın önünde engel olan vehim ise âlemleri yakan Firavun'dur; akıl ise canları parlatan, aydınlatan Musa'nındır.²¹² Fakat akılların çoğu düşünceye daldığı zaman yarasa gibi

²⁰⁶ Mesnevî, c. V, s. 90, b. 1084-1086.

²⁰⁷ Mesnevî, c. V, s. 278-279, b. 3409-3418.

²⁰⁸ Mesnevî, c. III, s. 13, b. 147.

²⁰⁹ Dîvân-ı Kebîr, c. I, s. 217, b. 2060.

²¹⁰ Mesnevî, c. III, s. 126, b. 1558-1561.

²¹¹ Mesnevî, c. IV, s. 186, b. 2303-2304.

²¹² Mesnevî, c. IV, s. 186, b. 2304-2307.

karanlığı sever diyerek Mevlânâ vehmin insan aklını istenmeyen yönlere sürükleme tehlikesinin olduğunu söyler.²¹³

Mevlânâ'ya göre şehvet de aklın zıddıdır. Şehvete mağlup olan akıl değil, vehimdir. Ona göre vehim halis akıllar altının kalpidir.²¹⁴ Mevlânâ'ya göre şehvet, şarap gibi akla perdedir. Şehvete ait ne varsa hepsi gözü, kulağı bağlar, örter. Şehvet insan aklının doğruyu bulmasına engeldir²¹⁵ Mevlânâ “akıl bağlanmıştı da heva ve heves dilediğini işliyor; halbuki akıl işlemeliydi dileğini. Akıllar ayrana düşmüş sineklere dönmüş, halbuki akılların akılları başlarında olmalıydı”²¹⁶ diyerek heva ve hevesin insanın aklını bağlayıcı bir unsur olduğunu dile getirerek akıllıların bu bağdan kurtulmaları gerektiğini ifade eder.

Duygu da insan aklının fonksiyonlarını bozarak insana çözümü imkânsız işler yaptırır. Mevlânâ duygularla, düşünceleri, duru suyun yüzündeki çer çöpe benzetir. Nasıl bu çöpler suyun yüzünü örtüyorsa duygu ve düşünceler de akli örtterek aklın fonksiyonlarını engeller.²¹⁷ Bu durumdan da insanı ancak Allah korkusu kurtarır.²¹⁸

Aklın fonksiyonunu icraya engel olan bir başka unsur da kötü arkadaştır.²¹⁹ Mevlânâ'ya göre “akla düşman olan yoldaş yoldaş değildir. O, bir fırsat ara ki elbiseni alıp götürsün.

Mevlânâ “akıl sarhoş bir ejderha bile olsa kötü arkadaş bil ki zümrüttür.

Aklının gözünü çıkarır, kör eder. Onun kınaması, seni taunun eline teslim eder”²²⁰ diyerek kötü arkadaşın akıl için ne kadar büyük bir engel ve tehlike arzettiğini dile getirir.

Seninle beraber gider, gider ama bir aşılmaz bele, boğaza gelesin de varını yoğunu yağma etsin diye”²²¹ akla engel olabilecek durumlar hakkında bilgi verir.

Mevlânâ'ya göre taklit de insan aklını önündeki engellerden biridir. Çünkü akıl insanı yücelere çekerken taklit ise insanı geride bırakır²²² Mevlânâ taklide düşmüş bir akla sahip olmaktansa cahil kalıp deliliğe vurmanın daha iyi olduğunu söyler.²²³

Mevlânâ aklın önündeki engeller konusunda insanın uyanık olması, duygu ve düşüncelerinin esiri olmaması gerektiğini öğütler. Vehim ve taklitten kurtulmuş, şehvetinin esiri olmayan aklın akıbeti önceden göreceğini belirtir.²²⁴

²¹³ **Mesnevî**, c. VI, s. 268, b. 3392.

²¹⁴ **Mesnevî**, c. IV, s. 186, b. 2301-2302.

²¹⁵ **Mesnevî**, c. IV, s. 288, b. 3612-3613.

²¹⁶ **Dîvân-ı Kebîr**, c. V, s. 182, b. 2067-2068.

²¹⁷ **Mesnevî**, c. III, s. 148-149, b. 1824-1828.

²¹⁸ **Mesnevî**, c. III, s. 149, b. 1829.

²¹⁹ **Mesnevî**, c. V, s. 216, b. 2638-2639.

²²⁰ **Mesnevî**, c. V, s. 216, b. 2638-2639.

²²¹ **Mesnevî**, c. VI, s. 43, b. 503-504.

²²² **Mesnevî**, c. II, s. 178, b. 2326.

²²³ **Mesnevî**, c. II, s. 178, b. 2328.

²²⁴ **Mesnevî**, c. III, s. 178, b. 2198.

13. Aklı Kullanmama- Ahmaklık

Mevlânâ aklını kullanmayanları ahmak olarak nitelendirmekte ve ahmaktan da niçin uzak durulması gerektiğini de uzunca izah etmektedir:

O afsunu, o İsm-i Azam'ı köre okudum, gözleri açıldı; sağıra okudum, kulakları duydu.

Taş gibi dağa okudum, yarıldı göbeğine kadar hırkasını yırttı!

Ölüye okudum, dirildi. Hiçbir şey olmayan, vücudu bulunmayan şeye okudum, meydana geldi, bir şey oldu!

Fakat ahmağın gönlüne yüz binlerce kere okudum, fayda vermedi;

Mermer bir kaya kesildi, ona tesir bile etmedi. Adeta kuma döndü, ondan bir şey bitmesine imkan yok!”

Adam, “Tanrı adının köre, sağıra, ölüye tesir edip de ahmağa tesir etmemesinin hikmeti ne?

Onlar da illet, bu da illet.. neden onlara tesir ediyor da buna tesir etmiyor?” dedi.

İsa dedi ki: “Ahmaklık, Tanrı kahrıdır. Hastalık, körlük, kahr değildir, bir iptiladır.

İptila, acınacak bir illettir, ona kul da acır, Tanrı da.. fakat ahmaklık, öyle bir illettir ki ahmağa da mazarrat verir, onunla konuşana da!

Ahmağa vurulan dağ, Tanrı mührüdür. Ona bir çare bulmanın imkanı yok!”

İsa nasıl kaçtıysa sen de ahmaktan kaç! Ahmakla sohbet nice kanlar döktü!

Hava, suyu yavaş yavaş çeker, alır ya.. ahmak da dininizi böyle çalar, böyle alır işte.

Kıçının altına taş koymuş adamın harareti nasıl gider, o adam nasıl soğuk alırsa ahmak da sizden harareti, aşkı, iştiyakı çalar, size soğukluk verir!

İsa'nın kaçışı korkudan değildi. O zaten emindi, fakat size öğretmek için kaçmıştı.

Zemheri rüzgarları, alemi doldursa bile o parlayıp duran güneşe ne gam?²²⁵

Akıl kullanıldığında ve çeşitli vasıtalarla geliştirildiğinde insanı hataya düşmekten korurken, kullanılmaması durumunda ise heva ve hevesin etkinliği artarak kişi istenmeyen durumlara düşebilmektedir. Aynı zamanda gönlün kapasitesinin geliştirilmesi, çeşitli sırların gönülde zuhur etmesinin vasıtası da aklın kullanılmasıdır ki akıl bu konuda da etkinliğini yitirirse kişi manevi alanda da bir gerileme içine düşecektir.²²⁶

²²⁵ Mesnevî, c. III, s. 210-211, b. 2585-2599.

²²⁶ Mesnevî, c. III, s. 148-149, b. 1824-1834.

14. Aklın Yetersizliği

Mevlânâ'ya göre akıl, melekler cinsindedir. Dolayısıyla bu akıl, yönelik olarak da ötelere meyyaldir.²²⁷ Fakat özellikle cüz'î akıl söz konusu olduğunda bu akıl ne kadar yönelik ötelere olsa da yetersizdir. Dünya işlerimizi düzenleyen aklın yetersiz olduğu durumların yanı sıra aşk alanında aklın yetersizliği ise Mevlânâ'nın başlı başına savunduğu bir durumdur.

“Aklın tedbiriyle kurtulmak mümkün olsaydı, tedbirle ziyandan kaçınılabilseydi, aklı yaratan, akıllar sultanına, akıl padişahına, «De ki: Nefsime ne bir fayda verebilirim ben, ne bir zarara sokabilirim kendimi; ancak Allah dilerse olur. Gaybı bilseydim, elbette hayrı çoğaltırdım ve bana kötülük erişmezdi» buyurmazdı. Güneşin bile hali bu olursa, o bile faydada, zararda, o tapıda başı dönmüş bir halde bulunursa, artık bir zerre ne diyebilir, ne laf edebilir?” diyen Mevlânâ aklın tedbirle bile ziyandan kaçınamayacağını söyler.²²⁸

Mevlânâ, insanın uzun uğraş ve çabalarının sonunda aklın insan için sadece bir bağ olduğunun anlaşılacağını söyler. Bununla ilgili olarak felsefeye kapılan adamı örnek verir. Felsefeci, zekâsını saçma ve akılsız yerlere sürüklemenin pişmanlığını yaşamaktadır.²²⁹ Mevlânâ'ya göre kurtuluş akılla bir şeyleri bulmaya çalışmada değil, teslim olmadadır.²³⁰

Mevlânâ Ebu Cehil'in his ve akıl bakımından kâmil olduğunu, aklın hükümlerini sırasında Ömer'le Ebulhakem'in sırdaş olduğunu fakat iş hakikatleri, can bahsini algılamaya gelince Ebulhakem, Ebucehil olmuştur.²³¹ Diyerek aklın hakikati anlamada yetersiz olduğunu söyler. Çünkü akıl, sebep- sonuç zinciri içerisinde düşünür. Fakat inanmak tamamen farklıdır.²³²

Mevlânâ'ya göre akıllı, bilgili kişi iyidir. Fakat bu kendi başına yeterli değildir. Bununla ilgili olarak İblis'i örnek gösteren Mevlânâ, İblis'in bilgisinin olduğunu fakat din aşkına sahip olmadığı için Adem'in yalnız topraktan yaratılan suretini gördüğünü söyler.²³³ Bununla ilgili olarak Mevlânâ aklın dünya işleri konusunda padişah olduğunu ama din alanında aklın yokluğa düştüğünü belirtir.²³⁴

Mevlânâ, insanın hayatında aklın ortaya koyduğu çözümün sınırlı olduğunu ispat etmek için, bir kayığa binen ve kibirle kayıkçıya gramer bilip bilmediğini soran bir gramer aliminin hikayesini örnek vermektedir.²³⁵ Aklın çözüm getirmede sınırlılığından bahsederken burada

²²⁷ **Dîvân-ı Kebîr**, c. III, s. 311, b. 3019.

²²⁸ **Mektuplar**, s. 174.

²²⁹ **Mesnevî**, c. IV, s. 269, b. 3353-3355.

²³⁰ **Mesnevî**, c. IV, s. 269, b. 3356-3357.

²³¹ **Mesnevî**, c. I, s. 120, b. 1501-1505.

²³² **Dîvân-ı Kebîr**, c. I, s. 120, b. 1506.

²³³ **Mesnevî**, c. VI, s. 23-24, b. 259-260.

²³⁴ **Dîvân-ı Kebîr**, c. IV, s. 160, b. 1459-1460.

²³⁵ **Arasteh, Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş**, s. 49.

Özellikle çalışıp çabalayarak elde edilen veya külli akıl- cz' akıl sınıflandırmasındaki cz' aklın yetersizliğidir.

II. BÖLÜM

MEVLÂNÂ'YA GÖRE AŞK

1. Mevlânâ'ya Göre Aşk Nedir?

Mevlânâ aşkın pek çok tanımını yapmıştır. Mevlânâ'nın yaptığı tanımlardan biz, aşkın kendisinin ne olduğunun yanında aşkın ne gibi etkinliklerde bulunduğunu da öğreniyoruz. Genel olarak aşkın tanımlarına baktığımızda, Mevlânâ'da aşkın, hakikati bulmada en üst makamda olduğunu görmekteyiz.

Mevlânâ, herkese göre aşkın tanımının değiştiğini, aşka herkesin bir ad taktığını, kendisine göre ise aşkın ilacı olmayan bir dert olduğunu söyler.²³⁶

“Aşk, ruhun nurudur, sevgi sabah şarabıdır benim; aşk öyle ümittir ki bütün ümitler onda toplanır.

Aşk nedir bilir misin? Ben'i, biz'i, varlık davasını bırakmaktır; güzellikleri, güzelleri yaratanda her dileği, her isteği yok etmektir”²³⁷ diyen Mevlânâ aşkı, insanın yokluk âlemine adım atması olarak görür. Aşk, gerçek varlığa ulaşmak için bütün gölge varlıklardan geçebilmektir. Mevlânâ'ya göre maddi varlıktan geçildiğinde gerçek varlık bulunur. Ona göre aşk altın madenine düşmektir. Hatta altın da nedir ki der Mevlânâ “aşk ölümden kurtuluştur, baştaki taçtan düşme korkusundan emin oluşturmaktadır.”²³⁸

Mevlânâ'ya göre aşk, güzellik padişahının damına çıkacak merdivendir. Bunu sağlamanın da tek yolunun yine Mevlânâ'nın başka bir aşk tanımında görüyoruz ki o da: “dileği, isteği, yapıp yapmamak arzusunu, iradeyi, ihtiyarı terk etmektir.”²³⁹

Mevlânâ'ya göre aşk, her türlü sanatın, faaliyetin temelidir.²⁴⁰

“Aşk, göğe uçmak, her solukta yüzlerce perdeyi yırtmaktır.

İlk solukta nefisten kurtulmaktır, ilk adımda ayaktan geçmektir aşk.

Şu dünyayı görülmemiş saymaktır, kendi gözünü görmektir aşk.”²⁴¹

Mevlânâ, aşkı dibi olmayan bir denize benzetir. Denizin suyu ateş, dalgası ise incidir. İncileri sırdandır, o sırların her biri de yolcuyla anlama götüren bir klavuzdur.²⁴²

Mevlânâ'nın aşkı tanımlamalarına baktığımızda birbirinden ilginç ve bir o kadar güzel betimlemeler kullandığını görüyoruz. Mevlânâ aşkın ne olduğunu anlatabilmek için,

²³⁶ *Dîvân-ı Kebîr*, c. I, s. 29, b. 226.

²³⁷ *Dîvân-ı Kebîr*, c. I, s. 373, b. 3419-3420.

²³⁸ *Dîvân-ı Kebîr*, c. II, s. 137, b. 2562.

²³⁹ *Dîvân-ı Kebîr*, c. II, s. 312, b. 2562.

²⁴⁰ *Dîvân-ı Kebîr*, c. III, s. 402, b. 3880.

²⁴¹ *Dîvân-ı Kebîr*, c. V, s. 321, b. 3885-3887.

²⁴² *Dîvân-ı Kebîr*, c. IV, s. 197, b. 1843-1844.

olabildiğince soyut ve herkese göre başka anlamlar kazanan aşkı, betimlemelerle somutlaştırmaya çalışır. Aşk ikliminde yaşayan ve bu iklimin sarhoşluğuyla mest olan Mevlânâ'nın bu şarabı herkese tattırma gayretinin sonucu olarak aşkın betimsel tanımlamalarına ağırlık verdiğini söyleyebiliriz. Aşkın ne olduğunu anlatmanın zorluğunu Mevlânâ bu şekilde gidermeye çalışmıştır. Bu betimlemelerin birinde Mevlânâ aşkı bir arslana benzeterek şöyle diyor:

“Aşk bir arslandır, âşıklar da onun enikleri; hem de yüzlerce tırnağı olan pençesinin içinde.

Arslanın eniği, coşup köpüren memesine sarılmıştır arslanın, sütler emer de arslanlaşır, emindir arslanın yaralamasından, paralamasından.

Aşk, hangi perdenin ardında gizlidir; kimsecikler göremez yerini onun .

Aşk, güneş gibi bir baş gösterdi mi göğe dek her yanı, kavgası-gürültüsü doldurur gider.”²⁴³

“Aşk mekansızlık âleminde kırgınlık madenidir. Yedi cehennem, onun kıvılcımından bir dumandır.”²⁴⁴

Mevlânâ aşkın ne olduğunu aşka sormak gerekir diyerek aşkı açıklayacak olanın yine aşkın kendisi olduğunu savunur. Aşkın Mevlânâ'nın açıklamasına ihtiyacı yoktur. Aşkın tercümanı yine aşkın kendisidir.²⁴⁵

Mevlânâ aşkı ucu bucağı bulunmayan ulu bir denize benzetir. Aşk denizi sırlarla doludur. Aşkın bir damlasında umut, geri kalanında ise korku vardır.²⁴⁶ Mevlânâ'da, aşkın çileli, denizlerin gizemliliği gibi bilinmeyenlerle dolu, zorlu bir yolculuk olduğunu görüyoruz. Mevlânâ'da aşk, maşûkun cazibesıyla başlayan ve beraberinde de bir çok sıkıntıların da yaşandığı, dille ifade edilemeyen manevi bir tecrübedir. Aşk, aşkın olanın sırlarının anlaşılabilceği tek vasıtadadır. Çünkü aşkın beş yüz kanadı vardır. Her kanadı, arştan yeraltına kadar bütün kâinatı kaplar.²⁴⁷

Mevlânâ bir yerde aşkın kadeh olduğunu söylerken başka bir yerde ise şarap olduğunu ifade eder.²⁴⁸

²⁴³ **Dîvân-ı Kebîr**, c. IV, s. 254, b. 2429-2432.

²⁴⁴ **Mesnevî**, c.VI, s. 367, b. 4607.

²⁴⁵ **Dîvân-ı Kebîr**, c. IV, s. 187, b. 1745-1746.

²⁴⁶ **Rubâiler**, c. II, s. 232, b. 987.

²⁴⁷ **Mesnevî**, c.V, s. 180, b. 2191.

²⁴⁸ **Rubâiler**, c. II, s. 201, b. 985.

Hayatın aslı, temeli olan aşkın²⁴⁹ büyüklere bal, çocuklara ise süt olduğunu söyleyen Mevlânâ, aşkın her gemiye yüklenen ve geminin ağırlığından fazla olduğu için batmasına sebep olan son yük olduğunu söyler.²⁵⁰

Aşağılık kişilere göre aşk ise bir gösteriştir, bir şehvetten ibarettir. Fakat ileri gidenlere göre ise aşk, evveline evvel bir nurdur.²⁵¹

Mevlânâ'ya göre aşk kaybedilmiş bir nimettir. Bu nimeti bulmaya çalışmayan insan mahrum olur. Fakat aşkın elem ve eziyeti çok olduğu için bu arayış da zordur.²⁵²

Aşkın pek çok tanımını yapan Mevlânâ, bunu karşılıklı olarak yaşanan bir duygu olduğunu söyler. Ona göre bir elin sesi çıkmaz, iki oyuncu bir ayak üzerinde nasıl duramazsa aşk da ister Hakk'la olsun ister halkla, tek taraflı olmaz. Ona göre “kaptan kalbe bir pencere vardır”. Akıl da delil de aşkın karşılıklı yaşandığını ispatlar.²⁵³

Mevlânâ aşkın tanımlarını yapmaya çalışsa da sonuç olarak aşkın cihanda kapalı kalmış bir sır olduğunu ifade eder. Kapalı sırları açıklamaya çalışmanın boş sözden ibaret olduğunu dile getiren Mevlânâ, aşkla ilgili ne söylenirse söylensin, bu söylenenlerin aşkı daha da anlaşılmaz hale getireceğinden bahseder.²⁵⁴ Mevlânâ'ya göre söz, aşkı anlamanın afetidir. Ona göre aşkı anlatmak kanı kanla yıkamaya çalışmaktır.²⁵⁵ Fakat aşkın tanımı ne olursa olsun Mevlânâ'ya göre aşk, Tanrı sırlarının usturlabıdır.²⁵⁶

a- Aşk Canların Gıdasıdır

Mevlânâ'ya göre aşk, canların gıdasıdır. İnsanın manevi alanda ilerleyebilmesi ancak ruhunu gıdalandırmakla olur. Bu gıda da ancak aşktır.²⁵⁷

Aşk sayesinde insanların iyi işleri meyve verip çoğalır. Bununla ilgili olarak Mevlânâ aşkın candan eksik edilmemesi gerektiğini söyler.²⁵⁸ Zira Mevlânâ'ya göre aşk, çorak toprağı gül bahçesi haline getirir.²⁵⁹

“And olsun aşkın canına ki o, canın canından da latiftir; âşıklara yemek de aşktır, içmek de.”²⁶⁰

²⁴⁹ *Dîvân-ı Kebîr*, c. II, s. 290, b. 2375.

²⁵⁰ *Mesnevî*, c. VI, s. 318, b. 3997.

²⁵¹ *Dîvân-ı Kebîr*, c. III, s. 266, b. 2550.

²⁵² *Dîvân-ı Kebîr*, c. I, s. 168, b. 1582.

²⁵³ *Mektuplar*, s. 148,

²⁵⁴ *Rubâiler*, c. I, s. 66, b. 315.

²⁵⁵ *Mesnevî*, c. III, s. 387, b. 4726-4728.

²⁵⁶ *Mesnevî*, c. I, s. 9, b. 110.

²⁵⁷ *Mesnevî*, c. III, s. 247, b. 3034.

²⁵⁸ *Dîvân-ı Kebîr*, c. I, s. 8, b. 15.

²⁵⁹ *Divan- Kebir*, c. II, s. 6, b. 30.

²⁶⁰ *Dîvân-ı Kebîr*, c. III, s. 251, b. 2363.

b- Aşk Çaresizliktir

Mevlânâ'da aşk her ne kadar hakikate ulaştırır en kestirme ve en etkili yol olsa da bu yol da sıkıntı ve çilelerle doludur. Bu aşk yolculuğu süresince âşık çaresizlikler içinde yaşayacaktır. Aşk tabiatı itibariyle insanı çaresizlik içine düşürerek aşk yoluna kişiyi layık hale getirecektir.

Mevlânâ, âşıkların kendi hallerine bırakılması gerektiğini zira onların dertlerine dermen aramanın beyhude bir çaba olduğunu söyler.²⁶¹ Mevlânâ'ya göre insan aşk konusunda çaresizdir.²⁶²

Aşkta çaresizlik özellikle sırlara sahip çıkma ve onu elden çıkarma konusunda yaşanır. Âşık ne sırlara layık olabilir ne de ondan kurtulur.²⁶³ Aşığın yaşadığı hali başkalarına aktaramaması da çaresizliğin bir diğer boyutudur.

c- Aşk Varlıktan Geçmektir

Mevlânâ'ya göre insan kendinden geçmemişse âşıklık mertebesinde değildir.²⁶⁴ Aşkın bir tanımı da ona göre insanın varlıktan vazgeçmesidir.

“Sofi dedi ki: “Yürü git be.. sen, manasız bir suretten ibaretsin.. sen varlık peşinde koş, âşık değilsin sen.

Âşığın gıdası, ekmezsiz ekmeğe âşık olmaktır. Aşkında doğru olan kişi, varlığa bağlanmaz.

Âşıkların varlıkla işi yoktur.. âşıklar, kârı sermayesiz elde ederler.

Kanatları yoktur, âlemin etrafında uçarlar.. elleri yoktur, topu meydandan kaparlar!

Mana kokusunu duyan o yoksul da eli kesik olduğu halde zembil örerdi ya!

Âşıklar, yoklukta çadır kurarlar.. onlar, yokluk gibi renktedirler, bir tek ruhları vardır onların!

Süt emen çocuk yemekten nasıl zevk alabilir? Perinin gıdası kokudan ibarettir.

Fakat insanoğlu perinin kokusundan koku alabilir mi? Huyu, onun huyunun zıddıdır.

Perinin az bir güzel kokudan aldığı zevki, sen yüz batman güzel yemekten bile alamazsın.

Nil ırmağının suyu Mısırlılara kan kesildiği halde israiloğullarına sudur.

Deniz, Firavun'u boğduğu halde israiloğullarına bir ana cadde haline gelir.”²⁶⁵

²⁶¹ **Dîvân-ı Kebîr**, c. I, s. 55, b. 497.

²⁶² **Rubâiler**, c. I, s. 10, b. 35.

²⁶³ **Rubâiler**, c. II, s. 181, b. 889.

²⁶⁴ **Dîvân-ı Kebîr**, c. IV, s. 187, b. 1740.

²⁶⁵ **Mesnevî**, c. III, s. 245-246, b. 3019-3029.

Senin için şunları yaptım, bunları ettim. Şu savaş meydanında oklara nişan oldum.

Mal gitti, kuvvet gitti, namus gitti. Aşkından nice muratsızlıklara uğradım.

Hiçbir sabah, beni uyur, yahut güler bir halde görmedi. Hiçbir akşam, beni düzgün bir halde bulmadı.

Acı ve tortulu neler içmişse etraflıca ve bir bir saymaktaydı.

Sevgilisine minnet olsun diye değil de aşkına yüzlerce tanık olmak üzere bunları sayıp döküyordu.

Aklı olanlara bir işaret yeter. Âşıkların, sevgiliye karşı duydukları susuzluk, ne vakit gider, biter ki’

Usanmadan sözünü tekrarlar durur. Hiç balık, bir işaretle duru suya kanar mı?

Bir söz bile söylemedim diye şikayetlenerek o eski derde ait yüzlerce söz söylüyordu.

Onda bir ateş vardı, fakat neydi, bilmiyordu.

Yalnız mum gibi, onun hararetiyle ağlayıp duruyordu.

Sevgili dedi ki: Doğru, bütün bunları yaptın ama kulağını aç da dinle.

Aşkın ve sevginin aslının aslı olan bir şey var ki onu yapmadın. Bu yaptıklarının hepsi feridir.

Âşık, söyle dedi, o asıl nedir? Sevgili dedi ki: ölmek ve yok olmaktır.

Hepsini yaptın, fakat ölmedin hala dirisin. Canınla oynayan bir âşıkсан hemen öl!

Âşık o anda uzanıp can verdi. Gül gibi başıyla oynadı, gülerek, sevinçli bir halde ölüp gitti.

O gülüş, onda ebedi olarak kaldı, ârif kişinin zahmete uğramayan canı, akı gibi.²⁶⁶

1. 2. Aşk Nasıldır?

Mevlânâ’ya göre aşk ve can gizlidir.²⁶⁷ Aşk kendi gizli olmasına karşın aydınlıklar içindeki aydınlıktır. Aşk ateş gibi görünmesine rağmen güzellik ve hoşluktan ibaret olan nurdur.²⁶⁸

Mevlânâ’ya göre aşk alevi devamlı yanan ve her şeyin içinde kaybolduğu aşktır.²⁶⁹

Aşk, gazabı merhamete dönüştürür, ölüleri hayata döndürür, köleleri padişah tahtına oturtur ve kralları köle yapar. En nihayet olgunlaşmanın bir yolu olarak aşk, benliği ateşe atar ve onu sevgiye, aşka dönüştürür. Aşk karşısında korku bir hiçlik olur ve aşk etki ettikçe daha çok enerji meydana getirir. Dinî anlamda aşk mevcut yetmiş iki firkadan daha güçlüdür.²⁷⁰

²⁶⁶ Mesnevî, c.V, s. 103-104, b. 1242-1247.

²⁶⁷ Mesnevî, c. I, s. 159, b. 1992.

²⁶⁸ Mesnevî, c. III, s. 320, b. 3920-3921

²⁶⁹ Arasteh, *Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş*, s. 68.

²⁷⁰ Arasteh, *a.g.e.*, s. 65.

1. 3. Aşk Çeşitleri

Tasavvufta biri hakiki, öteki mecazî olmak üzere iki türlü sevgi ve aşktan bahsedilir. Hakiki sevgide ve aşta konu Allah'tır, mecazî aşta ise konu insandır. Bir insanın karşı cinsten bir insana duyduğu sevgiye mecazî veya beşeri aşk denir. Hakiki aşka büyük önem veren tasavvuf erbabı, beşeri aşkı ilahi aşka geçmek için bir köprü olarak görmüşlerdir.²⁷¹

Mevlânâ'nın ayırımına baktığımızda bu iki aşkın konularının birbirinden farklı olduğunu görüyoruz. Mevlânâ'ya göre ilahi aşkın konusu Allah, beşeri aşkın konusu ise insandır.

Mevlânâ hakiki ve mecazî aşktan bahsederken yerine göre farklı kavramlar kullanmaktadır. Mevlânâ'nın gerçek aşka “*ilahi aşk*”, “*küll aşkı*”, “*ebedi aşk*”, “*Allah aşkı*” gibi isimler verdiğini görüyoruz. Beşeri aşkı ise “*cüz'î aşk*”, “*zahiri aşk*”, “*geçici aşk*”, “*dünya aşkı*” diye adlandırmaktadır.

Mevlânâ'nın aşktan bahsederken bu iki aşkın daha iyi anlaşılması için ayrı ayrı açıkladığını görüyoruz. Hakiki aşkın insanın asıl gayesi olmasını isteyen Mevlânâ, hakiki aşkı anlaşılır kılmak için onu beşeri aşkla kıyaslama yoluna gitmiştir.

Mevlânâ her iki aşkı insanda meydana getirdiği değişiklikleri anlatarak tanımlamaya çalışmıştır. Mevlânâ'nın eserlerinde biz mecazî ve hakiki aşkın ne olduğunu ve insan hayatındaki etkilerinin neler olduğunu öğreniyoruz. Mevlânâ bu iki aşkın ne olduğunu açıklarken bu aşka matuf kişilerin hallerini anlatma yolunu tercih etmiştir.

a- İlahî Aşk

Mevlânâ'nın aşktaki asıl amacı ve bütün beşerî aşkların ulaştığı son nokta gerçek aşk diye tanımladığı, ilâhî aşktır.

“Elinin, gözünün, ayağının çift olması yerindedir. Ama gönül ve sevgili iki olunca iş değişir, bu uygunsuz düşer. Sevgili bir bahanedir. Sevgili yalnız bir bahanedir. Sevgili yalnız bir Tanrı'dır. O'nun iki sananlar ancak ateşe tapanlarla inkârcılardır.”²⁷² diyen Mevlânâ beşeri aşkın bir bahane olduğunu asıl amacın Allah aşkı olduğunu dile getirir. Bununla ilgili olarak Mevlânâ şöyle diyor:

“Her nereye baş koysam ona secde edilecek yerdir orası. Altı yönde de, onun dışında da Tanrı odur.

Bağ, bülbül, sema, güzel bunların hepsi birer bahane, hep aranılan, istenilen O'dur.”²⁷³

İlahi aşta insanın kendisinden geçerek her şeyde Allah'ın varlığını görmesi yani birlik âlemine ulaşmasıdır:

²⁷¹ Demirci, **Yunus Emre'de İlahi Aşk ve İnsan Sevgisi**, s. 18.

²⁷² **Rubâiler**, c. I, s. 56, b. 267.

²⁷³ **Rubâiler**, c. I, s. 44, b. 206.

“Zannetmeyesin ki ben varlıkta ikilik görüyorum. Her an yeni bir ilham yeni bir gelişme buluyorum kendimde. Görüyorum ki benim canım da, gönlüm de sensin. Gözüm, başım, bütün benliğim hep sensin.”²⁷⁴

Mevlânâ, Allah’ın varlığını bulduktan sonraki yalnızlığın yüz candan da değerli olduğunu, bir anlık Allah’la halvet âleminde bulunmanın candan, cihandan, her şeyden üstün bir mutluluk olduğunu söyler.²⁷⁵

İnsanın Allah’ı dışarıda aramaması gerektiğini, Allah’ın insanın içinde olduğunu ²⁷⁶ söyleyen Mevlânâ şeytanın yanılığa bu noktada düştüğünü söyler. Şeytan varlıkta ikilik görmüştür. Oysa biz Tanrıdan ayrı değiliz. Bu konuda Mevlânâ’nın çok sevdiği Tebrizli Şems’in de bir bahane olduğunu dile getirir.²⁷⁷

Hız. Ebubekir’in başkalarından üstünlüğü, onun çok namaz kılmasından ya da çok fazla oruç tutmasından kaynaklanmamaktadır. Ondaki üstünlük Allah’a karşı duyduğu sevgiden kaynaklanır. Mevlânâ, kıyamette amellerin teraziye konulup tartılacağını aynı şekilde muhabbetin de getirileceğini ama muhabbetin teraziye sığmayacağını söyler. Dolayısıyla aslolan muhabbetir, Allah aşkıdır.²⁷⁸

Mevlânâ ilahi aşkla kendinden geçmiştir. Bunu şu beytiyle dile getirir:

O şarabı içtim ki can, onun kadehidir;

O şarapla sarhoş oldum ki akıl, ona deli divane olmuştur.

Bir duman geldi, bürüdü beni, ateşledi beni;

O mumdan ki güneş, ona pervane kesilmiştir.²⁷⁹

Mevlânâ içine düştüğü aşk ateşinden son derece memnundur ve Allah aşkının arttıkça artmasını ister.²⁸⁰

İnsan ilahi aşka tutulduğunda ulaşılmayan varlığa mukabil ulaşabildiklerine teveccühte bulunur. Bu bir anlamda çaresizliğin göstergesidir. Mevlânâ “o yüce göklerine elim erişemediği için yerlere kapanarak secde ediyorum”²⁸¹ diyerek bu durumu ifade eder.

Allah aşkına tutulan bir insan hiçbir şekilde zarar görmez. İnsanın cansız olmayacağını aksine kişinin kendisinin can olacağını dile getirir. İnsanoğlu göklerden inişine karşılık aşkla yeniden göklere çıkar.²⁸²

²⁷⁴ **Rubâiler**, c. II, s. 189, b. 925.

²⁷⁵ **Rubâiler**, c. I, s. 83, b. 401.

²⁷⁶ **Rubâiler**, c. II, s. 332, b. 1598.

²⁷⁷ **Dîvân-ı Kebîr**, c.V, s. 320, b. 3880-3881.

²⁷⁸ **Fîhi Mâ Fîh**, s. 326.

²⁷⁹ **Mecâlis-i Seb’a**, s. 70.

²⁸⁰ **Dîvân-ı Kebîr**, c. I, s. 373, b. 3422-3423.

²⁸¹ **Rubâiler**, c. II, s. 189, b. 883.

²⁸² **Rubâiler**, c. I, s. 87, b. 417.

Mevlânâ yeryüzündeki bütün varlıkların Allah'a âşık olduklarını söyler. Ona göre yeryüzündeki her zerrenin Allah'ın ezeli ve ebedi aşkıdan başları dönmüştür.²⁸³ Allah aşkının değdiği her yer O'nun aşkıdan titremektedir.²⁸⁴

Mevlânâ, surete olan aşktan vazgeçilmesini söyler. Ona göre bu geçici aşktır. Çünkü âşık olunan öldüğünde kişi bu aşkı terk etmektedir. İnsan suretten ve histen uzaklaşarak gerçek maşûku aramalıdır²⁸⁵ diyen Mevlânâ şu beyitlerle gerçek aşkın aranması gerektiğinin işlemeye devam eder:

“Vefa, aşkı arıyorsa, suret, nasıl olur da vefayı değiştirir?

Güneşin ziyası duvara vurdu, duvar kendinden olmayan bir parlaklık, bir ziya elde etti.

Ey temiz ve saf kişi, neden bir kerpice gönül veriyorsun? Ebedi olan bir aslı iste.

Ey kendine âşık olan ve kendisini surete tapanlardan üstün gören!

Hissine hakim olan akıl ziyasıdır. Bunu, bakırın üstündeki altın yıldız bil.

İnsanlardaki güzellik, altın yıldızdır. Öyle olmasaydı nasıl olurdu da sevgilin kart bir eşek haline gelirdi?”²⁸⁶

Bazı insanlar Allah'ı bir amaç için severler. Bazıları ise hiçbirarez ve maksat taşımadan severler. Bunu Mevlânâ süt için dadısını seven çocukla dadısında görünmeyen bir güzelliği keşfettiği için seven iki çocuğu örnek verir. Birinci çocuk güzellikten anlamadığı için onda süttten başka bir istek yoktur. Öbürüyse zaten dadiya âşıktır. Bu sevgideki amacı ise ona ulaşmaktır.²⁸⁷

Âlemde Allah aşkıdan başka ne varsa can çekişmeden ibarettir. Her aşk Mevlânâ'ya göre son bulucudur; Allah aşkı müstesna.²⁸⁸

“Düşünceyi yaratandan başka hiçbir düşünceye kapılma; ekmek, yemek kaygısı, düşünce mi daha iyidir, sevgilinin kaygısı, düşüncesi mi?”

Allah'ın yeri bu kadar genişken ne diye şu hapishaneye yamanıp kaldın? Düşünce düğümünü az düğümle de gönül açıklığını gör, uçsuz bucaksız gönlü seyret.

Şu söylenmeyi bırak, sözden vazgeç, geç candan, geç cihandan da o vakit canı da seyret, cihanı da.”²⁸⁹ Diye Mevlânâ insanın bu dünyadaki her şeyden vazgeçip Allah aşkına yönelmesi gerektiğini söyler:

Diriysen yürü, böyle bir aşk ara.. yoksa birbirine aykırı vakitlere kulsun.

²⁸³ **Rubâiler**, c. I, s. 77, b. 370.

²⁸⁴ **Rubâiler**, c. I, s. 82, b. 394.

²⁸⁵ **Mesnevî**, c. II, s. 54, b. 700-704.

²⁸⁶ **Mesnevî**, c. II, s. 54, b. 705-710.

²⁸⁷ **Mesnevî**, c. III, s. 376-377, b. 4591-4594.

²⁸⁸ **Mesnevî**, c. I, s. 294, b. 3686.

²⁸⁹ **Dîvân-ı Kebîr**, c. II, s. 245, b. 2000-2002.

Çirkin, güzel nakışlara bakma da kendi aşkına, kendi dileğine bak!
Hor musun, zayıf mı? Buna bakma da ey kadri yüce kişi, himmetine, gayretine bak!
Ne halde olursan ol boş durma, ey dudakları kurumuş susuz, daima su araştırm!
O susuz, o kupkuru dudağın yok mu? O dudak, sudan haber vermede.. nihayet kaynağa ulaşacağını bildirmede.

Dudak kuruluşu, suyu haber verir.. Bu eziyet, bu susuzluk, muhakkak suya ulaşacağına delalet eder der;

Bu aramak yok mu, kutlu bir iştir. Hak yolundaki bu istek, maniler giderir.

Bu istek dileklerinin anahtarlarıdır. Bu istek, senin ordundur, bayraklarının yardımcısıdır.

Bu istek, horoz gibi “sabah geliyor” diye nara atarak müjdelere verir.

Aletin yoksa bile iste, ara.. Tanrı yolunda alete ihtiyaç yoktur.

Oğul, kimi, arayıcı görürsen ona dost ol, önünde baş indir,

De isteklilerin civarında sen de istekli ol.. galiplerin sayesinde sen de galebe et!

Karınca Süleymanlık dilerse onun bu dileğini hor görme, himmetine bak!

Elinde mala, sanat ve hünere dair ne varsa önce onu istemez, düşünmez miydi, ona bu sayede nail olmadın mı?²⁹⁰

Yukarıdaki beyitlerde de görüldüğü gibi Mevlânâ, gerçek aşkın Allah’a duyulan aşk olduğunu, insanın gölge varlıklardan, dünya aşkından ve kendi benliğinden sıyrılarak bu aşka ulaşmak için çaba harcaması gerektiğini açıkça beyan eder.

b-Beşerî Aşk

İlahî aşkın dışında kalan bütün aşkları beşerî aşk olarak ele alırsak bu, insanın dünyaya âşık olması, karşı cinse âşık olması olarak ele alınır. Mevlânâ Allah’tan başkasına yönelişi doğru bulmamıştır. Ancak bu yönelişler Allah’a ulaşmada bir basamak, bir merdiven görevi üstleniyorlarsa değerlidir. Amaca hizmet etme derecesinde kişinin bağlandıkları anlam kazanmaktadır.²⁹¹ Fakat bunlar hedefe ulaşıldıktan sonra terk edilmelidir. Aşağıdaki beyitler de vasıtaların aradan çıkması gerektiğini güzel bir şekilde ifade eder:

“Sevgiliye ulaştın, onunla düşüp kalkmaya başladın mı kılavuzları affet artık!

Çocukluktan geçip adam olan kişiye mektup da soğuk gelir, kılavuzluk eden kadın da!

Mektubu okusa bile bilmeyenlere öğretmek için okur.. söz söylerse bile anlatmak için söyler!”²⁹²

²⁹⁰ Mesnevî, c. III, s. 116-117, b. 2436-2449.

²⁹¹ Mesnevî, c. IV, s. 5, b. 80.

²⁹² Mesnevî, c. IV, s. 167, b. 2068-2070.

Mevlânâ cüz'ü sevenlerin maskaralaştığını, başkalarına kul olduğunu söyler. Cüz'e âşık olan kişiyi denize düşüp de ota sarılan kişiye benzetir. Mevlânâ'ya göre dünyaya âşık olanların sonu bu kişiye benzemektir ki sonu hüsrandır.²⁹³

Mevlânâ'ya göre aşk, kimseye niyazı ve ihtiyacı olmayan Tanrı vasıflarındandır. Kişinin Allah'tan başkasına âşık olması ise geçici bir hevestir. Mevlânâ mecazî aşkı altınlarla bezenmiş bir güzelliğe benzeterek onun görünüşünün nur, içinin ise duman olduğunu söyler. Gerçek basiret sahipleri ise görünüşe âşık olmaz; onlar altına değil altın madenine âşıktırlar. Surete âşık olanın elinde kalp altın kalıverir diyen Mevlânâ, mecazî aşkın bir yanılgı olduğunu söyler.²⁹⁴

Zahiri güzelliğe ait olan aşkların aşk olmayıp ar olduğunu²⁹⁵ söyleyen Mevlânâ, başka bir yerde yarin hoş şey olduğunu; çünkü yarin sevgiliden kuvvet aldığını söyler. Bununla ilgili olarak Mecnun'a Leyla'nın güç verdiğini söyler.²⁹⁶ Burada bir çelişki varmış gibi görünse de aslında durum farklıdır. Mevlânâ bununla ilgili şöyle diyor:

“O vehme âşık olan, doğrucuysa mecazî sevgisi, kendisini nihayet hakikate çeker, götürür.”²⁹⁷ Bu durumda maşûkun kalbinin doğruluğu yani kendinden vazgeçip tam olarak âşıkına yönelmesidir.

Mevlânâ, bir insanın bir kadına âşık olduğu zaman birçok düşkünlüklere katlandığını, sevdiğini memnun etmek için varını yoğunu feda ettiğini söyler. Kişi, başka şeylerden bıkip usanmasına rağmen sevdiğini memnun etmekten bıkmaz. Aşk karşısındaki bu davranışı şeyhine âşık olan için veya ilahi aşk taliplisi için ibret alınacak bir durum olarak gösterir. İnsan gerçek aşkın taliplisiyse bundan daha fazlasına tahammül göstermelidir. Fakat insanın şeyhinin yapılması kolay olan birtakım hikmetler istediği için onu terk etmeye kalktığını söyler.²⁹⁸

Mevlânâ insanın beşeri aşka tutulmasının da Tanrı'nın dilemesiyle gerçekleştiğini söyler. Âlemde her şeyin çiftini aradığını, bu yönelişin tabi olduğunu dile getiren Mevlânâ şu beyitleriyle bunu çok güzel bir şekilde dile getirmektedir:

“Tanrı hikmeti ezelde bizi birbirimize âşık etti.

O ezeli hükme göre kâinatın büyük zerrelere çift çifttir ve her cüz'ü de kendi çiftine âşıktır.

²⁹³ **Mesnevî**, c. I, s. 225, b. 2801-2803.

²⁹⁴ **Mesnevî**, c. VI, s. 80-81, b. 971-982.

²⁹⁵ **Mesnevî**, c. I, s. 16, b. 205.

²⁹⁶ **Fîhi Mâ Fîh**, s. 188.

²⁹⁷ **Mesnevî**, c. I, s. 222, b. 2760.

²⁹⁸ **Fîhi Mâ Fîh**, s. 151.

Âlemde her cüz'ü de muhakkak kendi çiftini ister. Kehribar, nasıl saman çöpünü çekerse her cüz'ü de muhakkak kendi çiftini çeker.

Gökyüzü yere merhaba der, demirle mıknatıs nasılsa ben de seninle öyleyim.

Gökyüzü aklen erkektir, yer kadın. Onun verdiği bu besler, yetiştirir.

Yerin harareti kalmadı mı gök hararet yollar.. rutubeti bitti mi rutubet verir.

Gökyüzünde bulunan ve toprağa mensup olan burç, yere bulutları sevk eder, yerdeki buharları, ufunetleri çeker alır.

Ateş burcu da güneşe hararet verir.. güneşin önü de, ardı da o burçtan kızmış, tava gibi kızarmıştır.

Kadına nail olmak için kazancının etrafında dönüp dolaşan erkek gibi felek de zamanede dönüp dolaşmaktadır.

Bu yeryüzü, hanımlıklar etmekte, doğurduğu çocukları emzirip yetiştirmektedir.

Şu halde yerle göğün de aklı var; böylece bil. Çünkü akıllıların işlerini işliyorlar.

Bu iki güzel, birbirlerinden süt emmeseler, birbirlerini sevip koçmasalar nasıl olur da birbirlerinin muradına dolanırlardı?

Yer olmasa güller, erguvanlar nasıl biter, gökyüzünün suyu, harareti olmasa yerden ne hâsıl olur?

Dişinin erkeğe meyli, ikisinin de işi tamamlansın diyerdir.

Bu birlikte âlem beka bulsun diye Tanrı erkekle kadına da birbirlerine karşı bir meyil verdi.

Her cüz'e de, diğer bir cüz'e meyil verdi.. İkisinin birleşmesinden bir şey doğar, bir şey vücut bulur.

Gece de böylece gündüzle sarmaş dolaş olmuştur. Geceyle gündüz, sureta birbirine aykırıdır ama hakikatte birdir.

Geceyle gündüz, görünüşte birbirine zıttır, düşmandır; fakat her ikisi de bir hakikatin etrafında dönmekte, ağ kurmaktadır.

İşini, gücünü başarıp tamamlamak için her biri, canciğer gibi öbürünü ister.

Çünkü gece olmayınca insanın geliri, kuvveti olmaz.. bu gelir olmayınca da gündüzler neyi harceder?"²⁹⁹

Mevlânâ kadın ve erkek arasında meydana gelen aşkın neslin devamı için olduğunu söyler. İki cins birbirine meyilli olmalıdır ki bunun sonucunda insan neslinin bekası sağlanmış olsun.³⁰⁰ Fakat Mevlânâ'da aşk yüce bir olgudur. Aşkın aşağılık emellere alet edilmesine

²⁹⁹ Mesnevî, c. III, s. 359-361, b. 4401-4420.

³⁰⁰ Mesnevî, c. III, s. 361, b. 4415.

tahammülü yoktur. Şehvet ve arzunun adının aşk olamayacağını dile getiren Mevlânâ, şehvetten aşka giden yolun çok uzun olduğunu söyler.³⁰¹ O şehvetin aşkla tamamen zıt olduğunu, onun uzaklaştırılması gerektiğini ifade eder.³⁰²

Mevlânâ, Allah sevgisinden başka sevgilerde aşırıya gidilmemesi gerektiğini söyler. Allah için sevgi ne kadar fazla olursa o nispette iyidir. Fakat Allah dışındakiler için ise mahzurludur ki Mevlânâ sebebini şöyle açıklıyor: Dünyanın sürekli dönmesi bazı şeyleri değişime uğratar. Dostluk ifrat noktasına geldiğinde daima büyüklüğünü, saadetini ister. Bu ise mümkün değildir.³⁰³

Sonuç olarak Mevlânâ'da ister mecazî olsun ister ilahi bu aşk insanı Allah'a ulaştırıyorsa değerlidir. Her zerre Hakkı arama yolculuğunda insana kılavuzluk ediyorsa, beşeri aşklar ilahi aşklar için bir basamak teşkil ediyorsa bunlar amaçtan bir pay aldıklarından dolayı değerlidirler. Mevlânâ'nın şehvete bulanmamış, dünyaya meyletmeyip kendinden geçiren aşklara değer verdiğini görüyoruz. Mevlânâ'da aşk zaten kendinden, kendi varlığından geçmek ve sevgiliyle bir olmaktır. Şeytanın yapamadığını yapabilmek, benlik davasından vazgeçmektir. Beni unutarak mutlak bire kendini kaptırmak, her zerrede mutlak varlığın izlerini temaşa edebilmektir ve bunun için de insan farklı noktalardan bu yola başlar. Bu yol da beşeri aşktır.

1. 4. Aşkın Sebebi

Mevlânâ, insandaki aşkın sebebinin ne olduğunu sorar³⁰⁴ ve bu sorunun cevabını yine kendisi verir:

“Sinemizin yanıp tutuşması hep onun elemindedir. Bugünkü hastalığımız da onun ateşindedir.” diyerek aşkın kaynağının yine kendisine âşık olunan Allah olduğunu söyler.³⁰⁵

“Herkes aşktan şaşkın, herkesin aşkla başı dönmede; şaşılacak şey de şu: Acaba aşkın başını kim döndürüyor?

Herkes konuk dünyada, fakat kimin konuğu bunu pek az kişi bilir.

Güzellerin nergis gözleri yol vuruyor; fakat bu nergise kimin nergis bahçesinden su gelmede?”³⁰⁶

³⁰¹ **Rubâiler**, c. I, s. 26, b. 119.

³⁰² **Dîvan-ı Kebîr**, c. VI, s. 262, b. 2633-2634.

³⁰³ **Fîhi Mâ Fîh**, s. 314-315.

³⁰⁴ **Rubâiler**, c. I, s. 35, b. 160.

³⁰⁵ **Rubâiler**, c. I, s. 35, b. 161.

³⁰⁶ **Dîvân-ı Kebîr**, c. IV, s. 301, b. 2912-2914.

Başka bir açıdan aşkın sebebine baktığımızda onun bilgi neticesinde ortaya çıkmadığını görüyoruz. Mevlânâ'ya göre aşk, insana kendinden gelir.³⁰⁷ Burada ise gelişin kaynağının yine ilahî bir lütuf olduğunu görüyoruz.

1. 5. Aşkın Doğası

a- Aşk Gıdadır (Aşk Can Verendir)

Aşk insana gıdadır. Aşk sayesinde insan parasız pulsuz nice nimetler tadar.³⁰⁸

Aşk, her cismi can eder, canları da Tanrı'yı bilir hale getirir.³⁰⁹ Aşk, şükürde kusur etmek bile bize hayat bahşeder. Mevlânâ aşkı bir kevsere, abıhayata benzetir. Aşk insana ölümsüzlük verir.³¹⁰

“Âşıklardan kaçan, bir kere daha pişman olur hocam.

Âb-ı hayat kaynağına yönelen cana ne mutlu!”³¹¹ diyen Mevlânâ, insanı ölümsüzlük kazandıran aşka davet eder.

b- Varlıktan Vazgeçirir

Aşkın olmazsa olmaz şartlarından biri, en güzel ifadeyle gerçek aşkı bulmanın doğal sonucu kişinin varlığından vazgeçmesidir.

Mevlânâ hekimlerden aşk hastalığına tutulmuş zavallıya ne tavsiye edileceğini sorduğunda cevabın varlıktan, sıfatlardan geçmek olduğunu öğrendiğini söylüyor. İnsanın sahip olduğu her şeyden sıyrılması gerekmektedir.³¹²

Mevlânâ'ya göre aşk geldiğinde insan bütün benliğinden boşalır. Aşk sevgiliden başka ne varsa alır götürür. Geride kişiye kalan sadece bir addır.³¹³

c- Aşk Yokluktan Varlığa Çıkarır

İnsan aşk sayesinde gerçek varlığına kavuşur. Maddi varlıktan, benliğinden sıyrılan, aşkla ölen kişi yine aşk sayesinde gerçek varlığına ulaşır:

“Ey bu cihanın canı ile diri olan zavallı: Yazıklar olsun sana niçin böyle yaşıyorsun? Aşksız yaşama ki ölmeyesin. Bari aşk yoluna öl ki, ebedi hayata kavuşasın!”³¹⁴

³⁰⁷ Rubâiler, c. II, s. 322, b. 1552.

³⁰⁸ Dîvân-ı Kebîr, c. V, s. 387, b. 5105.

³⁰⁹ Dîvân-ı Kebîr, c. I, s. 123, b. 1156.

³¹⁰ Dîvân-ı Kebîr, c. IV, s. 176, b. 1630-1633.

³¹¹ Dîvân-ı Kebîr, c. V, s. 41, b. 492-493.

³¹² Rubâiler, c. II, s. 320, b. 1545.

³¹³ Rubâiler, c. I, s. 62, b. 297.

³¹⁴ Rubâiler, c. II, s. 267, b. 1291.

d- Konuşturur

Mevlânâ'ya göre bir şeyi çok seven, onu çok anar.³¹⁵ Âşık da maşûkuna yürekten bağlı olduğu için sürekli onunla meşguldür. Bu meşguliyetinin sonucunda âşık daima maşûku hakkında konuşma gereği duymaktadır.

Aşk insanı söyler. Mevlânâ'ya göre, aşkın dudağını tadan dil, duramaz konuşur.³¹⁶

“Dudağımı yumsam içimden gönlüm coşup kabarıyor; üstüne su serpsem daha da fazla kabarıp coşuyor.

Kanım coşuyor da söz oluyor, ağzıma geliyor; o söz de kâlemimden dökülüyor. Harflerse (aciz) karıncalar gibi Süleyman (saltanat ve ululuk)'a (yuvanıza girin de Süleyman'ın orduları sizi çiğnemesin diye) yalvarmaya gidiyor.³¹⁷

Mevlânâ, aşk sebebiyle yaşanan duygu yoğunluğunun aşığı konuşturacağını söyler. Ona göre aşığı konuşturmaya sevkeden şey, ona duyduğu sevginin şiddetidir.³¹⁸

Aşkın doğasına baktığımızda aşk, maşûkuyla bir bütündür. Aşk varsa maşûk da vardır ve Rûmî'ye göre âşık çektiği ızdıraplardan maşûkunu haberdar etmek ister. Bu da onun konuşmasına sebep olan etkenlerden biridir:

“Ey aşkı ve elemi yüzünden gönlümü yuvasından dışarı fırlatan güzel: Ey ıstıraplarının acısı gönlüme tatlılık veren sevgili! Bizim senin gamından bir şikayetimiz yok. Ancak gönlümün feryatlarını dinletirmek hoşuma gidiyor.”³¹⁹

Mevlânâ, aşığın dağınık sözler söylemesinin sebebi olarak aşkın gönül şehrini durmadan yağma etmesi olarak gösterir. Âşık, aşkın yükünü taşıyamadığı için ileri geri sözler söylemektedir.³²⁰

Aşk, insana çile çektirmekte, aşığı pek çok sıkıntılara uğratmaktadır. Bu sıkıntılara yer yer dayanamayan âşık, aşkının şiddetiyle sükût halini koruyamaz ve bu halin taşması olarak nitelendirebileceğimiz konuşmaya başvurur.³²¹

e- Izdırap Verir

³¹⁵ Mektuplar, s. 204

³¹⁶ Emiroğlu, *Sûfi ve Dil*, s. 227

³¹⁷ *Dîvân-ı Kebîr*, c. I, s. 41, b. 336, 338.

³¹⁸ *Dîvân-ı Kebîr*, c. III, s. 34, b. 214.

³¹⁹ *Rubâiler*, c. II, s. 185, b. 908.

³²⁰ *Dîvân-ı Kebîr*, c. III, s. 372, b. 3633.

³²¹ *Dîvân-ı Kebîr*, c. II, s. 114, b. 939.

Aşk, tabiatı gereği elem vericidir. Aşk ızdırabı diğer acılara da benzemez. Mevlânâ'ya göre aşk ızdırabına hiçbir yâr ve ortak yoktur. Bu ızdırap âlemde kendine tek bir ortak bile bulamaz.³²² Bunun sonucunda ise âşık çektiği ızdırap derecesinde yücelere erişir.³²³

“Aşk büyülerinin ipi düğümlemişdir, aşkın elem ve eziyeti yalınlanmıştır; aşk, kaybedilmiş bir nimettir ki bulmaya çalışmayan mahrum olur gider.”³²⁴

“Bahtsız insanların acıları yerden görünmez, cehennemde yaşayanların ızdırabı uzaktan duyulmaz.

Gönlü hoş olanlarda aşk olduğunu nasıl iddia edebilirsin? Murada ermişlerin aşkla ne işleri var?”

Mevlânâ aşkı davaya, aşktan doğan elemi de şahide benzetir. Ona göre şahit olmayınca davayı kazanmak mümkün değildir.³²⁵ Aşk ızdırap verir ki doğru olmayan âşık bu yoldan vazgeçsin.³²⁶

Aşk bütün bu sebeplerden dolayı insana ızdırap verir. Fakat âşık buna sabrederse sonunda mutluluğa kavuşur. Mevlânâ bunu buğdayın kırılıp ufalanmasına benzetir. Nasıl ki buğday ufalanınca zayı olmaz aksine un olup ekmek haline gelirse âşık da ızdıraplarının, kırılmalarının sonunda apaydın hale gelir.³²⁷

“Senin yanında olduğum zaman bir an bile huzurum yok.

Bir an sensiz yaşamaya da imkânım yok. Bu meselede fikrin başı dönmüştür. Bu bir vakıa değil dermansız bir derttir.”³²⁸ Diyen Mevlânâ aşkın her halde de insana ızdırap verdiğini söyler. Âşık sevgilisinin yanındayken de ondan ayrıken de elem içindedir.

Mevlânâ, aşkın doğal sonucunun ızdırap olduğunu bilmeyen, âşıkların neler çektiğini bilmeyenlere Allah'ın aşk vermesini ister. Âşık olsunlar ki onlar da âşıkların neler çektiklerini anlasınlar.³²⁹ Çünkü bu ızdırap ancak yaşamakla anlaşılacak bir şeydir. Aşkı anlatmak nasıl imkânsızsa Mevlânâ'nın aşk nedir? diye soranlara “benim gibi ol da bil” cevabı gibi elem de, âşıkların ne sıkıntılar çektikleri de yaşanarak anlaşılır.

f- Vuslatı İstetir

³²² *Dîvân-ı Kebîr*, c. VI, s. 158, b. 1978.

³²³ *Dîvân-ı Kebîr*, c. I, s. 168, b. 1577-1578.

³²⁴ *Dîvân-ı Kebîr*, c. I, s. 168, b. 1582.

³²⁵ *Mesnevî*, c. III, s. 328, b. 4009.

³²⁶ *Mesnevî*, c. III, s. 389, b. 4751.

³²⁷ *Mesnevî*, c. IV, s. 28, b. 343-346.

³²⁸ *Rubâiler*, c. I, s. 280, b. 365.

³²⁹ *Rubâiler*, c. II, s. 280, b. 1353.

İnsan aşka düştüğünde ister bu aşk ilahi olsun ister mecazî beraberinde vuslat isteğini ortaya çıkarır. Kişi tamamen benlikten sıyrılır ve sevgiliyle bir olmanın yollarını arar. Sevgilinin dışındaki her şey ona ızdırap verir. Mevlânâ, İnsanın vuslatı istemesinden daha doğal bir şey olmadığını söyler.³³⁰

Âşık için bir anlık ayrılığın bile aşığa bir yıl geldiğini söyleyen Mevlânâ aşığın sürekli olarak vuslat arayışı içinde olduğunu, kavuşmanın ardından gelen ayrılığın ise vuslatı kısa süren bir hayale dönüştürdüğünü söyler.³³¹ Mevlânâ aşk sebebiyle aşığın da maşûkun da sürekli birbirlerini istediklerini, onların bir an bile birbirlerini aramaktan uzak durmayacaklarını ifade eder. Ona göre geceyle gündüzün birbirini takip edişi gibi âşıklar da birbirlerinin peşinden giderler, birbirlerine kavuşmak için mücadele ederler.³³²

g- Rasyonel Davranmaya Engel Olur

Mevlânâ'ya göre aşk insanı makul ve rasyonel davranmaktan uzaklaştırır. Aşkı seçen kişi bu aşkla sarhoş olur ve sonuçta insanın iradesi elinden gider.³³³

Mevlânâ'ya göre aşkın deliliği rüsvalığı eksik olmaz.³³⁴ Fakat âşık sağdan soldan kınamalarla, ayıplamalarla karşılaşsa da aşkından vazgeçmez.³³⁵

h- Çile Çektirir

Aşk ve çile birbirinden ayrılmayan iki yoldaştır. Aşkta belli bir makama varabilmek için çile çekmek gerekir. Mevlânâ aşk davasında bulunmanın kolay olduğunu, ama aşkın delilinin ve burhanının olması gerektiğini söyler.³³⁶ İşte bu burhan da sevgiliden gelen cefalara katlanmaktır. Mevlânâ'ya göre insan candan, gönülden âşıkça sevgiliden gelen cefayı çekmek zorundadır.³³⁷

“Sen elbisenin eteğini, suya batmasın ıslanmasın diye çekip devşiriyorsun; hâlbuki denizde binlerce dalga yutman gerek.

Aşk yolu, tamamıyla sarhoşluktur, aşağılanmadır. Çünkü sel alçağa akar, selin hiç yücelere doğru aktığı var mıdır?

A efendim, sen, kulağı küpeli bir kul olursan âşıklar halkasına yüzük taşı kesilirsin.”³³⁸

³³⁰ **Rubâiler**, c. I, s. 66, b. 313.

³³¹ **Mesnevî**, c. VI, s. 211, b. 2674.

³³² **Mesnevî**, c. VI, s. 211, b. 2675-2677.

³³³ **Dîvân-ı Kebîr**, c. V, s. 140, b. 1616.

³³⁴ **Rubâiler**, c. I, s. 44, b. 204.

³³⁵ **Dîvân-ı Kebîr**, c. II, s. 319, b. 2618.

³³⁶ **Macâlis-i Seb'a**, s. 65.

³³⁷ **Dîvân-ı Kebîr**, c. I, s. 89, b. 811.

³³⁸ **Dîvân-ı Kebîr**, c. III, s. 58, b. 398-400.

Mevlânâ aşkın işkencesini Nil nehrinin suyuna benzetir. Nasıl ki bu su Hz. Musa ve ona inananlara su, ehil olmayana ise kan olmuştur.³³⁹

Mevlânâ, aşkın ödağacı gibi, mum gibi aşığını yakıp yandırmadıktan sonra aşığın bir değerinin kalmayacağını söyler.³⁴⁰ Dertsiz aşkın bir masal olduğunu³⁴¹ söyleyen Mevlânâ aşka düşüp ağlamanın merdiven olduğunu söyler; bu merdivene çıkan, bu çileye düşen muhakkak sonuçta dama ulaşır.³⁴²

“A benim canım, bir zamancağız yumuşak demir gibi ateşte kal; ateş olmasaydı aynanın yüzü cilalanır mıydı hiç?

Zor işler, gönül ehlinin tertemiz ışıyla kolaylaşır-gider; hani Davud’un elindeki mum yüzünden demirin mum gibi yumuşaması gibi.³⁴³

“Dert çekmeden dermana eremezsin. Can vermedikçe cananın vuslatına yol bulamazsın. Halil İbrahim peygamber gibi ateşe atılmazsan, Hızır gibi Bengisu kaynağına varamazsın.”³⁴⁴ diyen Mevlânâ âşık olanın sürekli üzüntülere uğradığını, aşkın, daha önceden çekmediği çileleri çektiğini dile getirir.³⁴⁵ Aşk kime gelirse beraberinde çilenin de geleceğini söyleyen Mevlânâ, Mansur’u buna örnek verir: Mansur önce âşıklıktan nişan verdi, ama sonra da kıskançlık ipiyle asılmıştır.³⁴⁶

Mevlânâ, aşkın çileli bir yol olduğunu şu beytiyle çok güzel ifade etmektedir:

Binlerce ateş, binlerce duman, binlerce gam; adı aşk. Binlerce dert, binlerce bela, binlerce cefa; adı sevgili.³⁴⁷

i- Ümitli Kılar ve Bekletir

İnsanı pek çok çile ve elemelerin içine atan aşk, beraberinde bu acılara karşı içerisinde güçlü bir ümit duygusunu da yaşatır. Aşk yüzünden türlü dertlere uğrayan âşık sürekli olarak vuslat beklentisi içinde yaşar. Bazen ayrılıklar, çekilen sıkıntılar ümidin belini kırsa da kendinden geçmiş olan âşık ümitsizliğe düşmez. Sonuçta ise Mevlânâ’ya göre insan elde etmeye çalıştığı, çabaladığı şeye erişir.³⁴⁸

Aşk insana ne kadar sıkıntı çektirirse çektirsin aşka düşen bekleyişten usanmaz. Mevlânâ, gerçek aşığın belli olması çilenin gerekli olduğunu söyler. Bu sıkıntılar esnasında

³³⁹ **Dîvân-ı Kebîr**, c. III, s. 190, b. 1738.

³⁴⁰ **Dîvân-ı Kebîr**, c. I, s. 89, b. 1739.

³⁴¹ **Dîvân-ı Kebîr**, c. IV, s. 187, b. 1740.

³⁴² **Dîvân-ı Kebîr**, c. VI, s. 62, b. 541.

³⁴³ **Dîvân-ı Kebîr**, c. V I, s. 123, b. 188-189.

³⁴⁴ **Rubâiler**, c. II, s. 309, b. 1490.

³⁴⁵ **Rubâiler**, c. I, s. 96, b. 466.

³⁴⁶ **Rubâiler**, c. I, s. 93, b. 450.

³⁴⁷ **Dîvân-ı Kebîr**, c. III, s. 190, b. 1735.

³⁴⁸ **Rubâiler**, c. I, s. 78, b. 375.

âşık bir bekleyiş halindedir ve bu bekleyiş vuslat anına kadar devam eder.³⁴⁹ Bu süreci Mevlânâ şöyle anlatır:

“Tanrı, her hüner ve sanata, her dilenen ve istenen şeye âşık olan kişinin dudağını, ilk önce o şeye dokundurur, ona o lezzeti tattırır..

Ondan sonra âşıklar, o lezzetle, dileklerini aramaya koyuldular mı her gün önlerine bir tuzak çıkarır, ayaklarına bir bağ vurur!

Arayıp taramaya giriştiler mi “hele nikah parasını getir bakalım” diye kapıyı kapar.

Âşıklar da, o ümitle döner dolaşır, koşarlar.. her an ricaya düşerler, her an ümitsizliğe kapılırlar.

Herkesin, bir şey elde edeceğim diye bir ümidi vardır.. nihayet bir gün olur, ona bir kapı da açarlar.

Açarlar ama hemencecik yine o kapıyı örterler. O kapıya tapan, oraya ümit bağlayan kişi de ümitlenir, o ümitle ateş kesilir, işe girer!”³⁵⁰

1. 6. Aşkın Rolü ve Gücü

Mevlânâ’ya göre aşkın hayatımızda vazgeçilmez bir yeri vardır. Aşk bazen bizi bütün belalardan koruyan bir kale rolünü üstlenirken³⁵¹ başka bir yerde önümüzü aydınlatan, gecemizi nurlandıran bir ışık olur.³⁵²

Aşk gazabı merhamete dönüştürür, ölüleri hayata döndürür, köleleri padişah tahtına oturtur ve kralları köle yapar. En nihayet olgunlaşmanın bir yolu olarak aşk, benliği ateşe atar ve onu sevgiliye, aşka dönüştürür.³⁵³

“Ey aşk, tüm bir varlıksın sen; hem taşsın, hem zincir; hem Peygamber’in davetisin, hem ümmetin inançtan inanca geçişi, halden hale girişi.”³⁵⁴

Aşk sayesinde insan tıpkı bir ağaç gibi yeşerir, çiçeklerle bezenir.³⁵⁵

Aşk yücelere ulaştırmada başrol vazifesi oynar. Allah’a vuslatta aşk gerekir. Mevlânâ: “Aşk Burak’ı, Cebrail’in kılavuzluğu olmadıkça Muhammed gibi konaklara nasıl gideceksin?”³⁵⁶ der.

“Aşk, her taştan su fişkırtır; aşk aynadan tozu- pası giderir.

³⁴⁹ Rubâiler, c. I, s. 22, b. 95.

³⁵⁰ Mesnevî, c. IV, s. 4-5, b. 46-51.

³⁵¹ Dîvân-ı Kebîr, c. V, s. 300, b. 3580.

³⁵² Dîvân-ı Kebîr, c. V, s. 424, b. 5760.

³⁵³ Arasteh, *Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş*, s. 49.

³⁵⁴ Dîvân-ı Kebîr, c. II, s. 31, b. 254.

³⁵⁵ Dîvân-ı Kebîr, c. IV, s. 352, b. 3404.

³⁵⁶ Dîvân-ı Kebîr, c. IV, s. 278, b. 2681.

Aşk gönül denizinden baş verir, ağzını açar da timsah gibi iki dünyayı da yutuverir”³⁵⁷ diyen Mevlânâ aşkın kendisinden başka ne varsa yok ettiğini söyler.

Mevlânâ’ya göre aşk kadın ve erkeğin aklını çeler ama âlemin eminliğini sağlayan aşktır. Aşk adaleti ve düzeni sağlar. ³⁵⁸

Aşk insan hayatında neşeyi ve sevinci artırır. ³⁵⁹ Mevlânâ’ya göre dünya gam ve üzüntüyle dolsa bile aşk sayesinde insan gamdan kurtulur. Çünkü aşk temizleyicidir. ³⁶⁰

Aşk öyle güçlü bir duygudur ki denizi çömlek gibi kaynatır. Aşk dağı kum gibi ezer, eritir.

Aşk, gökyüzünü çatlatır, yüzlerce yarık açar. Aşk sebepsiz yeryüzünü titretir. ³⁶¹

Mevlânâ’ya göre vesvesenin ağzını bağlayan da aşktır. Aşktan başka hiçbir güç vesveseyi yenemezken bunu başaran da aşktır. ³⁶²

Mevlânâ’ya göre aşk her cismi can eder. Tanrı’yı bilir hale getirir, adalet sahibi Süleyman eder. ³⁶³ Aşk insana güç kuvvet verirken, bütün beden onunla çevikleşirken ³⁶⁴ diğer taraftan aşk, insanı aptallaştırır. ³⁶⁵ aynı zamanda aşk insanı alçaltmaktadır. Fakat o alçalısta yücelikler de vardır. Zira aşk insanı ölümsüzlüğe ulaştırır. ³⁶⁶

Mevlânâ’da aşkın kendinden başka ne varsa yok ettiğini görüyoruz. Dolayısıyla aşkın olduğu yerde ondan başka bir şey olmadığı için insandaki bütün üzüntüleri, tasaları siler, insanlar arasındaki anlaşmazlıkları giderir. ³⁶⁷ Halkı mutlu kılan, sevinçlerin hakkını veren aşktır. ³⁶⁸

1. 7. Aşk Derdi ve Sarhoşluğu

Mevlânâ, aşk derdine düşen insanın hastalığının diğer hastalıklara bezemediğini söyler. Bu aşk ancak gönül inlemelerinden belli olur. ³⁶⁹ Bu aşkın derdine ilaç aramak da boş bir çabadan başka bir şey değildir. ³⁷⁰ Mevlânâ aşk derdiyle ilgili olarak: “öyle bir derdim var ki Calinos bile, bu derdi de bilmiyorum diyor, bu derdin ilacını da bilmiyorum ben” diyerek aşk derdinin çaresinin olmadığını söyler.

³⁵⁷ *Dîvân-ı Kebîr*, c. V, s. 63, b. 750.

³⁵⁸ *Dîvân-ı Kebîr*, c. III, s. 159, b. 1397.

³⁵⁹ *Rubâiler*, c. I, s. 95, b. 462.

³⁶⁰ *Rubâiler*, c. I, s. 120, b. 588.

³⁶¹ *Mesnevî*, c. V, s. 223, b. 2735-2736.

³⁶² *Mesnevî*, c. V, s. 264, b. 3230.

³⁶³ *Dîvân-ı Kebîr*, c. I, s. 123, b. 1156.

³⁶⁴ *Dîvân-ı Kebîr*, c. III, s. 241, b. 2258.

³⁶⁵ *Dîvân-ı Kebîr*, c. I, s. 277, b. 2586.

³⁶⁶ *Dîvân-ı Kebîr*, c. IV, s. 131, b. 1164-1165.

³⁶⁷ *Rubâiler*, c. I, s. 118, b. 578.

³⁶⁸ *Rubâiler*, c. II, s. 246, b. 1193.

³⁶⁹ *Mesnevî*, c. I, s. 9, b. 110.

³⁷⁰ *Dîvân-ı Kebîr*, c. I, s. 55, b. 497.

Mevlânâ aşk derdinden harap bir hale gelişini şöyle dile getirir:

“Derdimi sorma, yüzümün rengine bak da o renk, cevap versin sana.

Canım sarhoş, bedenim harap; can, yıkık yerde oturakalmış bir sarhoş.

Bu her ikisi de böyle işte, gönülse bunlardan da beter; gamdan balçığa saplanmış bir eşek adeta.

Bir-soluk bile usanca düşme; dinle de Tanrı’dan sevaba nail ol.”³⁷¹

Mevlânâ, aşk derdine düşen insanın kendinden geçtiğini, aklının başında olmadığını söyler. Dolayısıyla aşkın deliliği, rüsvalığı da eksik olmamaktadır.³⁷² Aşka tutulan kişi öyle delilikler yapar ki bunu şeytanlar bile yapmaz.³⁷³ Aşka tutulan her an bir delilik yapar ve yaptıklarından kendinin bile haberi olmaz.³⁷⁴

Aşk derdiyle hemhal olan Mevlânâ, aşka düşen insanın daima sarhoş olup kendine gelmemesini ister. Çünkü kendine geliş, bağlarla bağlanmadır.³⁷⁵ Aşk kendinden başka bütün bağlardan sıyrılmadır, kişinin varlığından geçmesidir. Sarhoşluk ise kendinden geçişin ifadesidir. Fakat bu sarhoşluğun sebebi kızıl şaraptan değil, aşktandır. Mevlânâ “Hâlbuki ben öyle sarhoşum ki şarabım meydanda yok” der.³⁷⁶

Âşık, aşktan o derece sarhoş hale gelmiştir ki ne yaptığını bilmez bir haldedir:

“Kıblem nereye gitti ki namazım kazaya kaldı? Tanrı takdiriyle boyuna bana da sınamalar gelip çatmadadır, sana da.

Acaba sarhoşların namazı doğru mudur? Sen söyle...sarhoş, ne zaman bilir, ne yer tanır.

Acaba bu ikinci rekat mı, sekizinci rekat mı? Acaba hangi sureyi okudum; zati dilim de yoktu ki.³⁷⁷

Mevlânâ her dem aşk sarhoşluğu içerisinde olmak ister:

“Bana aşk sordu, a hoca dedi, ne istiyorsun? Mahmurun başı meyhanecinin kapısından başka nereyi ister.³⁷⁸ Mevlânâ, bir soluk sırlara aşına olanın kendi kendinden sarhoş olup sevgiliye talip olacağını söyler. O bunun farkındadır ve sarhoşluğu tercih eder. Allah aşkından sarhoş olanın da bir gün ayılıp vuslata ereceğini bilir.³⁷⁹

Mevlânâ; aşğın kendinden geçmesi, akıl ve varlık bağından sıyrılmaması için gece gündüz aşk şarabını içmesini ister. Çünkü kişinin mutlak hakikate ulaşması ancak kişinin bütün

³⁷¹ **Dîvân-ı Kebîr**, c. V, s. 346, b. 4318-4321.

³⁷² **Rubâiler**, c. I, s. 44, b. 204.

³⁷³ **Rubâiler**, c. I, s. 111, b. 543.

³⁷⁴ **Rubâiler**, c. II, s. 215, b. 1048.

³⁷⁵ **Dîvân-ı Kebîr**, c. V, s. 93, b. 1058.

³⁷⁶ **Rubâiler**, c. I, s. 33, b. 154.

³⁷⁷ **Dîvân-ı Kebîr**, c. VII, s. 263, b. 3353-3355.

³⁷⁸ **Dîvân-ı Kebîr**, c. III, s. 44, b. 296.

³⁷⁹ **Rubâiler**, c. II, s. 330, b. 1592.

varlığından soyunmasını gerektirir. Sarhoşluk kendinden geçişin bir ifadesi olduğu için Mevlânâ burada aşğın aşk sarhoşluğu içinde olması gerektiğini söyler. Fakat âşık bu sarhoşluğun da ötesine geçmiştir. Onda aklını başından alacak akıl bile kalmamıştır.³⁸⁰

1. 8. Aşkta Sebat

İnsanı fazilet sahibi yapan³⁸¹, ötelere pencere açan³⁸², yokluktan varlığa çıkararak³⁸³ aşk, Tanrı sırlarının usturlabıdır.³⁸⁴ Mademki aşk en yüce bir hedeftir, öyleyse böyle yüce bir yolda sebat etmek gerekir. Zaten insan bir kere aşk şarabını içince öğüt ve tavsiyeye bile gerek duymadan kendiliğinden bu yolda sebat üzere olur. Böyle bir aşğın ayağına zincir vurmamak anlamsızdır.³⁸⁵

Mevlânâ, aşkta bir anlık sebatın bile insanı çok ötelere ulaştıracağını dile getirir.³⁸⁶

Aşk konusunda kendinden daha sebatlı; aşk işinde kendinden daha mest ve mahmur kişinin olmadığı³⁸⁷ söyleyen Mevlânâ, âşıkların kararsızlığının, nazlanmasının da aslında (paradoksal gibi görünse de) onların sebatından ileri geldiğini savunur.³⁸⁸

Mevlânâ, başını dehre (veya balta) ile kesseler bile aşk yolundan asla geri dönmeyeceğini söyleyerek aşkta sebatlı olunması gerektiğini anlatmaktadır. Mevlânâ'ya göre asıl gaye aşktır. Ömür uzun olmuş, kısa olmuş bir farkı yoktur.³⁸⁹

1. 9. Aşksızlık

Aşk insanı Mevlânâ, aşksızlığı ölümlerin en beteri olarak nitelendirmektedir.³⁹⁰ Zaten gerçek aşka tutulmamış, o sevgiyi iş edinmemiş kişinin yok olması daha iyidir; çünkü onun varlığı ancak ardır, ayıptır.³⁹¹

Aşksız insan güz mevsimine benzer. Nasıl ki güz mevsiminde tabiat yavaş yavaş soğur, ölüme doğru yol alır aşksız insan da böyledir. Sonbaharın ilkbahara dönüşmesi de mümkün değildir.³⁹²

³⁸⁰ **Rubâiler**, c. I, s. 118, b. 577.

³⁸¹ **Mesnevî**, c. III, s. 382-383, b. 4672.

³⁸² **Mesnevî**, c. VI, s. 245, b. 3096.

³⁸³ **Rubâiler**, c. I, s. 9, b. 31.

³⁸⁴ **Mesnevî**, c. I, s. 9, b. 110.

³⁸⁵ **Rubâiler**, c. I, s. 104, b. 508.

³⁸⁶ **Rubâiler**, c. I, s. 104, b. 506.

³⁸⁷ **Rubâiler**, c. I, s. 166, b. 817.

³⁸⁸ **Mesnevî**, c. V I, s. 129, b. 1614-1615.

³⁸⁹ **Rubâiler**, c. I, s. 148, b. 730.

³⁹⁰ **Dîvân-ı Kebîr**, c. II, s. 307, b. 2517.

³⁹¹ **Dîvân-ı Kebîr**, c. II, s. 312, b. 2560.

³⁹² **Dîvân-ı Kebîr**, c. II, s. 307, b. 2518-2519.

Mevlânâ aşksız geçen bir ömrün boşa geçtiğini, hesaba alınmaması gerektiğini söyler. Aşksız geçen bir ömür Allah katında ancak bir utanç sebebidir.³⁹³

Aşk olmayan ne kadar bilgili olursa olsun onun eşekten bir farkı yoktur. Bununla ilgili olarak Mevlânâ şöyle der:

“Kimin nabzı, aşkla atmıyorsa Felâton bile olsa onu eşek say.

Aşktan kanadı olmayan başı, kuyruktan da geri bil.”³⁹⁴

Aşksızlığa tahammülü olmayan Mevlânâ aşksızlıkla ilgili nitelendirmelerine şöyle devam eder:

“Âşık olmayan, ancak turşu olmaya değer; helvanın layığı ancak şekerdir, sirkenin layığı kebre otu.”³⁹⁵

“Aşksız gönüle sahip olan, padişah bile olsa atlas kefene bürünmüş, mezara gömülmüş ölüden başka bir şey değildir.”³⁹⁶

“Kimin aşka meyli yoksa o kanatsız bir kuş gibidir, vah ona!”³⁹⁷

Aşksızlığın Allah katında ancak çer-çöp, taş toprak olduğunu³⁹⁸ söyleyen Mevlânâ herkesin de aşktan pay alamayacağını aşağıdaki beyitlerinde çeşitli örneklerle dile getirmektedir:

“Kuzgunun gözü Yusuf’u bilemez; Çengin sesini, sağır kişinin kulağı duyamaz.

Her ceylan, ovada misk bulamaz, her sıçrayan öküzde amber bulunmaz.

Her ney’den, özleyiş feryadı gelmez; her kuş, şekerkamışlığını yurt edinmez.

Ödü patlamış kişi Zühre’nin güzelliğini ne bilsin de çarşafın ucuna sarılsın.

Can şarabını, candan bakması içemez; bedene mensup kişi, parıl-parıl parlayan şarabı elde edemez.”³⁹⁹

Mevlânâ aşkı tadan insanların gama, tasaya düşmeyeceğini söyler. Aşksızların ise gamadan kurtulamamasının tek sebebinin aşkı tatmamalarından kaynaklandığını savunur. Bunlar âşık olsalar bile tatmış oldukları gerçek aşk olmadığı için âşıkların yolunu bulamazlar.⁴⁰⁰

Sonuçta Mevlânâ âşık olamayan insanlara şöyle tavsiyede bulunuyor:

³⁹³ *Dîvân-ı Kebîr*, c. V, s. 140, b. 1602-1603.

³⁹⁴ *Dîvân-ı Kebîr*, c. V, s. 142, b. 1640-1641.

³⁹⁵ *Dîvân-ı Kebîr*, c. IV, s. 352, b. 3400.

³⁹⁶ *Dîvân-ı Kebîr*, c. V, s. 20, b. 243.

³⁹⁷ *Mesnevî*, c. I, s. 3, b. 30.

³⁹⁸ *Dîvân-ı Kebîr*, c. V, s. 63, b. 747.

³⁹⁹ *Dîvân-ı Kebîr*, c. VI, s. 167, b. 1591-1595.

⁴⁰⁰ *Dîvân-ı Kebîr*, c. VII, s. 537, b. 7050-7051.

“Madem âşık olamıyorsun bari git yün eğir! Yüz türlü işler yapar, yüz renge boyanır, yüz mesleğe girer çıkarsın! Kafatasında aşk şarabı yoksa, bari git zenginlerin mutfağında kase yalamaya bak!”⁴⁰¹

2. Âşık, Hali ve Özellikleri

2. 1. Âşık Kimdir?

Mevlânâ’ya göre âşık, kendi varlığından, benliğinden söz etmeyendir.⁴⁰² Âşık gönlünü kaptırdığının sevgilisiyle yanıp tutuşandır.⁴⁰³

Bir insanın güzelliğe hayran olup onu sevmesi kişinin kendi öz temizliğinden kaynaklanmaktadır. Mevlânâ’ya göre on sekiz bin âlemdeki bütün varlıklar bir şeyi sever, bir şeye âşıktır. Âşığın yüceliği ise sevgilisinin yüceliği miktarıdır. Kimin sevgilisi daha zarif, öz bakımından daha yüceyse aşığı da daha azizdir.⁴⁰⁴ Bu durumda âşık, kendisinden vazgeçerek, kendisinden başkasına bir sevgiyle yönelen kişi olarak tanımlanabilir. Bu yöneliş ister yüce bir varlığa olsun isterse olmasın sonuçta âşık maşûkuna yönelendir. Burada maşûkun durumuna göre aşkın niteliği değişmektedir.

Mevlânâ şehvete bağlı olan insana âşık denilemeyeceğini, âşıkla şehvetin bir araya gelmesinin mümkün olmadığını ifade eder : “İsa ile eşek, nerden bir ahırda yem kesecek, yem yiyecek?” diyerek bunun asla mümkün olmayacağını ifade eder.

Âşık, maşûkuna yönelendir. Bununla beraber Mevlânâ’da âşık aynı zamanda maşûktur da. Çünkü o, âşık olmakla beraber maşûk tarafından sevildiği cihetle de maşûk olma vasfını da kazanmaktadır.⁴⁰⁵

2. 2. Âşığın Hali

Âşık olan kişinin âşıklığı her halinden belli olur diyen Mevlânâ’ya göre âşık, ne konuşursa konuşsun ağzından hep aşka dair sözler çıkar. “Fıkıhtan bahsetse ağzından yokluğa ait sözler çıkar; o sözlerden yokluk kokusu gelir” diyerek âşığın her davranışında aşktan izlerin olduğunu dile getirir.⁴⁰⁶

Âşığın davranış olarak edep dışında görüldüğünü, âşıktan daha edepsiz kişinin olmadığını söyleyen Mevlânâ âşıktan daha edepli kimsenin olmayacağını da savunur.⁴⁰⁷ Bu

⁴⁰¹ **Rubâiler**, c. I, s. 151, b. 745.

⁴⁰² **Mecâlis-i Seb’a**, s. 60.

⁴⁰³ **Mecâlis-i Seb’a**, s. 82.

⁴⁰⁴ **Mektuplar**, s. 2.

⁴⁰⁵ **Mesnevî**, c. I, s. 139, b. 1739-1740.

⁴⁰⁶ **Mesnevî**, c. I, s. 231, b. 2880-2882.

⁴⁰⁷ **Mesnevî**, c. III, s. 300, b. 3678-3679.

zahiren bir çelişki gibi görünse de durum böyle değildir. Aşığın edepsiz gibi görünen davranışları aşk yoğunluğunun tezahürleridir. Söz konusu olan aşk olunca edep de edepsizlik de birbirine uygun bilinmeli.⁴⁰⁸

Mevlânâ âşık olan insanın başkalarından hemen ayrılabilceğini söyler. Ona göre âşıkların adım atışları bile farklıdır.⁴⁰⁹ Âşıkların yürüyüşlerinin farklılığı onların gönül yurduna sefer etmelerindedir. Âşık, sevgilisinin sarhoşu olduğu için onun yolda, konaktan; yolun kısalığı veya uzunluğundan haberi yoktur.⁴¹⁰

Hak âşığı olan insanların durumlarının başkalarına benzemediğini sıklıkla ifade eden Mevlânâ bunu şu beyitleriyle de anlatmaktadır:

“Kullukta bulun da belki sen de âşık olursun. Kulluk bir kazançtır ki amelle elde edilir.

Kul, kulluktan azat olmayı diler. Âşıkta ebediyen azat olmak istemez.

Kul, kulluktan azat olmayı diler. Âşıkta ebediyen azat olmak istemez.

Kul, daima elbise, vergi diler. Aşığın elbisesiyse daima sevgilinin cemalidir.”⁴¹¹

Dünyaya âşık olan kişinin durumu ise farklıdır. Hak âşığı olanın tikellere karşı ilgisi yoktur. Fakat dünyaya âşık olan Hak’tan mahrum kalır. Mevlânâ dünyayı seven insanın maskaralaşıp başkalarına kul köle haline geldiğini söyler. Dünyaya âşık olanın halini Mevlânâ, denize düşüp boğulmak üzere olup da önüne gelen ota yapışan kişiye benzetir.⁴¹²

Aşk tabiatı itibariyle ârız olduğu kişiyi halden hale sokar. Âşık aşk sarhoşluğuyla bir an olur yüceler yücesine çıkar, bir an olur ki tümünden zarar ziyan kesilir.⁴¹³

Mevlânâ’ya göre Hak âşığı olan kişiler varlıklarından sıyrılıp dünyanın gamından, tasasından uzaklaşırken Allah’tan gayrisine âşık olanlar, cüzlerin peşinde koşan âşıklar ise cüzden de külden de mahrum kalırlar. Oysa Hak Aşığı her daim mutluluk üzeredir. Onun gönlü yas tutmaz. Aştan başka bir sebep onu kederlendirmez.⁴¹⁴

Mevlânâ’ya göre âşık gecelerini gamla üzüntüyle geçirir. Onun bu ızdıraplı halini ancak yine bu hali yaşayanlar bilir. Mevlânâ bununla ilgili olarak; “birisi âşıklık nedir? diye sordu; dedim ki benim gibi olursan bilirsin”⁴¹⁵ diye cevap verdiğini söyler. Âşığın halini yine aşığın anlayabileceğini yine Mevlânâ’nın kendi durumunu ifade edişinden anlıyoruz:

⁴⁰⁸ Mesnevî, c. I, s. 139, b. 3680-3681.

⁴⁰⁹ Mesnevî, c. I, s. 136, b. 1775.

⁴¹⁰ Mesnevî, c. I, s. 161, b. 1976-1977.

⁴¹¹ Mesnevî, c. V, s. 223, b. 2728-2731.

⁴¹² Mesnevî, c. I, s. 225, b. 2801-2804.

⁴¹³ Dîvân-ı Kebîr, c. VII, s. 438, b. 5697.

⁴¹⁴ Rubâiler, c. I, s. 167, b. 824.

⁴¹⁵ Mecâlis-i Seb’a, s. 82.

“Sensiz hiçbir iş başa çıkmıyor; bir başkasıyla olamıyorum... Aşka dair ne anlatırsam anlatayım; bir ciğeri yanıp kavrulmuş olmadıkça anlamıyor kimsecikler.”⁴¹⁶

Celâleddin Rûmî, âşıkların haline akıl sır ermeyeceğini, onların dertlerine deva olmayacağını söyler ve onlara derdin de en zararlı deva olduğunu ekler. Âşıkların her ne kadar derde tasaya düşseler de sonuçta muhakkak rahmete ulaşacaklarını söyler.⁴¹⁷ “Âşık hasta olur ama ölmez; Ay gedilir (küçülür), zayıflar amma yıldız olmaz”⁴¹⁸ diyerek de bu durumu ifade eder.

2. 3. Âşıkların Özellikleri

a- Âşık Maşûkuna Yönelendir

Mevlânâ’ya göre âşıklar, kuvvetli bir selin önüne düşüp, aşkın takdirine razı olmuş insanlardır.⁴¹⁹ Âşığın tek gayesi maşûkunu memnun etmektir. Mevlânâ “âşığı sevgilinin ayakları altına atsalar, ağır ipekli kumaşlar döşemek için ciğerinin kanıyla atlastan yaygılar, ipekli kumaşlar dokur.” Diyerek âşığın gayesinin maşûku memnun etmek olduğunu söyler.

Mevlânâ, dünyada herkesin farklı farklı sevgililere yöneldiğini, sevgilinin iştiyakıyla bir şeylere sabrettiklerini şöyle dile getirir:

“Acı, tatlı dudakların tesiriyle tatlılaşır, diken, gül bahçesi dolayısıyla gönül çeker bir hale gelir.

Ebu Cehil karpuzu, sevgili yüzünden niceler sırtı yaralı hamal olmuştur.

Gece gelsin de ay (yüzlü sevgilinin) yüzünü öpsün diye demirci, yüzünü simsiyah etmiştir.

Esnaf, gönlüne bir serviyi diktiğinden akşama kadar dükkanda çarımha çakılmış gibi bekler durur.

Tacir, deniz demez, kara demez yürür durur ama evinde oturan bir sevgilinin aşkıyla koşup yeler.

Kimin bir ölüye, bir taşa, toprağa sevdası varsa bir diri yüzlünün ümidiyle sevdalanmıştır.

Dülger, tahtaya yüz tutmuştur ama ay yüzlü güzeline hizmet etmek ümidiyle.”⁴²⁰

⁴¹⁶ *Dîvân-ı Kebîr*, c. VII, s. 189, b. 2387.

⁴¹⁷ *Dîvân-ı Kebîr*, c. I, s. 168, b. 1580-1581.

⁴¹⁸ *Dîvân-ı Kebîr*, c. II, s. 37, b. 299.

⁴¹⁹ *Dîvân-ı Kebîr*, c. III, s. 372, b. 3625.

⁴²⁰ *Mesnevî*, c. III, s. 43, b. 538-545.

Mevlânâ, “kişi sevdiğiyle beraberdir” hadisiyle ilgili olarak kalbin dileğinden ayrılmayacağını söyler.⁴²¹ Ona göre âşık maşûkunu dileyip istediğine göre sürekli olarak maşûkuna yönelir ve onunla beraber olmak ister.

b- Âşık Vuslatta Huzur Bulandır

Bütün hayatı, maşûkuna kavuşmak için çilelerle, ızdıraplarla geçen aşığın gayesi, maşûkuna kavuşmaktır. Âşık ömrünün her anını bu iş için harcamıştır. Dolayısıyla âşık için nihai huzur sevgilisine kavuştuğunda gerçekleşecektir.

Mevlânâ’ya göre sevgilisinin vuslatını isteyip dilemeyen âşık yoktur. Bunun yanında maşûk da sevgilisinin dileği üzerine o da aşığını arayıp diler. Bu durumda karşılıklı bir iştihak ortaya çıkmaktadır.⁴²²

Sevgilisine âşık olup ona kavuşunca vuslatın tadına ulaşamayanlar için Mevlânâ, o insanların sevgilideki hale âşık olduklarını, bir an eksilip bir an artan halin gelip geçici olduğunu, gerçek kavuşma için halden sıyrılmış gerçek sevgiliye ulaşılması gerektiğini söyler.⁴²³

c- Âşık Sevgilide Yok Olmayı Hedefleyendir

Mevlânâ’ya göre âşık sevgilide yok olmayı hedefleyendir. Aşk da bunu gerektirir. Âşığın sevgilide yok oluşuyla ilgili olarak iki sevgilinin arasında geçen şu diyalog bunu çok güzel anlatmaktadır:

“Bir âşık, sevgilisinin huzurunda yaptığı işleri bir bir sayıyor, diyordu ki:

Senin için şunları yaptım, bunları ettim. Şu savaş meydanında oklara nişan oldum.

Mal gitti, kuvvet gitti, namus gitti. Aşkından nice muratsızlıklara uğradım.

Hiçbir sabah, beni uyur, yahut güler bir halde görmedi. Hiçbir akşam, beni düzgün bir halde bulmadı.

Acı ve tortulu neler içmişse etrafıca ve bir bir saymaktaydı.

Sevgilisine minnet olsun diye değil de aşkına yüzlerce tanık olmak üzere bunları sayıp döküyordu.

Aklı olanlara bir işaret yeter. Âşıkların, sevgiliye karşı duydukları susuzluk, ne vakit gider, biter ki’

Usanmadan sözünü tekrarlar durur. Hiç balık, bir işaretle duru suya kanar mı?

Bir söz bile söylemedim diye şikayetlenerek o eski derde ait yüzlerce söz söylüyordu.

⁴²¹ Mesnevî, c. V, s. 64, b. 747.

⁴²² Mesnevî, c. III, s. 359, b. 4393.

⁴²³ Mesnevî, c. III, s. 114-115, b. 1406-1430.

Onda bir ateş vardı, fakat neydi, bilmiyordu.

Yalnız mum gibi, onun hararetiyle ağlayıp duruyordu.

Sevgili dedi ki: Doğru, bütün bunları yaptın ama kulağını aç da dinle.

Aşkın ve sevginin aslının aslı olan bir şey var ki onu yapmadın. Bu yaptıklarının hepsi feridir.

Âşık, söyle dedi, o asıl nedir? Sevgili dedi ki: ölmek ve yok olmaktır.

Hepsini yaptın, fakat ölmedin hala dirisin. Canınla oynayan bir âşıkısan hemen öl!

Âşık o anda uzanıp can verdi. Gül gibi başıyla oynadı, gülerek, sevinçli bir halde ölüp gitti.

O gülüş, onda ebedî olarak kaldı, ârif kişinin zahmete uğramayan canı, akli gibi.⁴²⁴

Âşık mutluluğu ancak sevgilisinin eliyle öldürüldüğünde elde eder⁴²⁵ diyen Mevlânâ gerçek var oluşun kişinin varlığını sevgilisinin varlığında yok edildiğinde gerçekleşeceğini söyler. Ona göre aşkın da aşığın da hedefi sevgilide yok olmaktır, gerçek var oluş o zaman ortaya çıkar.

d- Hasretle Kavrulandır

Mevlânâ aşkı ve sevgiliyi tarif ederken onu “binlerce ateş, binlerce duman, binlerce gam; adı aşk. Binlerce dert, binlerce bela, binlerce cefa; adı sevgili” demektedir. Burada sevgili yüzünden çekilen çilelerin sebebine baktığımızda bunun kaynağının maşûka duyulan hasret olduğunu görürüz. Sevgili vuslat anına kadar maşûkunun hasretiyle kavrulup çile çekmektedir. Bu çilenin de sebebi daha önce de ifade ettiğimiz gibi aşığın aşka layık olup olmadığının ölçülmesidir.⁴²⁶

Mevlânâ, aşığın sevgilisine duyduğu hasret sebebiyle çektiği yükün ağırlığını dünyayı taşıyan bir direğin çektiği ağırlığa benzetir.⁴²⁷

e- Beşerî Unsurları Aşıp Nihayette Allah'ta Karar Kılındır

Gerçek âşık bu dünyadan vazgeçip gerçek sevgiliye yönelendir. Âşık aşk yolunda ilerlerken çeşitli merhalelerden geçer. Bunların başlangıcında beşerî unsurlar da vardır.⁴²⁸ Fakat âşık bunlardan da geçerek Hakk'a yönelir. Âşık, Allah'ı ne şekilde severse sevsin yönünü Hakk' a döndürmüştür. Tabi bu yönelişin asıl kaynağı yine ilahidir.⁴²⁹

⁴²⁴ Mesnevî, c. V, s. 103-104, b. 1242-1257.

⁴²⁵ Mesnevî, c. I, s. 18, b. 229.

⁴²⁶ Mesnevî, c. III, s. 389, b. 4751.

⁴²⁷ Dîvân-ı Kebîr, c.VI, s. 262, b. 2075.

⁴²⁸ Mesnevî, c. III, s. 376-377, b. 4591-4595.

⁴²⁹ Mesnevî, c. III, s. 376-377, b. 4596-4600.

Mevlânâ aşığın asıl gayesinin Hakk'a ulaşmak olduğunu beşeri unsurların ise sadece bu konuda birer vasıta olup, Hakk'a giden yolda bu araçlara da ihtiyaç duyulabileceğini fakat asıl maksuda ulaşıldığında aracının, kılavuzun devreden çıkarılması gerektiğini savunur. Sonuçta aşk yolcusu olan âşık da gelip geçici şeyleri aşmak zorundadır:

“Sen de o gayb âşıklarına âşık ol da, şu beş günlük âşıklara pek aldırış etme.

Bunlar hileyle, düzenle seni yerler. Yıllardır bunlardan bir habbe bile görmedin.⁴³⁰

f- Nedamet Duymayandır

Âşık içinde bulunmuş olduğu durumdan ve aşkın hallerden ortaya çıkan davranışlarından son derece memnundur. O, bu durumundan dolayı tövbe etmeyi düşünmez. Âşık için de zaten tövbe kapısı kapanmıştır diyen Mevlânâ, âşıklığın hem tövbe hem de sabretme imkanı olduğunu söyleyerek de aşığın yaşadığı ikilemi de dile getirir.⁴³¹

Mevlânâ tövbeyi kurtçuğa, aşkı ise ejderhaya benzetir. Ona göre tövbe halkın sıfatı, aşksa Tanrı sıfatıdır.⁴³² Âşık kendinden geçmiş bir Hak aşığı olduğuna göre onun tövbeyle, nedametle işi yoktur. Zaten âşık tövbe etse de tövbesini sürekli bozan biridir. Aşkın kendisi de tövbeyi bozmaktadır:

“Aşk geldi, tövbeyi cam gibi kırdı. Eğer kırıkları birleştiren biri varsa o da muhakkak âşktır.

Onun kırılıp düzelmesinden yakayı nasıl kurtarmalı. Cam bir defa kırıldıktan sonra onu kim onarabilir?”⁴³³

Aşığın pişman olmayışı aşk ve aşktan doğan haller konusundadır. Âşık, işlemiş olduğu günahlar konusunda tövbeyi elden bırakmaz. Bu konuda kendinden geçmiş aşığın tövbesini kabul edecek misin? diyerek âşıklığına vurgu yapıp aşığın pişmanlığının bile azgınlık ve cefa olduğunu dile getirerek tövbe eder.⁴³⁴

1. 4. Âşık- Maşûk İlişkisi

Mevlânâ'da âşık-maşûk ilişkisine baktığımızda âşıkla maşûkun birbirinden ayrılmadığını, nihayetinde aşığın aslında maşûkla birleşerek benliğinden geçtiğini görürüz.

Kendisine âşık olunması gereken yegâne varlık Allah'tır. Allah yegâne maşûk olunca kişinin amacı ona ulaşmak olmalıdır. Bu süreçte ise âşık kendi benliğinden geçmektedir.

⁴³⁰ Mesnevî, c. V, s. 262, b. 3203-3204.

⁴³¹ Mesnevî, c. VI, s. 80, b. 968-969.

⁴³² Mesnevî, c. VI, s. 80, b. 970.

⁴³³ Rubâiler, c. I, s. 62, b. 295.

⁴³⁴ Rubâiler, c. I, s. 15, b. 60.

Mevlânâ Allah katında iki benliğin sığmayacağını söyler. Diri olan, Hayy olanın ölmesi mümkün olmadığına göre kişinin kendi benliğini öldürmesi gerekir.⁴³⁵

Mevlânâ'da her şey maşûktur, âşık sadece bir perdedir. Yaşayan bir maşûktur, âşık bir ölüdür.⁴³⁶

Mevlânâ'ya göre Âşıkların gamı da neşesi de maşûklarıdır. Âşık maşûkundan başkasının düşünmez.⁴³⁷ Onun tek gayesi ve hedefi maşûkuna ulaşmaktır.⁴³⁸

“Canım, canına karışmıştır, birleşmiştir;

Seni inciten her şey, beni de incitmiştir.”⁴³⁹ diyen Mevlânâ'da âşık maşûkunun her haliyle hallenmektedir. Başka bir yerde maşûkuna yaptığı duada da bunu görmekteyiz:

Beni hasta edenin hastalandığını duydum;

Keşke onun yerine ben hasta olsaydım.

Allahım dilerim ki, bu hastalık,

Ona esenlik olsun, nimetlere kavuştursun onu, o yüzden razılığını elde etsin.⁴⁴⁰

Mevlânâ âşık maşûk ilişkisinde tam bir teklifsizliğin olmasını ister. Teklif yabancılar için geçerlidir. Aşığa aşktan başka her şey haram olduğu için ve teklifler de aşkın dışında kaldığında Mevlânâ bunların olmamasını ister.⁴⁴¹

Mevlânâ'da âşık- maşûk ilişkisine baktığımızda maşûkunu düşünen, maşûkundan başka her şeyden vazgeçmiş bir âşık görürüz. Mevlânâ maşûkunun sevgisini âlemdeki hiçbir şeye değişmemektedir. Maşûkuyla arası iyi olduktan sonra bütün herkes ona kızmış, herkesle arası açılmış bunun bir önemi olmadığını dile getirir.⁴⁴² Âşığın hayattaki her hedefi maşûkudur. Aşağıdaki şiir âşığın maşûka olan aşkını ve çağrısını çok güzel dile getirmektedir:

Gel ey gönüldeki ışık; gel ey çalışıp dileyişteki maksat.

Sen de bilirsin ki, yaşayışımız, iki elinde senin; gel sıkma kulları.

Ey sevgi, ey sevgili, gel; bırak direnmeyi, vazgeç inattan.

Ey Süleyman; bu hüthütler senin; gel, buyur da bir ara onları.

Ey eski dost, gel... Nice dostluklar geçti aramızda seninle.

Gel ey gelmesi gereken; ayrılıktan feryat etmede canlar.

Ayıbı ört, iyilikleri bağışla; gel; böyledir cömertlerin adeti işte.

⁴³⁵ **Fîhi Mâ Fîh**, s. 39.

⁴³⁶ **Mesnevî**, c. I, s. 3, b. 30.

⁴³⁷ **Mesnevî**, c. V, s. 51, b. 386-387.

⁴³⁸ **Mesnevî**, c. III, s. 35, b. 4393.

⁴³⁹ **Mektuplar**, s. 85.

⁴⁴⁰ **Mektuplar**, s. 218.

⁴⁴¹ **Fîhi Mâ Fîh**, s. 141.

⁴⁴² **Mecâlis-i Seb'a**, s. 50-51.

Gel sözünün Farsçası nedir: Biya. Gel, lutfet.. Ya gel, ya insaf et.

Gelirsen ne gönül farzlığıdır bu, ne de murada erişme.. Gel, ama gelmedin mi de, ne darlıktır, ne yoksunluk bu.

Ey Arabın gönlünü açan, ey Arap olmayanın ulu padişahı; gel; sen anarsan beni, açılır ferahlar gönlüm.

Ey gönlüm, sana gel deyip duranım; gel ey varım-yoğum, her şeyim.

Benim çevremi kaplamışsın, şehirleri doldurmuşsun da, gene ben, senin için şehir-şehir dönüp dolaşmadayım; gel.

Gel ey kullara yakın olan; sen yaklaştın mı, geldin mi, güneşe benzersin.⁴⁴³

⁴⁴³ Mektuplar, s. 216.

III. BÖLÜM

AKIL- AŞK İLİŞKİSİ

Biz bu son ve asıl bölümde aşk-akıl arasında nasıl bir ilişki olduğunu, akıl ve aşk arasında Mevlânâ'nın nasıl bir tercihte bulunduğu ve bu tercih edişin sebeplerini tesbit ederek akıl-aşk arasındaki ilişkiyi alt başlıklar halinde inceleyeceğiz

1. Aşkta Akıl Yetersiz Kalması

Mevlânâ'ya göre aşk, daha önce de belirttiğimiz gibi, Allah'ın yarattığı en yüce varlıktır. Akıl ilk yaratıldığında Allah'ın bütün emirlerini eksiksiz yerine getirmiştir.⁴⁴⁴ Akıl, dînî emirleri yerine getirme konusundaki ön şartlardan biridir. Akıl olmayınca dînî mükellefiyet de söz konusu değildir.

Akılın dünyevî hayattaki fonksiyonlarına baktığımızda onun maddî alanla ilgili düzenlemelerde etkin rol oynadığını görmekteyiz. Aynı zamanda akıl mana alanında da etkili olmaya çalışmaktadır. Mevlânâ'ya göre akıl, zorlukların düğümlerini çözen; gönülde saklanan sır gelinlerini süsleyip bezeyen, karanlıkları aydınlatıp, Hakk'a götüren bir varlıktır.⁴⁴⁵

Madde ve mana alanında pek çok olumlu özelliğe sahip olan akıl, aşk alanına geldiğinde yetersiz kalmaktadır. Mevlânâ'ya göre akıl inci ve mercan bile olsa can bahsi farklıdır⁴⁴⁶ ve akıl her yolu bilmesine rağmen bu konuda yetersiz kalır ve şaşırır.⁴⁴⁷

Mevlânâ akıllı en ulvi meleke olarak kabul etmekte, onu insanın bütün işlerinde başvurduğu bir kaynak olarak ele almaktadır. Akıl insana ilahi bir lütuf, bir kılavuzdur. Ancak akıl, ilahi varlığa olan vuslat konusunda yetersizdir. Oraya aşkla ulaşmalıdır. Akıl, sahasını aşan yerlerde doğru kararlar veremez. Onun için hakikate ulaşma ve onu idrak konusunda akıl yetersiz kalmaktadır. Orada akıl yerini aşka terk etmelidir. Mevlânâ'nın akla yönelttiği kritikler ona bir sınır çekme keyfiyetinden ibarettir.⁴⁴⁸

Mevlânâ akılın yetersizliğiyle ilgili şunları söyler:

“Akılsız bir tavuk, deveyi evine konuk götürür.

Fakat deve, tavuğun evine ayak atar atmaz ev yıkılır, dam çöker!

⁴⁴⁴ *Mecâlis-i Seb'a*, s. 92.

⁴⁴⁵ *Mecâlis-i Seb'a*, s. 92-93.

⁴⁴⁶ *Mesnevî*, c.I, s. 120, b. 1501.

⁴⁴⁷ *Dîvân-ı Kebîr*, c.III, s. 76, b. 555.

⁴⁴⁸ Yakıt, İsmail, “Mevlânâ'da Akıl ve Akılın Kritiği”, **8. Milli Mevlânâ Kongresi**, Konya, 1996, s. 93.

Bizim aklımız, fikrimiz de tavuk kümesinden ibaret. Salih'in aklıysa Tanrı devesini arar.

Deve başını, suya, toprağa daldırınca orada ne toprak kalır, ne can, ne gönül"⁴⁴⁹

Mevlânâ, "yalnız isteği gören göz, kuşa bir afettir; fakat tuzağı gören akıl, onu afetlerden kurtarır" derken aklın nefsin istekleri konusunda insanı uyardığını, insanı hatalara düşmekten koruduğunu ifade eder. Akıl bu alanda insanı tuzaklardan korurken aklın bilemediği bir tuzağın olduğunu söyler ki akıl bu alanda yetersiz kalmaktadır⁴⁵⁰:

"Ama bir tuzak daha vardır ki onu akıl da bilemez. İşte gayb âleminde bulunanları gören vahiy, onun için bu tarafa koşup geldi.

Cinse cins olmayanı akılla bilmek, tanımak gerek. Hemencecik suretlere koşmamalı.

Cins oluş, ne senin için suretledir, ne benim için. İsa, insan şeklindeydi, fakat melek cinsinden.

Onun için gökyüzü kuşu, karganın kurbağayı havalandırması gibi onu alıp bu gök kubbenin üstüne çıkardı."⁴⁵¹

Mevlânâ, akılı aşkın şehrinde çamura saplanmış bir eşeğe benzetirken⁴⁵² başka bir yerde de aşkın meydanında akılı topal bir eşeğe benzetmektedir.⁴⁵³ Dolayısıyla Mevlânâ, aşk alanında aklın yetersiz kalışını neredeyse her yerde vurgulamaktadır.

Aklın yetersizliği sebebiyle yanlış yapmaktan uzak durmak için çeşitli tedbirlere girişmesini de yine onun yetersizliğinin bir sonucu olduğunu dile getiren Mevlânâ bu konuda şöyle der:

"Akıl tedbirlere koyuldu, düşüncelere daldı mı aşk, ta yedinci göğe ağar gider.

Akıl haccetmek için deve aramaya koyuldu mu aşk, Safâ dağına çıkar."⁴⁵⁴

Mevlânâ'da akl-ı cüz'î pratik hayatta insanın dostudur. Pek çok işimizi biz akl-ı cüz'îmiz sayesinde çözüme kavuştururuz. Ama iş hal bahsine geldiğinde akl-ı cüz'î varlığından fani olmadığı için bu alanda etkin olamayacaktır. Kendi isteğiyle fani olmayınca, istemediği halde yok olacaktır.⁴⁵⁵

⁴⁴⁹ Mesnevî, c.III, s. 482, b. 4668-4671.

⁴⁵⁰ Mesnevî, c.VI, s. 235, b. 2969.

⁴⁵¹ Mesnevî, c.VI, s. 235, b. 2970-2973.

⁴⁵² Mesnevî, c. I, s. 10, b. 115.

⁴⁵³ Dîvân-ı Kebîr, c.VII, s. 371, b. 4818.

⁴⁵⁴ Dîvân-ı Kebîr, c. IV, s. 304, b. 2937-2938.

⁴⁵⁵ Mesnevî, c. I, s. 158, b. 1981-1985.

Mevlânâ, akılı denediğini, bunun sonucunda akıllı olduğu zamanlarda demir atmış gibi hiçbir yere ilerleyemediğini,⁴⁵⁶ akıl bağından kurtulduğunda ise ötelere yol alabildiğini gördüğünü ifade eder.⁴⁵⁷

Mevlânâ'ya göre akıl bütün yolları- yordamları bilir ama aşk alanına geldiğinde akıl burada şaşırır kalır.⁴⁵⁸ Aşk alanında akıl, bir ayak bağında başka bir şey değildir.⁴⁵⁹

Akıl aşk karşılaştırmasında aklın, hem aşk alanında hem de varlıkla ilgili değerlendirmelerinde aklın aşkın gerisinde kaldığını Mevlânâ şu beyitlerinde de görmekteyiz:

“Akıl, varlık âleminin altı yanı var, bunlar sınırdır, bunlardan dışarı hiçbir yol yok der; aşka yol var der, hem de ben defalarca gittim.

Akıl, bir pazardır gördü de alış-verişe koyuldu; fakat aşk, akıl pazarının ötesinde nice pazarlar gördü.

Hey gidi hey; nice Mansur'lar aşkın canına güvendiler de minberleri bıraktılar, darağaçlarında yükseldiler.

Şarap içen âşıkların iç âlemde zevkleri var; gönülleri kara, akıllıların içlerindeyse inkarlar var.

Akıl, yokluğa ayak basmadır, orda ancak diken var; aşksa o dikenler der, orda değil, sende, senin içinde.

Kendine gel, sus da varlık dikenini çıkar ayağında; çıkar da içindeki gül bahçelerini gör, onları seyre dal.”⁴⁶⁰

Aklın yetersiz kalışından dolayı Mevlânâ, akıldan uzaklaşmayı ister.⁴⁶¹ Akıldan uzaklaşma isteğiyle yetinmeyen Mevlânâ, aklın gitmesini; çünkü onun dedikodu toplamaktan başka bir işe yaramadığını söyler.⁴⁶²

İnsan çok çalışıp çabalama sonunda aklın bir bağ olduğunu öğrenir. İnsan akıyla pek çok meseleyi çözeceğini düşünür. Hatta bu konuda gurura bile kapıldığı olur. Fakat aşk alanına geldiğinde akıl burada çözümsüz kalır.⁴⁶³

⁴⁵⁶ *Dîvân-ı Kebîr*, c. I, s. 114, b. 1063.

⁴⁵⁷ *Dîvân-ı Kebîr*, c. I, s. 201, b. 1917.

⁴⁵⁸ *Dîvân-ı Kebîr*, c. III, s. 76, b. 555.

⁴⁵⁹ *Dîvân-ı Kebîr*, c. I, s. 363, b. 3332.

⁴⁶⁰ *Dîvân-ı Kebîr*, c. III, s. 374, b. 3643-3648.

⁴⁶¹ *Rubâiler*, c. I, s. 115, b. 566.

⁴⁶² *Rubâiler*, c. II, s. 283, b. 1367.

⁴⁶³ *Mesnevî*, c. IV, s. 269, b. 3353-3357.

2. Âşıkların Âkillerden İleride Olması

Aşk alanında yetersiz kalan akılı aşk, hakikati bulma konusunda geride bırakarak yoluna devam eder. Maşûkundan aldığı güçle yola devam eden âşık da akıl sahiplerinden ileridedir. Âşık aşk alanındaki tecellileri, ilahi nurları seyreden biri olarak hem hal ve tecrübe olarak hem de varlığın aslına ulaşma bakımından sebep- sonuç zincirine bağlanıp kalmış olan akıllardan mesafelerce ileridedir. Mevlânâ'ya göre akıl ve aşk arasındaki durak nasıl çok uzaksa âşık ve akıl de aynı durumdadır.

Aşk alanında âşık pek çok dertlere, sıkıntılara katlanır, gönül kırılır. Âşığın gönül kırıklığını bile Mevlânâ diğerlerinin gönül kırıklığından üstün tutmaktadır. Ona göre akılı başında olanlar, bağla bağlanmış kullardır, âşıklarsa özgürdür. Akıllılar Allah'ın emir ve buyruklarına zorlanarak geldikleri halde âşıklar kendi istekleriyle gelirler.⁴⁶⁴

Mevlânâ'ya göre akıllı kişi sebeplerle ve engellerle örülü olan maddî âlemde sürekli olarak adının kötüye çıkmasından endişelenir. Akıllı daima emniyet, huzur arayışı içindedir. âşıkta rahat ve huzurda olmayı bir ar olarak görür. Âşık dünyada rezil rüsva olacağı kaygısı taşımaz.⁴⁶⁵

Mevlânâ âşıkların âkillerden üstün olduğunu söyler ama dünyevi alanda bu durum farklıdır. O bunu şu şekilde ifade eder:

“Akıllının yeri, topluluğun oturduğu yerde başköşe, delinin yeriye zindanın dibi; hapse, töhmet altında girmek âşığın işi, tahta minberse bilgin kişinin yeri.”⁴⁶⁶

Âşıkların akıllılardan üstün olduğunu dile getiren Mevlânâ'ya göre, akıllı kişi, sebep-sonuç zinciri içinde düşünür, âşık ise bilgiyi asıl madeninden alır.⁴⁶⁷

Mevlânâ, akıllı insanın altını da altın yaldızı da aynı gördüğünü, akıllıların asıl cevherden anlamadıkları, bu yüzden eksik kaldıklarını “aşk meyhanesine girmeyenler kırsırdır” diyerek ifade etmektedir.⁴⁶⁸

Mevlânâ'ya göre veliler ve âşıklar, mekansızlık âleminde yaşarlar. Halkın âşıkların niteliksiz olan âlemden yardım almalarını anlamadıklarını söyleyen Mevlânâ, nasıl başka birini seven insan, o kişiden yardım alıyorsa âşıkların da âlem-i lamekandan yardım almalarının doğal olduğunu söylüyor.⁴⁶⁹ Bu da âşıkları diğer insanlardan ve akıllardan ayıran önemli bir üstünlük olmaktadır. Mevlânâ, halkın bunu anlamamasına ise şaşırılmaktadır.

Âşığın öne geçişini Mevlânâ şu beyitleriyle dile getirmektedir:

⁴⁶⁴ Mesnevî, c. III, s. 366, b. 4470-4472.

⁴⁶⁵ Dîvân-ı Kebîr, c. IV, s. 45, b. 361-363.

⁴⁶⁶ Dîvân-ı Kebîr, c. IV, s. 20, b. 133.

⁴⁶⁷ Dîvân-ı Kebîr, c. IV, s. 74, b. 633-634.

⁴⁶⁸ Rubâiler, c. I, s. 79, b. 382.

⁴⁶⁹ Fîhi Mâ Fîh, s. 60.

“Âşık dedi ki: “Ey öğütçü, sus.. niceye bir öğüt vereceksin, niceye bir? Vazgeç bu öğütten; bağ, pek kuvvetli.

Senin öğüdünden daha da kuvvetlendi. Senin alimin aşk nedir, tanımadı ki!

Bir yerde aşk fazlaştı mı orada ne Ebu Hanife bir ders verebilir ne Şafii!”

Beni ölümle tehdit etme.. kendi kanıma susamış birisiyim ben zaten!

Âşıklara her an bir ölüm var.. âşıkların ölümü bir çeşit değil!

Âşık, doğru yolun ruhunu bulmuş, o ruhla iki yüz cana sahip olmuştur da her an iki yüzünü de feda edip durmadadır.”⁴⁷⁰

3. Aşk Makamında Aklın Geri Kalması

Akla değer veren akılla aşk arasında bir köprü kuran Mevlânâ, aşk makamında aklın geride kaldığını söyler. Akıl, metafizik alanda sadece bir takım zanlarda bulunur.⁴⁷¹ Aşk ise daha ileri giderek bu alanı bizzat tecrübe etmektedir.

Mevlânâ’ya göre aşk göklere uçmak için gereklidir. Zaten Mevlânâ ötelere ulaşmada aşktan başka bir vasıtayı kabul etmez. Akıl ise dünya hayatını düzenleyici bir fonksiyona sahiptir. Akıl bilginin elde edilmesinde, edebî ve ahlakî kuralların öğrenilip uygulanmasında etkindir. Aklın alanına giren sahada sebepler etkindir. Mevlânâ’ya göre ise sebeplerin dışında şaşılacak bir âlem vardır ki bu aşkın alanına girmektedir. Sebep âlemine takılıp kalan ise bu sırlara vâkıf olamaz.⁴⁷²

Mevlânâ, aklın mutlak hakikatleri anlamda yetersiz kalışıyla ilgili olarak İblis’i örnek verir. Ona göre İblis de akıllı ve bilgiliydi. Fakat âşık olmadığı için Âdem’in yalnız topraktan yaratılan suretini gördü.⁴⁷³

Akıl, hakikatleri anlama hususunda bir gayret içerisindedir. Bu gayret onun akıl olma vasfının bir gereğidir. Akıl Hakk’ı anlama kabiliyetine sahip olmamasına rağmen bu gayretinden vazgeçmez. Burada Mevlânâ akli pervaneye, sevgiliyi de muma benzetir. Her ne kadar pervane kendini muma çarptıkça yanıp yok olsa da, asıl pervane zarar gördükçe, eleme uğradıkça mumun ışığından ayrılmaz. Akıl bu konudaki kararlılığından vazgeçmez.⁴⁷⁴ Fakat aklın görevi Hakk’ın kapısına gelene kadardır. Bu noktadan sonra akıl hakikati idrakte aşkın gerisinde kalır ve burada Mevlânâ aklın bırakılmasını söyler. Burada insanın nedenle, niçinle bir işi kalmaz. Aklın görevinin bir yere kadar oluşunu Mevlânâ, cübbe diktirmek için terziye giden kişiye veya iyileşmek için doktora giden hastaya benzetir. Aklın görevi istenilen yere

⁴⁷⁰ Mesnevî, c. III, s. 313-314, b. 3830-3835.

⁴⁷¹ Yakıt, İsmail, “Mevlânâ’da Akıl ve Aklın Kritiği, 8. Milli Mevlânâ Kongresi, Konya, 1996, s. 92.

⁴⁷² Dîvân-ı Kebîr, c. II, s. 61, b. 497-498.

⁴⁷³ Mesnevî, c.VI, s. 23-24, b. 259-260.

⁴⁷⁴ Fîhi Mâ Fîh., s. 56.

götürüne kadardır. Bu noktadan sonra akıl yerini aşka ve teslimiyete bırakır.⁴⁷⁵ Mevlânâ, aklın bu alanda ne kadar çaba gösterirse göstereceğine ulaşamayacağını şöyle ifade eder:

“Akıl yokluktan bir koku almayı istedi, çok çalıştı çabaladı amma bir koku bile alamadı, bütün çalışması boşa gitti”⁴⁷⁶

Aklın hakikati anlama çabası yukarıda da belirttiğimiz gibi akıl olmasının bir gereğidir. Fakat bu çabanın sonucunda Mevlânâ, aklın sonuca ulaşamayacağını ama aklın bu alanda gayret göstermesinin de akıl olma vasfının bir gereği olduğunu söyler. Mevlânâ aklın pratik hayatta önemli rol üstlendiğini belirtirken aşk alanında da tamamen akli bir kenara atmış değildir. Bu konuda O şöyle der:

Akıl, dost iline yol gösteren bir kılavuz olmasaydı, aşkın yüzü de öyle safran gibi sapsarı kalmazdı. Sedefte inci yetiştirmek derdi olmasaydı, böyle ağzı açık zavallı bir âşık gibi durur muydu O?⁴⁷⁷

Mevlânâ'nın teşbihlerinden faydalanarak aşkın akla üstünlüğünü meyvenin ağaca üstünlüğüne benzetebiliriz. Ağaç olmadan meyvenin olması imkansızdır. Fakat ağacın kendisinde meydana gelen meyve de ağaçtan üstündür. Ağacın yetiştirilmesinin gayesi de zaten meyve elde etmektir.

Mevlânâ'ya göre ezelle ebed birleşmiştir, fakat akıl kabiliyetsizliğinden buraya yol bulamaz.⁴⁷⁸ Celâleddin Rûmî, akılla aşk arasında çok uzun mesafelerin olduğunu⁴⁷⁹, bu konuda aklın aciz kaldığını söyler. Fakat bu acizliği sebebiyle de aklın tamamen atılmayacağını “çünkü hepsi anlaşılmayan bir şey, bilin ki atılıvermez”⁴⁸⁰ sözüyle ifade etmektedir.

Mevlânâ kişinin aşk sayesinde geldiği makamlara aşkın şaşırıp kaldığını söyler. İnsanı pek çok sıkıntıdan kurtaran akıl, aşk makamına gelince bağlanıp kalmaktadır. Burada Mevlânâ, aklın bile kendisinin bir yere sahip olmadığını, bu yüzden bu alanda akla güvenilmeyeceğini, aklın metanın eserinde başka bir şey olmadığını, aşkın ise insan canlar bağışladığını ifade eder.⁴⁸¹

Aklın pratik hayatta önemli bir fonksiyon icra ettiğini dile getiren Mevlânâ, aşk alanında, hakikatlere ulaşma konusunda da bir gayret göstermesine rağmen bu alanda aklın

⁴⁷⁵ *Fîhi Mâ Fîh*, s. 302.

⁴⁷⁶ *Dîvân-ı Kebîr*, c.I, s. 332, b. 2758.

⁴⁷⁷ *Rubâiler*, c. II, s. 327, b. 1575.

⁴⁷⁸ *Mesnevî*, c. I, s. 281, b. 3505.

⁴⁷⁹ *Mesnevî*, c.V, s. 109, b. 1305-1306.

⁴⁸⁰ *Mesnevî*, c.V, s. 6, b. 15-17.

⁴⁸¹ *Dîvân-ı Kebîr*, c. III, s. 180, b. 1614-1618.

aşkın gerisinde kaldığını ve insana hakikatlere ulaşma konusunda ayak bağı olduğunu sık sık dile getirir. Aklın yetersizliğinin ve geride kalışının yanı sıra aklın insanın hakikatlere ulaşma konusunda hızını engelleyen bir unsur olduğunu hatta akla tamamen güvenildiğinde ise insanı dönülmez yanlışlara düşüreceğini söyleyen Mevlânâ İblis'i bu konuda örnek gösterir. Hak yolunda ilerlemek isteyenlere de Mevlânâ şu öğütte bulunur:

Akıl, yola düşenlerle âşıkların bağıdır a oğul; bağı kopar, yol, apaçık meydandadır, görünüp duruyor a oğul.

Akıl bağıdır, gönül bir aldatis, beden aşağılık bir şey, cansa perde; yol, bunca ağırlık yüzünden gizlidir a oğul.

Akıldan, candan, gönülden vazgeçtin de bunları bıraktın mı, tam anlayışa ulaşman, yolu apaçık görmen umulur a oğul.⁴⁸²

4. Aşk Karşısında Aklın Teslimiyeti

Akıl başta olduğu sürece kişinin Allah'a ulaşamayacağını söyleyen Mevlânâ, aşkın kendinden bir geçişin ifadesi olduğu için ve mutlak hakikate ulaşmanın tek yolunun da varlığında eritmek olduğundan dolayı aşk hakikat alanında vuslata ulaşmanın biricik yoludur.

Hakikate ulaşma yolunda aklın rolünü de bir kenara atmayan Mevlânâ, akli bu yolculukta bir önkoşul olarak görmekte fakat sonuca ulaşmada ise akıl görevini aşka teslim etmektedir. Mevlânâ bununla ilgili olarak Miraç gecesinde Hz. Muhammed'e Cebrail'in kılavuzluk etmesini örnek verir. Cebrail göklerin kapılarından Hz. Muhammed'i geçiren bir mihmandarken Hakk'a yakın olma, O'na ulaşma noktası olan Sidretü'l-Münteha'da görevini tamamlayıp geride kalmaktadır. Bu noktadan sonra Hz. Muhammed'in yoluna devam etmesini ise Mevlânâ aşk olarak nitelendirmektedir.⁴⁸³ Özetle aşkın ellerinde tutup onu ötelere taşıyan, aşkı ilahi hakikatleri anlamada dönüşüme uğratan akıl, aşk karşısında teslim olur ve vuslat yolunda aşkın yolundan çekilir.

⁴⁸² *Dîvân-ı Kebîr*, c. III, s. 438, b. 4205-4207.

⁴⁸³ *Dîvân-ı Kebîr*, c. V, s. 272, b. 3179-3185.

SONUÇ

Mevlânâ'da akıl ve aşk arasındaki ilişkiye baktığımızda, Onun tercihini aşktan yana kullandığını görmekteyiz. İslam tasavvufunda aklın hakikati tecrübe etmede yetersiz kaldığı savunulmaktadır. Tasavvuf felsefesinde felsefecilerin aksine aklın yetersizliği her halükarda vurgulanmaktadır. İlahi aşkı en derin anlamda tecrübe eden, bu tecrübenin tecellileri karşısında aşk sarhoşluğuyla kendinden geçen Mevlânâ öteleri kavramanın ve bu alanda birtakım feyizler alabilmenin tek yolunun aşk olduğunu savunur.

Aşkın mutlak hakikati tecrübe etmede en etkin yollardan biri olması, kişinin benliğini yok ederek maşûkta kendini bulmasından dolayıdır. Çünkü varlıkta ikilik yok birlik vardır. Gerçek varlığın idraki de şirkten kurtulmakla mümkün olacaktır. Yeryüzünde Mutlak Varlığı idrakten gerilerde kalanlara baktığımızda onlar benliklerinin davasına kalkışmış, kendinden vazgeçememiş kişilerdir. Kendinden vazgeçişin yolu ise aşktan geçmektedir. Hakk'a âşık olan kişi Hakk'tan başka ne varsa her şeyden vazgeçer. Sonuçta kişi Mutlak Birliğe ulaşır.

Mevlânâ'da yegane gerçek aşkın ilahi aşk olduğunu görmekteyiz. Bunun yanında O beşerî aşkın fonksiyonunu da bir kenara atmamaktadır. Çünkü bu aşkta da, her ne kadar maşûk fâni olsa da aşğın kendinden vazgeçiş vardır. Bu vazgeçiş ötelere tâlip olmanın ilk basamakları, ilk temrinleridir. Beşeri aşk vasıtasıyla mutlak hakikate ulaşan kişinin ise bu vasitalardan kurtulması gerekmektedir. Zira Mevlânâ'ya göre dama çıktıktan sonra merdiven aramak manasızdır. Sonuçta vuslata vasıta olanın aradan çıkması gerekmektedir.

Aşk Mevlânâ'da Tanrı sırlarının usturlabı olduğuna göre bu aşkı yaşayan aşğın da akıllılardan ileride olması gerekmektedir. Mevlânâ'ya göre aşkın sarhoşluğuyla kendinden geçen âşık yüce bir yere sahiptir. Âşık aşkın şiddetinden anlamsız, zâhirden bakınca şeriate muhalif birtakım davranışlar sergilese de o baştanbaşa aşk olduğu için mazur görülmektedir. Mevlânâ'nın eleştirdiği durum akılla ve benlikle dolu oluşturmaktır. Daha açık bir ifadeyle aklın her alanda etkin olduğunu savunmaktır.

Aşk söz konusu olduğunda onunla beraber zikredilmesi gereken diğer bir kavram ise çiledir. Çile, aşka mutlak hakikate ulaşma yolculuğu süresince yoldaşlık etmektedir. çilenin varlığı aşğın maşûku konusundaki samimiyetinin test edilmesidir. Gerçek âşıkla sahte aşğın birbirinden ayırt edilmesi için bu gereklidir. Aynı zamanda çile yaşanan tecrübelerin özümsemesini sağlayan dengeleyici bir unsur da olmaktadır. Çile ve zevk dengesi içinde âşık

Tanrı'yı vasıtasız tecrübe etmektedir. Bir anlamda böyle bir ayrıcalığın bedeli de ödenmektedir.

Aşk etkin olduğu alanda kendinden başka ne varsa yok ettiği için orada akıllıca ve mâkul davranışlar aramak doğru değildir. Bundan dolayı âşık bazen yerinde olmayan davranışlar sergileyebilmektedir. Âşığın mantıksız, saçma görünen davranışlarının sebeplerinden biri de aşkın dayanılmaz gücüdür. (Aşk cezbesiyle kendinden geçişin dış dünyaya tezahür etmesidir.) Aşkı sadece âşık olan kişinin anlayabileceğini söyleyen Mevlânâ, aşk konusunda sükutu tavsiye etmektedir. Sukut sırları anlamayanlara karşı aşığın kalkanıdır. Fakat sukut ne kadar tavsiye edilirse edilsin aşkın şiddeti aşığı konuşturur. Hatta bazen, yukarıda da söylediğimiz gibi, zâhiren şeraite ters düşen mânâlar da ortaya çıkabilmektedir ki Hallac-ı Mansur'un darağacına götürülmesi, Beyazıt-ı Bestamî'nin katledilmeye çalışılmasına sebep olmuştur. Varlıkta ikiliğin ortadan kalkıp bir oluşun kelimelere döküldüğünde halkın, daha doğrusu aşktan nasibini almamış olanların bunu anlamayacağı için aşığın susması gerektiğini söyleyen Mevlânâ aşkın insanı konuşturduğunu söylemekten de kendini alamamaktadır. Bu dünya ve ötelevler arasında gelgitler yaşayan âşık sözle sükût arasında da gidip gelmektedir.

Aşkın ilahi olana ulaşmada tek hükümran olduğunu savunan Mevlânâ aklın fonksiyonunu tamamen reddetmemektedir. Ona göre akıl Allah'ın yarattığı en yüce varlıktır. Akıl sayesinde insan pratik hayattaki işlerini düzenler. Aynı zamanda insan akıl vasıtasıyla hataya düşmekten korunur. Akıl sayesinde insanlar kendileri için gerekli ve faydalı olan sanatları öğrenirler. Toplumun sosyal açıdan devamının ve birliğinin sağlanması yine akıl sayesinde gerçekleşir. Akıl bizim bütün işlerimizde başvurduğumuz bir emir (bir idareci/bir görevli) vazifesi görmektedir.

Aklın pek çok alanda etkin olduğunu belirten Mevlânâ akli da akl-ı külli ve akl-i cüz'î olmak üzere ikiye ayırmıştır. Akl-ı külli ile nebileri ve velileri kasteden Mevlânâ, insana verilen ve sınırlı bir kapasiteye sahip olan akli da akl-ı cüz'î olarak isimlendirmiştir ki Mevlânâ'nın akla olan eleştirilerini burada görmekteyiz. O sınırlı bir kapasiteye sahip olan ve sebep-sonuç zincirinin dışına çıkamayan akl-ı cüz'înin her alanda etkinleştirilmesi çabasına karşı çıkmaktadır. Akl-ı cüz'î hakikati tecrübeye yetersiz kalmaktadır. Söz konusu olan sırlar ve aşk ise akıl burada söz söyleme yetkisine sahip değildir. Bununla beraber akıl manevi alandaki yolculuğun ilk merhalelerinde etkin olmaktadır. Zaten dinin pratik alanda yaşanması da akıl kaidelerine göre olmaktadır. Akıllı olamayan kişiye dini görevler konusunda teklif yoktur. Âşık da aşk alanında ilerleyişini dini kurallara uyarak ve bu alanda birtakım riyazet ve alıştırmalarla sürdürmektedir ki bu durumda akıl, aşk yolculuğunun zeminini teşkil

etmektedir. Ama kendisinin sonuca ulaşması mümkün değildir. Bu konuda görevini aşka teslim etmesi gerekmektedir. Mevlânâ, aklın ne kadar çaba gösterirse göstereceği asla hakikate ulaşamayacağını söyleyerek bu konuda meşhur bir örneklendirme olan miraç yolculuğunu anlatır. Hz. Muhammed (SAV) saf aşkı temsil ederken, Cebrail aklın temsilciliğini yapmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta aşka aklın kılavuzluk yapmasıdır. Dolayısıyla ilahi yolculukta da akıl tamamen saf dışı edilmemiş fakat sınırı da belirtilmiştir.

Sonuç olarak Mevlânâ'nın akıl konusundaki eleştirileri, aklın, mahiyeti gereği ilahî yolculukta insanı engelleyici rol oynamasından kaynaklanmaktadır. Çünkü akıl sınırlı bir yetiye sahiptir. Zira aklın ortaya koyduğu çözümler bazen makul sayılırken başka bir dönemde veya başka bir kişiye göre ise akıldışı görülebilmektedir. Pratik hayatta bile aklın getirdiği çözümler tartışılırken ilahî olan söz konusu olunca akıl bu alanda söz söyleme, etkin olma yetkisine sahip değildir. Sınırlı olan bir akılla sınırsız bir varlığı tecrübe etmek de mümkün değildir. Bunun için de bu konuda bütün bağlardan sıyrılmış olan aşk gerekir. Aşkın yeri gönüldür ve kudsi hadiste olduğu gibi Allah yere göğe sığmamış müminin kalbine sığmıştır. Aşk alanında aklın etkin olamayacağını dile getiren Mevlânâ'da aşk, yüce Allah'ı vasıtasız tecrübe edişin, varlıktan geçişin ve Hakk'ın benliğinde yok olmanın tek yoludur.

BİBLİYOGRAFYA

- ARASTEH, A. Reza, **Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş**, çev. Bekir Demirkol, İbrahim Özdemir, Ankara, 2000
- BOLAY, Süleyman Hayri, **Felsefi Doktrinler Sözlüğü**, Ankara, 1996
- “*Mevlânâ'nın Akıl Anlayışı*”, **2. Millî Mevlânâ Kongresi**, Konya, 1986
- Cahız, “*Aşk ve Kadınlar Hakkında Risale*”, **Aşk Risaleleri**, çev. M. Fatih Birgül, İstanbul, 2000
- CAN, Şefik, **Mevlânâ, Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri**, İstanbul, 1999
- CEVİZCİ, Ahmet, **Paradigma Felsefe Sözlüğü**, İstanbul, 2002
- ÇELEBİ, Asaf Halet, **Mevlânâ ve Mevlevîlik**, İstanbul, 1957
- DEMİRCİ, Mehmet, **Yunus Emre'de İlahî Aşk ve İnsan Sevgisi**, İstanbul, 1997
- EFLAKÎ, Ahmet, **Âriflerin Menkıbeleri (Menakibu'l Arifin)**, çev. Tahsin Yazıcı, Ankara, 1953
- EMİROĞLU, İbrahim, **Sûfi ve Dil**, İstanbul, 2005
- Yanlıı Düşünce ve Davranıılar Karşıında Mevlânâ**, İstanbul, 2003
- “*Kur'an'da Akıl ve İnsan*”, **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: XI, İzmir, 1998
- “*Mevlânâ'ya Göre Yanlııılara Düşmemek İçin Nefsi Eğitme*”, **Felsefe Dünyası**, Ankara, 2000/1, Sayı: 31
- FÜRÜZANFER, B., **Mevlânâ Celâleddin**, çev. Feridun Nafiz Uzluk, İstanbul, 1997
- GENÇ, Vedat, **Mevlânâ ile İlgili Yazılardan Seçmeler**, İstanbul, 1994
- GÖZTEPE, Yüksel, “*Mevlânâ Celâleddin Rumî'nin Akla Eleştirel Bakışı*”, **Tasavvuf (Mevlânâ Özel Sayısı)**, Sayı: IVX, Ankara, 2005
- İbn Kayyım El-Cevziyye, “*Ravzatü'l- Muhibbîn ve Nüzhetü'l-Müştakîn*”, **Aşk Risaleleri**, çev. M. Fatih Birgül, İstanbul, 2000
- KAYAALP, İsa, **Mesnevî'den Seçmeler**, İstanbul, 2005
- İBN MANZUR, Ebu'l-Fadıl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrerem, **Lisânul Arab**, Kahire, 1308

KABAKLI, Ahmet, **Mevlânâ**, İstanbul, 1975

KEKLİK, Nihat, **Felsefenin İlkeleri**, İstanbul, 1982

----- *Mevlânâ'da Metafor Yoluyla Felsefe*", **1. Millî Mevlânâ Kongresi**, Konya,
1985

LERMİOĞLU, Ayten, **Hz. Mevlânâ ve Yakınları**, İstanbul, 1969

Ruzbihan Baklı, "*Aşkın Aslı Hakkında*", **Aşk Risaleleri**, çev. M. Fatih Birgül, İstanbul, 2000

MEVLÂNÂ, Celâleddin Rûmî; **Dîvân-ı Kebîr**, çev. ve Haz. Abdülbâki Gölpınarlı, Ankara,
1992

-----**Fihî Ma Fih**, çev. Meliha Ülker Anbarcıoğlu, İstanbul, 1990

-----**Mecâlis-i Seb'a**, çev. ve Haz. Abdülbâki Gölpınarlı, Konya, 1965

-----**Mektuplar**, çev. ve Haz. Abdülbâki Gölpınarlı, Konya, 1965

-----**Mesnevî**, çev. Veled İzbudak, İstanbul, 1991

-----**Rubâiler**, çev. Nuri Gençosman, İstanbul, 1974

NİCHOLSON, R.A., **Mevlânâ Celâleddin Rûmî**, Çev. İstanbul, 1973

SOFU, Tuğrul, "*Mevlânâ Üzerine Bir Deneme*", **Hoşgörü Yılında Mevlânâ**, Ankara, 1995,

VURAL, Mehmet, **İslam Felsefesi Sözlüğü**, Ankara, 2003

YAKIT, İsmail, "*Mevlânâ'da Akıl ve Aklın Kritiği*", **8. Milli Mevlânâ Kongresi**, Konya,
1996

YENİTERZİ, Emine, **Mevlânâ Celâleddin Rumî**, Ankara, 1995